

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE

COLOCVIUL ȘTIINȚIFIC NAȚIONAL:

Lecturi in memoriam acad. SILVIU BEREJAN
(ediția a III-a)

Coordonator: dr. EUGENIA MINCU

Chișinău, 2017

CZU 80/81(082)

C 62

Lucrarea a fost recomandată pentru tipar de Consiliul științific al Institutului de Filologie al AȘM.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții:

Colocviul științific național: *Lecturi în memoriam acad. SILVIU BEREJAN* (ediția a 3-a) / Acad. de Științe a Moldovei, Inst. de Filologie; coord.: Eugenia Mincu. – Chișinău: Pro Libra, 2017 (Tipogr. „Tipocart Print”). – 150 p.

Rez.: lb. rom., engl., fr. – Referințe bibliogr. la sfârșitul art. și în subsol. – 20 ex.

ISBN 978-9975-4371-7-2.

Procesare computerizată: Galina Prodan

Materialele publicate în acest volum reflectă punctul de vedere al autorilor. Responsabilitatea pentru conținutul fiecărui articol aparține în exclusivitate semnatarului.

S U M A R

PREFAȚĂ	5
VASILE BAHNARU , <i>Contribuția acad. Silviu Berejan la sistematizarea relațiilor și fenomenelor lexico-semantică</i>	7
VASILE BOTNARCIUC , <i>Despre necesitatea cunoașterii și delimitării unităților gnoseologice de cele ontologice la studierea limbii</i>	24
LILIANA BOTNARU , <i>Varietățile diatopice ale limbii române. Situația „limbii moldovenești”</i>	35
MARCELA BURNETE , <i>Anticiparea și reluarea complementelor directe și indirecte: raport sintactic de subordonare unilaterală sau dublă?</i>	43
TATIANA BUTNARU , <i>Reprezentări și semnificații mitice în balada populară</i>	55
PETRU BUTUC , <i>Româna și rusa literară: similitudini ale procesului istoric de evoluție și dezvoltare</i>	63
LIVIA CARUNTU-CARAMAN , <i>Etapele de pătrundere a englezismelor în mass-media românească</i>	70
LIDIA CODREANCA , <i>Esența construcției lingvistice în RASSM (1924-1940)</i>	79
ELENA CONSTANTINOVICI , <i>Cu privire la asimetria planurilor în morfologie</i>	87
ALEXANDRU COSMESCU , <i>Evenimentul concret de vorbire: perspectiva lui Karl Bühler</i>	94
TEODOR COTELNIC, ION EȚCU , <i>Probleme de lingvistică teoretică în viziunea academicianului Silviu Berejan</i>	102
MARCU GABINSCHI , <i>Încă o precizare privind „supinul” românesc (Prepozitivele substantivelor inexistente ca atare)</i>	113

MARIA ONOFRAS , <i>Impresii personale despre corectitudinea limbii române</i>	118
VLAD PÂSLARU , <i>Calcuri și invenții neavenite în terminologia națională a pedagogiei</i>	124
VASILE PAVEL , <i>Motivația semnelor glotice: denumiri de plante</i>	132
VIORICA RĂILEANU , <i>Deantroponime substantivale</i>	137

P R E F A Ț Ă

Institutul de Filologie al AȘM a organizat, pe 9 noiembrie 2017, cea de-a III-a ediție a Colocviului științific național *Lecturi in memoriam acad. SILVIU BEREJAN*.

La cele cinci ateliere ale Colocviului (*Lingvistică generală, Sociolingvistică, semiotică și textologie în filologie, Gramatică și stilistică, Semantică, lexicologie și terminologie, Probleme actuale de cercetare literară și folclorică*) au participat 48 de cercetători lingviști și literați de la diverse centre universitare și academice din Republica Moldova și România, Universitatea de Stat din Moldova, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, Universitatea Academiei de Științe a Moldovei ș. a.

SILVIU BEREJAN, eminent om de știință, specialist în lingvistica romanică și slavă, a lăsat o moștenire de peste 400 de lucrări științifice și științifico-didactice, publicate atât în Republica Moldova, cât și în străinătate.

Volumul de față reunește o serie de texte ale comunicărilor susținute în cadrul Colocviului, reflectând opiniile specialiștilor din domeniul științelor limbajului și ale literaturii, interesați de contribuția lingvistului SILVIU BEREJAN, considerat drept fondator al școlii naționale de lexicologie și semantică lingvistică.

CONTRIBUȚIA ACAD. SILVIU BEREJAN LA SISTEMATIZAREA RELAȚIILOR ȘI FENOMENELOR LEXICO-SEMANTICE

VASILE BAHNARU
Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat: *Articolul ia în discuție contribuția acad. Silviu Berejan la sistematizarea relațiilor și fenomenelor lexico-semantic, care a identificat următoarele relații și fenomene lexico-semantic: în planul expresiei – omolexie și omolexe, paralexie și paralexe, eterolexie și eterolexe; în planul conținutului – omosemie și omo seme, parasemie și paraseme, eterosemie și eteroseme, autorul identificând încă o relație și un fenomen lexico semantic care se referă atât la planul expresiei, cât și la cel al conținutului – parasemolexia și parasemolexele.*

Cuvinte-cheie: *omolexie – omolexe, paralexie – paralexe, eterolexie – eterolexe, omo semie – omo seme, parasemie – paraseme, eterosemie – paraseme, parasemolexie – parasemolexe.*

0. Regretatul academician Silviu Berejan ar fi ajuns anul acesta, la 30 iulie, la vârsta de 90 de ani, iar la 10 noiembrie se împlinesc 10 ani de la trecerea lui la cele veșnice. Toate acestea constituie o ocazie oportună de a readuce în actualitate nu numai personalitatea omului, dar și realizările științifice ale eminentului lingvist Silviu Berejan. Am ferma certitudine că despre „omul de omenie” Silviu Berejan se va vorbi în comunicările multor participanți la conferința noastră, din care considerente ne propunem ca în cele ce urmează să insistăm doar asupra unor aspecte referitoare la contribuția personală a savantului la studierea sistemului lexical.

1. Așadar, principala contribuție teoretică a academicianului Silviu Berejan în progresul teoretic și sistematizarea științifică a lexicologiei constă, în opinia noastră, în identificarea relațiilor și fenomenelor lexico-semantic existente între unitățile lexicale în planul expresiei și în planul conținutului unităților de vocabular, fapt ce a condus la elaborarea unei judicioase concepții generale cu caracter de sistem asupra lexicologiei în ansamblu și asupra fenomenelor lexicale în particular.

1.1. Luând în calcul faptul că semnul lexical este o unitate biplană, constituită din formă (semnificant) și conținut sau sens (semnificat), acad. Silviu Berjan a identificat prezența unui ansamblu de relații atât între semnificanții unităților sistemului lexical, cât și între semnificații acestui sistem. Astfel, între semnificanții a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații: 1) **coincidență totală a formelor** (cf.: **zefir**¹ s. m. „vânt lin, călduț, care suflă primăvara dinspre apus; vânt cald, plăcut” și **zefir**² s.n. „țesătură ușoară de bumbac mercerizat, de o singură culoare sau cu dungi colorate, din care se confecționează obiecte de lenjerie”); 2) **coincidență parțială a formelor** (cf.: **ablațiune** s.f. „transportare, prin acțiunea vântului, a apelor, a ghețarilor a materialului rezultat în urma dezagregării solului sau a rocilor” și **abluțiune** s.f. „spălare rituală a corpului, spre purificarea acestuia, recomandată de unele religii”); 3) **non-coincidență a formelor** (cf.: **omenie** s.f. „complex de calități alese, proprii unei persoane” și **nuditate** s.f. „stare a unei persoane nude”).

Examinând cu atenție relațiile identificate între semnificații prezentate anterior, constatăm că în cazul coincidenței totale a formelor semnificanților atestăm **prezența omolexiei** (format din gr. *homos* „identic; egal” și *lexis* „vorbă; enunț”) sau, în termeni tradiționali, a **omonimiei lexicale** (format din grec. *homos* „la fel” și *onyma* „nume”), în cazul coincidenței parțiale a semnificanților este vorba de prezența altui fenomen lexical, a **paralexiei** (format din gr. *para* „lângă” și *lexis* „vorbă; enunț”) sau, în termeni tradiționali, a **paronimiei** (format din gr. *para* „lângă” și *onyma* „nume”) și, în fine, în cazul lipsei totale de coincidență vorbim despre **eterolexie** (format din gr. *heteros* „diferit” și *lexis* „vorbă; enunț”)².

1.2. Prin urmare, relațiile de **omolexie** (omonimie) conduc la constituirea fenomenului lexical de omolexie (omonimie), având, în calitate de realizare concretă în sistemul lexical al limbii, **omolexele** (omonimele). Fără a insista în mod special asupra omolexiei și omolexelor, operand clasificări și identificări funcționale, formale, semantice și etimologice, continuăm să interpretăm acest fenomen lexical de limbă în mod similar cum am procedat în studiile noastre anterioare², aici limitându-ne doar la constatarea că relațiile de omolexie și omolexele se înscriu perfect în viziunea de sistem asupra lexicului, viziune elaborate de acad. Silviu Berejan.

1.3. În cazul coincidenței parțiale a semnificanților între acești se stabilesc relații de **paralexie**, care își află manifestare direct în sistemul lexical

al limbii în fenomenul paralexiei, aceasta având drept corespondente lexicale concrete **paralexele**. În situația în care identificăm coincidența parțială a formei unor unități lexicale și lipsa de coincidență semantică, vorbim despre o relație specială existentă între planul de expresie al cuvintelor numită paralexie (format din gr. *para* „la fel; alături” și *lexis* „vorbă; enunț”), sau, în termeni tradiționali, **paronimie** (format din gr. *para* „la fel; alături” și *onyma* „nume”), având drept corespondente concrete în sistemul limbii **paralexele** sau **paronimele**. În această ordine de idei prezentăm mai jos seria paralexelor care au în comun elementele *foc-* (< germ. *Fokus*, fr. *focus*), *-foc* (< lat. *focus* „foc”) și *-tor*: *focal*, *a focaliza*, *focalizare*, *focalizator*, *focalizație*, *focometric*, *focometrie*, *focometru*; *focar*, *fochist*, *focos*, *focșor*, *foculeț*, *focușor*; *a înfoca*, *înfocare*, *înfocat*; *admirator*, *comutator*, *dregător*, *elevator*, *fermecător*, *indicator*, *înșelător*, *judecător*, *lingușitor*, *mișcător*, *omorător*, *trecător* etc.

Paralexia este o relație în planul expresiei și presupune numai o parțială asemănare formală între două sau mai multe unități lexicale, fără a se identifica și o relație semantică între unitățile respective de vocabular (de exemplu, *atlas* „colecție de hărți” și *atlaz* „țesătură lucioasă numai pe o singură față, folosită mai ales pentru rochii de seară, pentru căptușeli sau fețe de plapumă”). Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea și asemănări semantice, fac parte din paralexe sau paronime. Totodată, în legătură cu paralexia (paronimia), inclusiv cu paralexele (paronimele), urmează să constatăm că această relație pe linia planului de expresie nu prezintă interes pentru lexicologie și lexicografie și nu creează probleme deosebite în procesul de prezentare lexicografică a acestora, în timp ce în vorbirea curentă a unor persoane mai puțin cultivate paralexele sau paronimele se confundă deseori, creând dificultăți la decodificarea și la receptarea mesajului.

Așadar, paralexia sau paronimia este o relație dintre cuvinte foarte asemănătoare ca formă (diferența de formă se reduce la numai un sunet sau două), fără a avea vreo apropiere semantică. În general, paralexele se organizează, pe baza apropierii formale, în „serii paronimice”. Această relație se stabilește numai între două sau mai multe unități lexicale, dar nu între un cuvânt și o formă gramaticală a acestuia, adică între formele-tip ale aceleiași părți de vorbire. Astfel, relația de paralexie poate fi identificată între substantive (*abac-abacă*; *abilitate-agilitate*; *abuz-obuz*; *actual-actuar*; *adsorbție-absorbție*; *antigel-antigen*; *antinomie-antonimie*; *aerometrie-areometrie*; *argou-argon*; *avers-aversă*; *barbiton-barbotin*; *caic-caiac*; *calcan-calaican*; *calmar-calemar*;

cardan-cadran; compliment – complement; conjunctură – conjectură; elipsă – eclipsă; eminent-iminent; fard-fart; manej-menaj; mortal – mortar; padelă – pedală; spic-aspic); adjective (cauzal – cazual; etic – epic; fiabil – friabil; flagrant – fragrant; oral-orar); verbe (a adapta – a adopta; a apropia – a apropiia; a deconta – a decanta; a investi – a investi; a releva – a revela; a preleva – a prevala; a simula-a stimula).

De altfel, este necesar să subliniem că fenomenul paralexiei este prezent numai în situația în care atestăm similitudini de formă, fără a constata și similitudini semantice. Atunci când similitudinea formală este secundată de o similitudine semantică atestăm prezența unui alt fenomen lexico-semantic – parasemolexia, asupra căruia se va insista în capitolul privind existența simultană a relațiilor de similitudine din planul conținutului și din cel al expresiei unităților de vocabular.

1.4. În fine, ultimul tip de relații din planul expresiei sunt cele de eterolexie care în limbă se realizează cu ajutorul unităților numite eterolexe. În cazul eterolexelor constatăm lipsa totală (sau parțială) a coincidențelor în planul de expresie al cuvintelor. Pentru a exemplifica acest tip de relații și acest fenomen lexical, luăm la întâmplare câteva cuvinte din dicționar: *abajur, absolut, accent, aer, cârcotaș, colectiv, comoară, desinență, dohot* etc.

Eterolexele sunt cuvinte diferite ca formă și sens, dar cunoscute vorbitorilor, de aceea ele nu pot fi confundate niciodată. Deoarece au formă diferită și sens bine cunoscut, eterolexele nu creează dificultăți de înțelegere. În general eterolexele constituie marea majoritate a lexicului unei limbi, iar eterolexia prezintă situația normală a cuvintelor ca semne verbale. Cuvinte ca *nas/naș, masă/casă, deputat/derutat, joc/jos* etc. nu pot fi confundate niciodată, deoarece sunt termeni bine cunoscuți din limba comună.

2. Între semnificații a două sau mai multe unități lexicale luate arbitrar, pot exista, în opinia acad. Silviu Berejan, următoarele tipuri de relații:

- 1) **coincidență totală a sensurilor** (cf. (livr.) *adagiu, aforism, apoftegmă, cugetare, dicton, maximă*, (ir.) *panseu*, (rar) *parimie, sentință*, (pop.) *zicere*);
- 2) **coincidență parțială a sensurilor** (cf.: *masă, scaun, fotoliu; copil, tânăr, bătrân; a se mișca, a se deplasa, a merge, a sta, a zbura, a pluti; mare – mic, lung – scurt, repede – încet, a urca – a coborî* etc.);
- 3) **non-coincidență a sensurilor** (cf.: *aliment; construcție; educație; furt, miros, sinceritate* etc.).

În urma examinării relațiilor existente între semnificații, constatăm că în cazul coincidenței totale a sensurilor semnificațiilor atestăm prezența

omosemiei lexicale (format din gr. *homos* „la fel; semănător” și *sema* „sens”) sau a **sinonimiei** (format din gr. *syn* „cu” și *onoma* „nume”), în cazul coincidenței parțiale a sensurilor semnificațiilor este vorba de prezența altui fenomen lexical, a **parasemiei** (format din gr. *para* „lângă” și *sema* „sens”), inclusiv a **antisemiei** (format din gr. *anti-* „în contra; împotriva; opus” și *sema* „sens”) sau a **antonimiei** (format din gr. *anti-* „în contra; împotriva; opus” și *onoma* „nume”), și, în fine, în cazul lipsei totale de coincidență a sensurilor semnificațiilor vorbim despre **eterosemie** (format din gr. *heteros* „diferit” și *sema* „sens”) ³.

În cele ce urmează vom examina atât relațiile identificate mai sus, cât și fenomenele lexicale corespunzătoare acestora. Așadar, relațiile identificate în planul conținutului pot conduce la apariția în limbă a următoarelor fenomene lexicale bazate pe aceste relații: **omosemia (sinonimia)**, **parasemia**, inclusiv **antisemia (antonimia)** și **eterosemia**. Pătrunderea în esența acestor fenomene, evidențierea în cadrul lor a caracteristicilor proprii pentru limbă în general și a caracteristicilor specifice pentru fiecare limbă în parte este o necesitate obiectivă, dat fiind faptul că numai în acest fel se poate ajunge la interpretarea lor teoretică corectă în lexicologie și la descrierea lor adecvată în dicționare.

Renunțarea la terminologia tradițională (sinonimie, antonimie, paronimie etc.) a fost determinată de faptul că în această situație este vorba de unități ale planului de conținut, în timp ce termenii tradiționali se referă mai curând la planul de expresie.

2.1. Omosemia (sinonimia) este o relație existentă între două sau mai multe sensuri ale unor unități lexicale distincte și exprimă o echivalență semantică între sensurile respective, iar omosemantele lexicale sunt cuvinte cu sens identic și cu formă diferită, aparținând la aceeași parte de vorbire. Pe lângă valoarea lor pur teoretică, omosemantele (inclusiv omosemia) au o maximă importanță pentru lexicologi și lexicografi în procesul de „studiere comparativă a sinonimelor” și de identificare a cuvintelor și expresiilor echivalente pe baza unor principii științifice solide, întrucât de fiecare dată, când este necesar să aleagă între cuvintele sau expresiile echivalente sau aproape echivalente, lexicologul și lexicograful sunt obligați să identifice care dintre acestea are un caracter neutru în cea mai mare măsură, este lipsit de orice asociații emoționale, psihice sau situative. Omosemia, ca și omosemantele, nu este o invenție a lingviștilor, așa cum consideră unii specialiști (de exemplu, Bloomfield), ci un fenomen de limbă incontestabil, întrucât utilizarea unor

forme diferite pentru a exprima unul și același sens este o caracteristică specifică limbilor naturale.

Criteriul principal pe baza căruia se delimitează omosemia de celelalte relații semantice este apropierea sau identitatea semantică și substituirea reciprocă în context, distingându-se și unele criterii suplimentare cum ar fi comunitatea denominativă, corelația obiectual-conceptuală, identitatea distribuțională etc. Tot în acest context este necesar a se avea în vedere, când este vorba de omosemie, că „în virtutea naturii semantice a sinonimelor definirea lor urmează să facă parte din categoriile semasiologice de bază aflate în relații de coordonare și să fie în orice caz derivate de la noțiunea de sens lexical al cuvântului”⁴. Din aceste considerente, S. Berejan consideră că unicul criteriu obiectiv de determinare a sinonimicității este identitatea semantică, existentă între două sau mai multe unități lexicale pe linia unuia dintre sensuri (sememe). Mai mult decât atât, același autor propune un procedeu special (bazat pe o formulă matematică) de determinare a nivelului de sinonimicitate a două sensuri, aparținând unor lexeme diferite. Totodată, S. Berejan, pornind de la faptul că „sensul cuvântului este determinat în întregime de relații, care se formează în rețeaua de opoziții ale cuvântului dat cu alte cuvinte din același câmp”, ajunge la concluzia că „relațiile de sinonimie sunt doar o varietate din mulțimea de relații ierarhice (etimologice, derivative, sintagmatice etc.) specifice elementelor câmpului verbal”⁵.

O definiție structurală a sinonimiei, de altfel apropiată de cea a lui S. Berejan, a propus M. Tuțescu: „Vom numi sinonimie relația care face legătura între două sau mai multe semnificații în situația în care unul și același semem definește utilizarea acestora”⁶. Totodată, unii continuă să persevereze, de exemplu M. Grevisse, în ideea „nuanței de sens”, considerând că sinonimele sunt cuvinte care prezintă o analogie generală a sensurilor, dată fiind diferența între ele prin anumite nuanțe de accepție⁷.

În fine, se susține că sinonimia ar fi „o noțiune sincronică”, de exemplu V. Zveghințev și O. Vințeler, întrucât în seriile sinonimice sunt incluse cuvinte legate în utilizarea lor în diferite epoci, corespunzând unor subsisteme lexicale distincte din punct de vedere cronologic – arhaisme, neologisme sau cuvinte în întregime contemporane”.

Fără a ne antrena în examinarea teoriei generale a omosemiei, vom stăruî în continuare asupra caracteristicilor distinctive ale omosemantelor.

Deși acestea dispun de sens identic, majoritatea lor diferă prin caracteristicile lor funcționale, care sunt de trei tipuri: temporale, spațiale sau stilistice. În primul rând, este vorba de aspectul cronologic, adică despre cuvinte din stratul lexical învechit sau de cele frecvente în limba contemporană, dar cu o mare vechime în limbă, și despre cuvintele noi, recent intrate în limbă, numite în mod impropriu neologisme. De exemplu: *primar* – (înv.) *județ*, *procator*, *vătăman*. În al doilea rând, cuvintele se diferențiază după frecvența lor în limba literară în raport cu graiurile locale, adică din punctul de vedere al răspândirii spațiale. De exemplu: *varză* – (Mold, Trans., Maram.) *curechi*; *pepene* – (reg.) *bostan*, (reg.) *boșar*, (reg.) *curcubete*, (reg.) *harbuz*, (reg.) *lubeniță*. În al treilea rând, unitățile lexicale sinonimice diferă din punctul de vedere al funcționării stilistice. Astfel, substantivele *abcès*, *abdomen*, *apicultură*, *cancer*, *cupru*, *insectă*, *oră*, *secol*, *voce* etc. țin de stilul științific, în timp ce sinonimele lor *buboi*, *pânțele*, *albinărit*, *rac*, *aramă*, *gâză*, *ceas*, *veac*, *glas* – de limbajul popular. În acest context urmează să constatăm că în cadrul sinonimiei am atestat cazuri în care cele trei caracteristici funcționale (temporală, spațială și stilistică) se intersectează. Comp. *primar* – (reg.) *autist*, (Trans., Maram., Ban.) *birău*, (Trans., Ban., Olt.) *chinez*, (înv.) *județ*, (înv., Trans.) *jurat*, *procator*, *vătăman*.

Așadar, pentru a putea vorbi de omosemie (sinonime) este necesară existența mai multor condiții. Prima condiție esențială și obligatorie constă în faptul ca unitățile considerate omosemante (sinonime) să fie identice din punct de vedere referențial, adică să denumească același obiect din realitate. A doua condiție a existenței omosemiei este posibilitatea substituirii lor reciproce în context fără ca sensul global al mesajului să se modifice. În fine, a treia condiție a prezenței omosemiei este apartenența unităților considerate omosemante la aceeași variantă a limbii, fie aceasta variantă teritorială (identitatea de repartitie geografică), fie ea variantă stilistico-funcțională.

În funcție de respectarea sau nerespectarea condițiilor evidențiate mai sus, omosemia (sinonimia) poate fi redefinită în două feluri: a) în sens restrâns, omosemia (sinonimia) presupune în mod obligatoriu identitatea de sens, de comportament contextual și de variantă funcțională a două sau mai multe cuvinte și b) în sens larg, omosemia (sinonimia) înseamnă că două unități se pot afla în relație de echivalență semantică, dacă desemnează în mod global același referent (obiect). Așadar, omosemia sau sinonimia este capacitatea limbilor de a utiliza mai multe forme pentru a exprima același sens, adică este

un tip de relație semantică ce se stabilește între cuvinte care au înțelesuri atât de apropiate, încât le considerăm identice.

2.2. În cazul coincidenței parțiale a sensurilor unor cuvinte atestăm relații de **parasemie** și **antisemie (antonimie)**, corespondentele lor semantice concrete fiind parasemantele și antisemantele. De altfel, trebuie să reținem că apropierea semantică nu înseamnă decât asemănare, comunitate, dar în niciun caz identitate sau echivalență semantică. Astfel, dacă examinăm semantica verbelor mișcării (*a alerga, a călători, a se căra, a se cărăbăni, a se deplasa, a se duce, a fugi, a hoinări, a se întoarce, a merge, a se mișca, a păși, a pleca, a pluti, a pribegi, a se târî, a umbla, a veni* etc.), constatăm că toate aceste verbe exprimă ideea de mișcare, însă fiecare în parte conține un sem sau mai multe în plus, care se referă la viteza deplasării, la modul de deplasare, la locul deplasării, la condițiile de deplasare etc., așa încât aceste cuvinte dispun de sensuri distincte și, prin urmare, nu sunt sinonime, deși în vorbirea obișnuită aceste trăsături distinctive se pot neutraliza, intrând astfel în relații de omosemie.

Așadar, **parasemia** (format din gr. *para* „lângă” și *sema* „sens”) este o relație semantică între planurile de conținut a două sau mai multe unități lexicale care constă în prezența unei comunități, dar nu echivalențe de sens. În plus la exemplele de verbe parasemante prezentate mai sus, în continuare propunem în continuare o serie de parasemante aparținând unor alte părți de vorbire: substantive cu semul comun ”mobilier” – *balansoar, bar, berjeră, bibliotecă, blidar, bufet, canapea, canapeluță, casone, comodă, cufăr, cufăraș, cușetă, divan, dormeză, dormitor, dulap, dulăpior (dulăpaș), etajeră, fotoliu, iatac, jeț, jilț, ladă, lădiță, masă, măsuță (mescioară, mesișoară), măsoi, noptieră, pat, pătuc (pătucean, pătruleț, pătuț), policer, policioară, poliță, prici, raft, răftuleț, recamier, scaun, scăunel (scăunaș), scrin, servantă, sofa, stelaj, studio, șezlong, șifonier, taburet, trepied, tripod, vitrină* etc.; adjective cu semnul comun „diversitate” – *caleidoscopic, contrastant, deosebit, distonant, divergent, diversificat, diferit, divers, eclectic, eterodox, eterofon, eterogen, eteromorf, felurit, heteroclit, heterogam, heteromorf, împetrișat, neuniform, pestriț, peștricior, peștrișat, polifonic, polimorf, schimbător, variabil, variat* etc.; adverbe cu semul comun „în grabă” – *febril, imediat, iute, năvalnic, neîntârziat, numaidecât, rapid, repede, repejor, urgent* etc. Comparând sensurile cuvintelor prezentate mai sus, constatăm că acestea nu sunt cuvinte omosemante, ci parasemante, întrucât nu este vorba de coincidență semantică

totală, ci de o coincidență parțială, care se reduce la prezența unui sem sau două seme comune.

2.2.1. În opinia lui S. Berejan, **antisemia (antonimia)** este o varietate a parasemiei, reprezentând un caz particular de parasemie. În baza acestui fapt, din categoria parasemantelor fac parte și cuvintele cu sens opus, numite **antisemante** sau, în terminologia clasică, **antonime**. Prin urmare, la nivel relațional, vorbim de antisemie, definită ca fenomen de limbă existent între unitățile lexicale cu semnificații diametral opuși, iar la nivel de realizare concretă a antisemiei vorbim despre antisemnante, definite drept unități lexicale cu sensuri asemănătoare, dar opuse sub raport logic. Mai mult, raportul dintre antisemie sau antonimie și antisemante sau antonime este de aceeași natură ca și relația dintre gnoseologie și ontologie. Cu alte cuvinte, antisemia ține de teoria limbii, adică de gnoseologie, iar antisemantele țin de realitatea concretă a limbii, de obiectul de studiu al antisemiei, adică de ontologie. Totodată, este necesar să reținem că antisemantele fac parte din aceeași parte de vorbire, ca și omosemantele.

2.2.2. Antisemia este practic o reflectare lingvistică a opozițiilor logice și este recunoscută de multă vreme ca o relație semantică dintre cele mai importante. În pofida existenței unui număr relativ mare de definiții privind acest fenomen semantic al limbii, totuși, în linii foarte generale, definiția antisemiei poate fi calificată ca fiind o relație de contrarietate, de opoziție semantică existentă între semnificațiile unor unități lexicale, din care motiv termenul antisemie, ca fenomen lexical specific planului de conținut, este preferabil celui de antonimie, fenomen lexical specific planului de expresie. În linii mari, antisemia se bazează de asemenea pe fenomenul contradicției logice, relație între două aserțiuni care, în virtutea sensului lor, nu pot fi adevărate simultan. Astfel, antonimia se prezintă ca o relație – în general binară – de complementaritate între utilizările lexemelor având seme nucleare contrare, adică acestea sunt cuvinte care se opun, din punct de vedere semantic, direct unul altuia.

Opoziția sau contrarietatea logică, care constituie esența ontică a antisemiei, se manifestă prin distincții nete în cadrul uneia și aceleiași esențe (calități, relații, lucruri, acțiuni, stări, deveniri etc.), având și manifestări opozitive polare din punct de vedere logic (confr.: *greu – ușor, aproape – departe, a urca – a coborî, sănătos – bolnav* etc.). Așadar, opoziția incompatibilității reale formează esența logică a antisemiei. În anumite

situații, noțiunile contradictorii nu sunt decât o negare reciprocă, fără a fi o manifestare limită a calității și exprimă o opoziție diminuată, redusă, fără a constitui baza logică a antisemiei (confr.: *tânăr* – *vârstnic*, *tânăr* – *bătrân*). În anumite situații, opoziția pozitiv/negativ pe care se bazează antisemia maschează aspecte complexe. Astfel, unele varietăți de antisemie desemnează o gamă variată de diverse grade de calitate sau de intensitate (comp.: *mare* – *mijlociu* – *mic*; *partizanat* – *indiferență* – *adversitate*).

În felul acesta antisemia este o relație (de obicei binară) de complementaritate între sememele a două unități lexicale ale căror seme nucleare sunt contrare.

În virtutea faptului că semasiologia și lexicografia contemporană acordă antisemiei o semnificație extinsă, fără a o reduce la unități calitative, la cuvinte cu rădăcină comună (omorizice) sau la cuvinte cu rădăcină diferită (eterorizice), este necesară identificarea unei tipologii a relațiilor de opoziție pe care se bazează antisemia lexicală. Examinând atent și detaliat relațiile logice de opoziție pe care se sprijină antisemia, am constatat că acestea se manifestă sub următoarele varietăți:

1) Opoziție contrară care exprimă noțiuni simetrice de limită, între care există unități intermediare (confr.: *tânăr* – *netânăr* – *vârstnic* – *bătrân*; *rece* – *nerece* – *răcoros* – *cald* – *fierbinte*), această varietate de opoziție fiind cea mai caracteristică și cea mai frecventă.

2) Opoziție complimentară care se caracterizează prin lipsa unor termeni intermediari (confr.: *viu* – *mort*, *împreună* – *separat*, *liber* – *ocupat*, *a construi* – *a distruge* etc.).

3) Opoziția vectorială care constituie o relație cu direcții (acțiuni, caracteristici etc.) contrar opuse (confr.: *a se ridica* – *a coborî*, *a intra* – *a ieși*, *monarhic* – *antimonarhic* etc.).

Toate aceste tipuri sau varietăți de opoziții constituie baza logico-semantică a antisemiei și a claselor de antisemne. Adică antisemia se bazează pe prezența unei trăsături semantice comune, a unui sem comun, care îndeplinește funcția de element unificator și de bază reală a opoziției. Cu alte cuvinte, antisemia se prezintă în calitate de dedublare a unității în realități contrarii, determinând concomitent limita de manifestare a unei calități, acțiuni, relații și indicând simultan relația indisolubilă a contrariilor pentru fiecare manifestare concretă a esenței. Modelele logice ale opozițiilor se concretizează în limbă în

modelele respective de antisemie, iar antisemia, la rândul ei, se actualizează în cuvinte concrete care exprimă sensuri opuse sau contrare.

Tot în acest context urmează să amintim că există antonime absolute în situația în care cuvintele antisemante sunt monosemantice și parțiale în situația în care cuvintele care se află în relații de opoziție sunt polisemantice, relația de antonimie stabilindu-se pe linia unuia dintre sensuri.

În ceea ce privește antisemantele, este necesar să amintim că acestea se manifestă în limbă în blocuri constituite din două unități cu sensuri diametral opuse pentru aceeași esență: stare materială (confr.: *bogat – sărac*), aspect exterior (confr.: *frumos – urât, mare – mic*), existență (confr.: *a se naște – a muri*), culoare (confr.: *alb – negru*), manifestare umană (confr.: *a spune – a tăcea, a face – a desface*), caracteristică a persoanelor (confr.: *bărbat – femeie, tânăr – bătrân*), nume de animale (confr.: *oaie – berbec, găină – cocoș, leu – leoaică*), calitate a obiectelor (confr.: *proaspăt – stătut, proaspăt – băhlit*) etc., etc.

Este important să menționăm că relațiile de antisemie se stabilesc între cuvintele care aparțin uneia și aceleiași părți de vorbire. Astfel, antisemante pot fi substantivele (confr.: *lumină – întuneric, zi – noapte, război – pace* etc.), adjectivele (confr.: *mare – mic, fierbinte – rece, înalt – scund, deștept – prost* etc.), adverbele (confr.: *aici – acolo, acum – atunci, departe – aproape* etc.), verbele (confr.: *a veni – a pleca, a sui – a coborî, a se bucura – a se întrista* etc.), pronumele (*toți – nimeni, tot – nimic* etc.), prepozițiile (confr.: *în – din, înspre – dinspre, pe – sub* etc.). Să reținem că, în baza materialului examinat, putem trage concluzia că nu intră în relații de antonimie cuvintele ce denumesc obiecte, cantități concrete, nume de persoane, pronumele interogative, conjuncțiile și interjecțiile.

Antisemantele pot include atât cuvinte cu rădăcină diferită, numite eterorizice (confr. *bun – rău, a veni – a se duce, viitor – trecut* etc.), cât și cuvinte cu rădăcină comună, numite omorizice (confr.: *moral – imoral, virtuos – nevirtuos, acord – dezacord, cunoscut – necunoscut, a face – a desface* etc.).

Cuvintele polisemantice, în funcție de sensul lor concret, intră în serii antisemante diferite (confr.: *a accepta – a abandona, a accepta – a combate, a accepta – a contesta, a accepta – a detesta, a accepta – a evita, a accepta – a nega, a accepta – a părăsi, a accepta – a refuza, a accepta – a renunța,*

a accepta – a reprima, a accepta – a respinge; limpede – adânc, limpede – confuz, limpede – glodos, limpede – încălцит, limpede – închis, limpede – înăbușit, limpede – înnorat, limpede – întunecat, limpede – întunecos, limpede – murdar, limpede – necurat, limpede – neînțeles, limpede – nelămurit, limpede – obscur, limpede – tulburat, limpede – turbure etc.).

2.3. În cele din urmă, acad. S. Berejan identifică relațiile de **eterosemie** în situația în care este vorba de cuvinte cu sensuri absolut diferite, iar și corespondentele lor semantice sunt numite **eterosemante**. Așadar, eterosemia este o relație semantică existentă între cuvinte ce nu dispun de nicio comunitate semantică. În acest caz este vorba de cuvinte cu sensuri care fac parte din clase lexico-semantice diferite, din câmpuri sau micro sisteme lexicale distincte, care includ unități lexicale cu sensuri îndepărtate: *albastru, ananas, animal, cavitate, cântec, color, a cultiva, cultură, a desface, doctor, distrofie, electricitate, a elimina, laborios, laringe, a linge, literatură, a mânca, meteahnă, milos, muzică, negru, om, plantă, poezie, repede, simfonie, taburet, univers, vagabond, verdeață* etc.

3. Materialul de limbă examinat, dar și logica fenomenelor de limbă ne-a determinat să intuim existența a încă unui tip de relații, neidentificate de acad. Silviu Berejan – este vorba de o relație specială dintre cuvinte care se manifestă atât în planul expresiei, cât și în planul conținutului.

Așa cum s-a afirmat mai sus, relațiile paradigmatic se stabilesc între unitățile lexicale, mai întâi, în planul expresiei și se manifestă în relații de omolexie, paralexie și eterolexie, în al doilea rând, în planul conținutului, unde se manifestă în relații semantice concrete de omoemie, parasemie și eterosemie, și, în al treilea rând, în planul expresiei și al conținutului simultan, de această dată fiind vorba de paronimie, dacă facem uz de un termen tradițional.

Paronimia (format gr. *para* „lângă; aproape” și *onyma* „nume”) este definită în mod tradițional în calitate de relație existentă între două sau mai multe cuvinte care se deosebesc semantic, dar sunt foarte apropiate prin fonetismul lor. Astfel, în mod tradițional, paronimia este definită ca relație existentă pe linia expresiei între două sau mai multe unități lexicale care dispun de o formă asemănătoare, dar sunt absolut diferite ca sens și care sunt întrebuințate uneori greșit unele în locul altora din cauza necunoașterii sensului lor, adică paronimele sunt cuvinte apropiate unul de altul prin forma

lor exterioară”. În capitolul consacrat paralexiceii, paronimia s-a identificat cu paralexia, definind paralexia ca o relație între două sau mai multe cuvinte care dispun de segmente fonetice comune purtătoare de sens, adică o relație dintre unele cuvinte asemănătoare ca formă însă absolut diferite ca sens. Așa cum a constatat acad. S. Berejan, în cadrul relațiilor din planul expresiei, pe lângă omolexie și eterolexie, există paralexia, paronimia fiind calificată drept un caz particular de paralexie. De altfel, cei mai mulți specialiști reduc paronimia la existența unor simple apropieri fonetice între cuvinte.

O opinie separată în problema explicării paronimiei a lansat I. Melniciuc, constatând că „dificultățile folosirii corecte a paronimelor constau nu numai în apropierea componentei sonore a cuvintelor-perechi (*peliniță – periniță, principal – principial*), dar și în faptul că unele paronime au radical comun, deci și o anumită apropiere semantică (*a călca – a încălca, interesant – interesat, anual – anuar*)”⁸. Se pare că I. Melniciuc este primul, cel puțin în spațiul românesc, care a constatat în cazul paronimiei prezența unei apropieri nu numai formale, ci și semantice. Această idee se pare că multă vreme nu a fost acceptată sau mai curând a fost desconsiderată. Cu toate acestea, ideea în cauză o reîntâlnim într-o lucrare relativ recentă. Astfel, vorbind despre originalitatea interpretării paronimiei în dicționarul lui S. Constantinescu *Dificultăți semantice. Paronime și grupuri lexicale cu aspect paronimic*, autorul „Cuvântului-înainte” subintitulat ingenios „Invitație la dezbatere”, S. Șerban, susține: „pornind de la constatarea că paronimele sunt, datorită corpului lor sonor, pseudomonime, iar din punctul de vedere al sensului, pseudosinonime, autorul scoate în evidență, pe baza relației omonimie/ sinonimie și paronimie, valoarea binară a paronimelor: a) lexicoformală – care le apropie de omonime; b) lexicosemantică – care le apropie de sinonime”. Astfel, se constată că ceea ce merită reținut este faptul că paronimele „interferează cele trei categorii lexicale amintite mai sus (sinonime, omonime și antonime)” și ca urmare se ajunge la concluzia că „paronimele sunt grupuri/ cupluri de cuvinte care contractează non-identitatea formală și non-identitatea semantică, situându-se, astfel, între sinonime și omonime – uneori și antonime – și individualizându-se cu suficientă precizie”⁹. Concluzia respectivă se bazează pe faptul că paronimele pot fi considerate pseudomonime, datorită asemănării corpului sonor, și pseudosinonime, datorită sensului aparent identic. Mai mult decât atât, paronimele se situează, în general, între cele două categorii lexicale, fiind pseudomonime, prin formă, și pseudosinonime, prin conținut, „organizându-se

după principiul non-identității formale și semantice”. Din aceste considerente, paronimia are o valoare binară: a) valoarea lexicoformală, care le apropie de omonime – paronimele diferențiate prin cel mult două foneme – și b) valoarea lexicosemantică, care le apropie de sinonime – paronimele diferențiate prin mai mult de două foneme.

Pe lângă relațiile paronimiei cu omonimia și sinonimia, au fost constatate și anumite interferențe între paronimie și antisemie (antonimie). Astfel, s-a stabilit existența unor antisemante (antonime) autentice care sunt, concomitent, și paronime autentice. În acest sens sunt concludente cuvintele *emergent/imergent*, împrumutate din fr. *émergent/imergent*. Primul termen se referă la radiații și are semnificația „care iese dintr-un mediu, după ce l-a străbătut”, iar cel de-al doilea termen din acest cuplu paronimic se referă la o rază de lumină și are sensul „care străbate un mediu oarecare”. Relația de antisemie (antonimie) dintre acești termeni, care sunt, de altfel, și paronime autentice, este explicabilă prin faptul că sensul primului termen conține ideea de „ieșire”, iar sensul celui de-al doilea termen – ideea de „pătrundere”. O situație similară constatăm și în cazul substantivelor *emersiune* „ieșire parțială a unui corp dintr-un lichid” și *imersiune* „scufundare parțială sau totală a unui corp într-un lichid”, care sunt simultan și paronime, și antonime.

Prin tradiție, se consideră că numărul paronimelor este de ordinul câtorva sute. În ultimul timp, lingviștii au extins noțiunea de paronimie, astfel încât numărul lor a crescut considerabil, atingând la câteva mii de unități, adică studiile concepute în mod tradițional reduc fenomenul paronimiei la un număr limitat de cuvinte, care diferă din punctul de vedere al planului de expresie printr-un sunet (semn grafic) sau cel mult două sunete (semne grafice). În prezent, acest punct de vedere, formulat cu ani în urmă, a fost reconsiderat, întrucât acesta a ajuns să fie în contradicție cu realitatea de limbă și, ca urmare, sunt incluse în clasa paronimelor și cuvintele diferențiate prin trei sau mai multe sunete (sau semne grafice). Comp.: *aberant – aberativ*, *abnegare – abnegație*, *accept – accepție*, *acces – accesiune*, *acrobație – acrobatică* etc. În cazul când diferența dintre paronime se reduce la cel mult două sunete (sau semne grafice), paronimele sunt numite absolute, iar când diferența constă din trei sau mai multe sunete (sau semne grafice), ele sunt numite relative.

Prin urmare, paronimia este o relație existentă între două sau mai multe unități de vocabular care au forme și sensuri aparent identice. Tocmai formele

și sensurile aparent identice sunt cauzele reale care generează aceste confuzii de interpretare a unităților respective. Din aceste considerente, când vine vorba de interpretarea paronimiei, trebuie să avem în vedere că eventualele confuzii se produc simultan atât la nivelul formei (în acest caz vorbim despre cvasiomonimie sau cvasiomolexie), cât și la nivel semantic (în cazul dat atestăm prezența unei pseudosinonimii sau pseudoomosemii).

În fine, ținem să facem încă o concretizare. În opinia noastră, paralexia și paronimia sunt fenomene identice, adică denumesc același fenomen lexical. În același timp, se cere să avem în vedere că paralexia (inclusiv paronimia) presupune numai o parțială asemănare formală între două sau mai multe unități lexicale, iar în situația când atestăm existența între două sau mai multe unități de vocabular a coincidenței lor formale și semantice constatăm prezența unui alt fenomen lexicosemantic, pe care propunem să-l numim **parasemolexie** (format din gr. *para* „lângă; aproape”, *sema* „sens” și *lexis* „vorba; enunț”). Așadar, parasemolexia afectează atât forma cât și conținutul unităților lexicale și se individualizează prin coincidențe simultane în planul expresiei și în cel al conținutului, iar unitățile concrete de manifestare a acestui fenomen urmează să fie denumite **parasemolexe**. Prin urmare, toate cuvintele care au numai apropieri formale, fără a avea și asemănări semantice, fac parte din paralexie. În această ordine de idei sunt concludente următoarele exemple: *anual* „care durează un an” (fr. *annuel*, lat. *annualis*, derivat al substantivului *annus* „an”) și *anuar* „publicație anuală a unei instituții științifice” (fr. *annuaire*, derivat al s. lat. *annus* „an”); *familial* „privitor la familie; destinat familiei” (fr. *familial*, derivat al s. lat. *familia* „familie”) și *familiar* „(despre atitudini, comportări, limbaj etc.) care este lipsit de pretenții; ca în familie” (fr. *familier*, lat. *familiaris*, derivat al s. *familia* „familie”); *locatar* „persoană care locuiește stabil într-un imobil; chiriaș” (fr. *locataire*, derivat al vb. lat. *locare* „a locui”, format din s. *locus* „loc”) și *locator* „persoană care dă în locație un lucru” (engl. *locator*, lat. *locator*, derivat al vb. *locare* „a locui”, format din s. *locus* „loc”); *glacial* „de gheață; rece ca gheața; care îngheață” (fr. *glacial*, lat. *glacialis*, derivat al s. *glacies* „gheață”) și *glaciar* „provenit din topirea ghețarilor; rezultat în urma acțiunii ghețarilor” (fr. *glaciaire*, format din s. lat. *glacies* „gheață”); *a evoca* „(fapte, evenimente din trecut) a readuce în memorie” (fr. *évoquer*, lat. *evocare*, format din *vocare* „a chema”, derivat al s. *vox*, *vocis* „voce”) și *a invoca* „a chema în ajutor (mai ales o divinitate)” (fr. *invoker*,

lat. *invocare*, format din *vocare* „a chema”, derivat al s. *vox*, *vocis* „voce”); *a migra* „(despre colectivități) a se deplasa dintr-o regiune sau dintr-o țară în alta (pentru a căuta condiții prielnice de trai” (fr. *migrer*, lat. *migrare* „a migra”), *a emigra* „a pleca din patrie și a se stabili (definitiv sau temporar) în altă țară; a se expatria” (fr. *émigrer*, lat. *emigrare*, format din vb. *migrare* „a migra”) și *a imigra* „a veni într-o țară străină pentru a se stabili aici” (fr. *immigrer*, lat. *immigrare*, format din vb. *migrare* „a migra”); *literal* „literă cu literă; textual, exact” (fr. *littéral*, lat. *litteralis*, derivat al s. *littera* „literă”) și *literar* „referitor la literatură, de literatură (fr. *littéraire*, lat. *litterarius*, derivat al s. *littera* „literă”); *original* „(despre acte, documente, opere de artă, fotografii etc.) care constituie forma de origine; produs pentru prima oară” (fr. *original*, lat. *originalis*, format din s. *origo*, *-oginis* „origine”) și *originar* „în forma de la început; de origine; inițial” (fr. *originair*, lat. *originarius*, format din s. *origo*, *-oginis* „origine”), *temporar* „care indică timpul, privitor la timp; care depinde de timp” (fr. *temporel*, format din s. lat. *tempus* „timp”) și *temporal* „care e de scurtă durată; care durează puțin timp; vremelnic; trecător; provizoriu” (fr. *temporaire*, lat. *temporarius*, format din s. *tempus* „timp”) etc.

Din exemplele prezentate anterior putem constata că parasemolexele se disting nu numai prin similitudine fonetică, ceea ce le apropie de paralexie, ci și prin similitudine semantică, ceea ce le apropie de parasemie, din care cauză sunt numite parasemolexe, iar relația respectivă – parasemolexie.

4. Ca urmare a identificării de către acad. Silviu Berejan a relațiilor existente între unitățile lexicale în 1) planul expresiei (omolexie, paralexie și eterolexie) și 2) în planul conținutului existente (omosemie, parasemie și eterosemie) au fost identificate și unitățile lexicale corespunzătoare: omolexia, paralexia și eterolexia, pe de o parte, și omosemia, parasemia și eterosemia, pe de altă parte. Mai mult decât atât, acest lucru a permis să identificăm încă un tip de relații – parasemolexia, care se manifestă simultan atât în planul expresiei, cât și în cel al conținutului.

Acceptarea existenței acestor relații și a fenomenelor lexicale corespunzătoare ne permite să prezentăm acest compartiment al lexicologiei într-o viziune sistemică constând din fenomene lexico-semantic justificate și interdependente, probă concludent servind în această ordine de idei manualul de lexicologie elaborat și editat de Institutul de Filologie¹⁰.

Referințe bibliografice

¹ Бережан С. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Кишинев: Штиинца, 1973, p. 93-97.

² A se vedea: Bahnaru V., *Elemente de semasiologie română*. Chișinău. Editura Știința, 2009, p. 79-108; Bahnaru V., *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău. Editura Știința, 2008, 54- 74; *Lexicologia practică a limbii române*. Chișinău: Profesional Service, 2013, p. 130-135.

³ Бережан С. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Кишинев: Штиинца, 1973, p. 93-97.

⁴ Звегинцев В., *Замечания о лексической синонимии*. // Вопросы теории и истории языка. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1963, p. 129.

⁵ Бережан С. *Теория семантических полей и синонимия*. // Проблемы языкознания. Москва: Наука, 1967, 166.

⁶ Tuțescu M., *Précis de sémantique française*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 109.

⁷ Grevisse M. *Précis de grammaire française*. Paris: Edition Duculot, 1969, p. 27.

⁸ Melniciuc I. *Mic dicționar de paronime*. Chișinău: Editura Lumina, 1979, p. 5.

⁹ Șerban S. *Cuvânt înainte (Invitație la dezbateri)*. // Constantinescu S. Dificultăți semantice. Paronime și grupuri lexicale cu aspect paronimic. București: Editura Științifică, 1994, p. 5-6.

¹⁰ *Lexicologia practică a limbii române*. Redactor responsabil Vasile Bahnaru. Chișinău: Profesional Service, 2013, p. 130-153.

DESPRE NECESITATEA CUNOAȘTERII ȘI DELIMITĂRII UNITĂȚILOR GNOSEOLOGICE DE CELE ONTOLOGICE LA STUDIAREA LIMBII

VASILE BOTNARCIUC
USMF „Nicolae Testemițanu”

Rezumat. *În procesul de cercetare, de scriere și de predare a unităților de bază ale sintaxei românești, autorii de gramatici, profesorii din învățământul preuniversitar și cel universitar se confruntă cu o serie de dificultăți/ obstacole. Aceste dificultăți sunt legate de stabilirea și recunoașterea inventarului de unități fundamentale, ce reprezintă sistemul sintaxologic al limbii române, de modul cum este înțeles funcționarea și manifestarea fiecărei unități sistemice în cadrul comunicării. Mai mult, unele dificultăți pornesc de la faptul că deocamdată cercetătorii au opinii divergente în ceea ce privește obiectul de studiu al sintaxei, statutul propoziției ca unitate de bază/ fundamentală a gramaticii, a unităților ei constitutive, inclusiv al raporturilor existente între aceste elemente propoziționale.*

Cuvinte-cheie: *sistemul sintaxologic, unități sistemice, divergente.*

Să urmărim pentru început felul cum este definită sintaxa de către autori în diferite tratate lingvistice, manuale și compendii de gramatică. Spre exemplu, Gramatica Academiei Române, editată în 1963, oferă o definiție destul de restrânsă: „Sintaxa este parte a gramaticii care cuprinde regulile privitoare la îmbinarea cuvintelor în propoziții și fraze” [10, p. 7]; profesorul universitar Gh. Colțun consideră sintaxa parte componentă a gramaticii, care „studiază părțile de propoziție, îmbinarea cuvintelor în grupuri sintactice, construirea propozițiilor și frazelor” [2, p. 6]; cercetătorul clujean D. Bejan definește sintaxa ca partea gramaticii care „cuprinde reguli privitoare la aranjarea, îmbinarea cuvintelor în propoziții și a propozițiilor în fraze” [2, p. 269]; sintaxa, în viziunea E. Petrina, este partea gramaticii, care „se ocupă cu studiul îmbinării cuvintelor în propoziție...” și a „propozițiilor în frază”

[13, p. 200]; savanții bucureșteni C. Cruceru și V. Teodorescu consideră că „Sintaxa este partea gramaticii, care cuprinde regulile referitoare la îmbinarea cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în fraze” [7 p. 209]. Comparându-le și analizându-le cu luare aminte, observăm că definiția lansată de către autorii Gramaticii Limbii Române încă în 1963, practic, este reluată și promovată, cu unele modificări neesențiale de către majoritatea autorilor de manuale destinate învățământului preuniversitar și universitar.

În acest context vom semnală faptul că sintaxologul I. Ețcu oferă cititorului o cu totul altă viziune, una nouă, care este și inedită, și originală: sintaxa este „compartimentul gramaticii, care se ocupă de inventarierea fondului comunicativ al limbii, de cercetarea și clasificarea unităților lor constitutive, de studierea raporturilor existente între aceste unități, precum și modul lor de funcționare în procesul comunicării, stabilind, totodată, reguli privitoare la constituirea și funcționarea lor în vorbire” [9, p. 46]. Același savant revine, ulterior, asupra unor aspecte și probleme în monografia sa intitulată „Sintaxa elementară a limbii române. Introducere în syntaxologie”, făcând câteva precizări de principiu. Prima vizează obiectivele trasate de sintaxa tradițională ca știință, care, pe de o parte, înglobează sau cuprinde totalitatea regulilor privind îmbinarea cuvintelor în propoziții și a propozițiilor în fraze și, pe de altă parte, tot sintaxa ca știință trebuie să oglindească și să dezvăluie „mecanismul viu de funcționare a limbii, felul cum, cu un număr mare, dar relativ limitat de cuvinte, se realizează un număr infinit de propoziții și fraze concrete” [Mioara Avram]. A doua precizare importantă vizează etapa absolut obligatorie de a reduce „numărul infinit de propoziții și fraze concrete” la un număr finit de modele sau esențe propoziționale, care au caracter sistematic. De altfel, pentru a înțelege esența sintaxei ca știință, este stringentă nevoie, în primul rând, să structurăm și să grupăm fondul comunicativ în clase de unități omogene. În al doilea rând, urmează să extragem esențele din fiecare clasă de unități omogene, reducând astfel infinitul concret și individual la finitul abstract și general. Așa s-a procedat în fonetică (fonologie), unde specialiștii au stabilit un număr finit de sunete (foneme), așa s-a procedat și în morfologie, descoperindu-se și inventariindu-se un număr finit de părți de vorbire. La fel trebuie să se procedeze și în sintaxă (syntaxologie), unde pe baza grupării enunțurilor în clase omogene din punct de vedere semantic și structural se va extrage modelele propoziționale, permițându-ne astfel să inventariem numărul finit de entități abstracte, ce vor constitui/ reprezenta nivelul syntaxologic românesc.

În acest context ne putem întreba de ce oare este atât de important pentru un cercetător să caute, să găsească și să cunoască esența fenomenelor studiate. Răspunsul ni-l oferă marii gânditori/ filozofi ai omenirii. Astfel, Aristotel, cu mii de ani în urmă, atrăgea atenția asupra faptului că absolut „toți oamenii au sădit în inima lor dorința de a cunoaște”, precizând că există, de fapt, două feluri de cunoaștere – una **pragmatică/ practică**, în vizorul căreia stă/ se află fenomenul/ obiectul izolat, adică particularul și alta/ cea de-a doua fiind numită cea **științifică** se ocupă de „cunoașterea generalului” [1, p. 51]. Pornind de la aceste două postulate, Aristotel afirmă că „orice lucru poate fi cunoscut întrucât are o unitate, este identic cu sine însuși și are caracter de generalitate”, concluzionând „cunoașterea oricărui lucru constă în cunoașterea esenței acestui lucru” [Ibidem, p. 230].

Și încă ceva extrem de important trebuie să rețină cercetătorul de astăzi, și nu numai, că stabilirea esenței fenomenelor lingvistice examinate nu este deloc ușoară, iar calea sau traseul ales cu migală poate avea o mulțime de surprize imprevizibile de multe ori, neplăcute, succedate de dezamăgiri, insatisfacții și aspirații înșelătoare. Iată de ce temerarul cercetător, care îndrăznește și ia decizia totuși să pornească pe acest drum necunoscut, având drept scop principal stabilirea și cunoașterea esenței respective se va ghida neapărat de ideile și sfaturile unor renumiți savanți, printre care l-am aminti pe Constantin Enăchescu, care afirma tranșant: „Nu se poate face nicio cercetare științifică având un caracter riguros științific, fără ca aceasta să fie guvernată de anumite **principii** sau **legi**, care să le conducă. Aceste principii sunt necesare, întrucât ele reprezintă normele călăuzitoare pentru orice cercetător, care este obligat să țină seama în activitatea sa. Dincolo de acestea șansele de empirism cresc” [8, p. 257].

Cât n-ar părea de straniu, dar lingvistica pe parcursul dezvoltării și afirmării ca știință a recurs prea rar la serviciile gnoselogiei, care reprezintă un domeniu special al filozofiei, chemat/ menit să elaboreze legi, principii, metode generale de cercetare, care ulterior ar fi putut fi aplicate cu succes în varii sfere și domenii examinate de către cercetători. În acest context afirmația pe care o face lingvistul român Sorin Stati este destul de convingătoare: „De alegerea potrivită a căii de cercetare, a metodei depinde corectitudinea și valoarea cunoștințelor obținute într-o investigație științifică” din care motiv este imperios să fie „discutate mai întâi unele cerințe metodologice foarte generale, de care e normal să asculte și lingvistica” [14, p. 74]. Analizând

cu atenție afirmația de mai sus, putem remarca originalitatea ideii lansate de savantul român, potrivit căreia metodele oferite de gnoseologie, adică de teoria cunoașterii, sunt absolut necesare și de o excepțională importanță, metode ce trebuie luate în considerare și deci utilizate neapărat de către cercetării lingviști.

Revenind la problema cunoașterii științifice/ la procesul de cunoaștere, în general, nu putem trece cu vederea ideea fundamentală, formulată și lansată de Kant, conform căreia „orice cunoaștere a noastră începe cu simțurile, înaintea de aici spre intelect și sfârșește cu rațiunea deasupra căreia nu se află în noi nimic mai înalt pentru a prelucra materia intuiției și a o aduce sub cea mai înaltă unitate a gândirii” [12, p. 283].

Vorbind despre unitatea și diferența celor două tipuri sau trepte de cunoaștere, Kant precizează „sunt însă numai două condiții în care este posibilă cunoașterea unui obiect: întâi intuiția prin care obiectul este dat, dar numai ca fenomen; al doilea, conceptul, prin care este gândit un obiect care corespunde acestei intuiții” [Ibidem, p. 126].

Discutând problemele procesului de cunoaștere, renumitul filozof Hegel susține aceeași ipoteză, cunoașterea se manifestă într-o formă dublă, în formă de idee teoretică și în formă de idee practică. Procesul cunoașterii, observă pe bună dreptate savantul, are drept rezultat refacerea unicului îmbogățit prin separare și aceasta generează a treia formă – forma ideii absolute” [16].

În viziunea ilustrului filozof neamț, refacerea unicului înseamnă, în ultimă instanță, „desfacerea” acestuia în **părți componente**, proces de refacere care include „cuprinderea opuselor în unitatea lor, a pozitivului în negative etc.... acesta este aspectul cel mai important, dar și cel mai greu al problemei pentru puterea de gândire neexercitată încă și neliberă” [11, p. 38].

Axându-se pe principiile, inclusiv pe cerințele epistemice/ epistemologice semnalate mai sus, cunoașterea științifică cuprinde și se instituie din trei etape esențiale și interdependente: a) prima numită **empirică/ senzorială**; b) a doua calificată **teoretică/ rațională** și c) a treia declarată **refacerea unicului**.

La prima etapă cercetătorul va opera cu entități senzoriale, sesizabile cu ajutorul organelor de simț. Această cunoaștere este una perceptivă, imediată și senzorială, supranumită, pe bună dreptate, prereflexivă. De fapt, știința tradițională sau clasică s-a și menținut la nivelul contemplării vii, al cercetării faptelor concrete, vizibile și deci empirice. Acest lucru îl confirmă și fuziunea

terminologică a obiectului de cercetare și a științei despre acest obiect. De aceea, spre exemplu, și limbajul sintaxologiei clasice este unul empiric, denominativ, care privește denumirea faptelor concrete.

De reținut că obiectul cunoașterii empirice reprezintă „acel aspect al obiectului (procesului) material concret” fixat în activitatea senzorială a vorbitorului, despre care E Coșeriu amintea că punctul de vedere „creează obiectele științelor, nu însă trăsăturile reale ale acestor obiecte” [6, p. 100].

Totodată, trebuie reținut faptul că anume la etapa cunoașterii empirice/prereflexive cercetătorul obține răspuns la „întrebarea despre obiectul cunoașterii sale”, despre natura și trăsăturile lui [8, p. 347].

La cea de-a doua etapă a cunoașterii teoretice sau raționale cercetătorul recurge la un salt calitativ nou, unde acesta face anumite teoretizări. Etapa respectivă este reflexivă, iar cunoștințele obținute sunt „turnate”/ fixate într-o paradigmă de termeni științifici, care iau naștere în rezultatul „gândirii obiectului” și „restituie lumii reale ceea ce gândirea a interiorizat din ea”. Importanța reflecției este una definitorie pentru obiectul cunoașterii, care îl reprezintă, definindu-l „sub formă de concept” [Ibidem, p. 136].

Sintetizând cele menționate mai sus, vom remarca că obiectul cunoașterii științifice „este cuprins între două momente ale gândirii cercetătorului. Primul este momentul lui cogito preflexiv, care își pune întrebarea despre obiectul cunoașterii sale, iar cel de-al doilea este momentul lui cogito postreflexiv, care dă răspunsul la întrebarea despre natura sau semnificația obiectului cunoscut. Momentul lui cogito prereflexiv este exterior obiectului, pe când momentul lui cogito postreflexiv este interior acestuia” [Ibidem, p. 247]. Drept rezultat al etapei a doua de cunoaștere, de interiorizare a materialului lingual examinat, ia naștere „limbajul științific, care restituie lumii reale ceea ce gândirea a interiorizat din ea” [Ibidem]

La cea de-a treia etapă, se revine la **refacerea unicului**, adică la etapa empirică postreflexivă, când se oferă răspunsul la întrebarea-cheie „care este scopul cunoașterii științifice?” Stabilind esența fenomenului examinat și a aparatului conceptual, succedat de limbajul epistemic adecvat, cercetătorul se înarmează/ stăpânește niște instrumente de lucru neobișnuite, revine de unde a pornit (de la punctual inițial) cu scopul de a stabili și evidenția potențialele forme de manifestare ale esenței deduse. Astfel, procesul cunoașterii științifice ajunge la final și se încheie cu trasarea și crearea teoriei care „reprezintă

momentul final, cel către care tinde orice cunoaștere științifică; aceasta este o „lume paralelă”, dar spre deosebire de „realitatea obiectivă” a lumii teoria este o „realitate mintală”, care reprezintă concluzia „gândirii realității” de către omul de știință” [Constantin Enăchescu, op. cit., p. 245]

În baza celor enunțate mai sus putem oferi un răspuns afirmativ, alături de savantul I. Ețcu la întrebarea: „cum oare este cu putință să dobândim o știință a ceea ce e infinit ca număr?”, precizând că un atare „infinit ca număr reprezintă și limba, constituită din varii subsisteme: cel fonetic, lexical sau morfosintactic, fiecare fiind reprezentat de unități: ca sunetele vorbirii, cuvinte, îmbinări de cuvinte, enunțuri etc.

Bazându-se pe câteva principii metodologice fundamentale, care „s-au dovedit de mare succes în lingvistica postsaussariană” [15, p. 7], cercetătorul lingvist le va aplica consecvent având drept scop principal să înainteze neabătut spre dezvăluirea și descrierea esențelor depistate/ deduse din clasele de entități linguale examinate. „În același timp, cercetătorul va stăpâni un instrumentar neobișnuit și destul de eficient, care îi va permite să descopere caracterul sistematic al limbii ca mijloc de comunicare. Cercetătorul, abordând limba ca un sistem complex, constituit din diferite subsisteme (fonetic, lexical, morfologic și sintactic), va insista pe două direcții, încercând să se dumerească cum unitățile limbii atât de diferite se integrează și se manifestă ca un sistem superior, pe de o parte, ca un tot întreg și, pe de altă parte, ca parte componentă a altui sistem funcțional (vezi I. Ețcu). Și acum să încercăm să răspundem la câteva întrebări de principiu și anume:

- 1) În ce măsură filozofia a devenit obiect de cercetare și s-a bucurat de atenția lingviștilor?
- 2) De ce cercetătorii lingviști au stringentă nevoie de filozofie?
- 3) Cum trebuie să decurgă fundamentarea gnoseologică a cercetărilor lingvistice?
- 4) La ce rezultate ne putem aștepta în urma aplicării metodelor, legilor fundamentale și principiilor gnoseologice/ epistemice la cercetarea fenomenelor de limbă?

La prima întrebare răspunsul este unul simplu și tranșant, întrucât filozofia ca știință n-a constituit, după cum am constatat, în baza literaturii consultate, obiect de cercetare specială pentru lingviștii cercetători.

Afirmația respectivă se referă în mod expres la domeniul lingvisticii reprezentat de gramatică, care încă continuă procesul de acumulare și descriere a faptelor concrete. Altfel spus, gramatica empirică deocamdată n-a atins starea de saturație necesară, pentru a putea părăsi nivelul cunoașterii senzoriale/ prereflexive și a se angaja plenar în cercetarea sistemică a unităților fundamentale.

La cea de-a doua întrebare vom puncta/ nota următoarele: cu toate că gramatica tradițională sau clasică s-a dezvoltat, axându-se pe o serie de teorii particulare influențate într-un fel sau altul de anumite curente filozofice, totuși deocamdată nu atestăm, pentru că nu există o teorie concepută în întregime pe baza aplicării conștiente și consecvente a legilor și principiilor fundamentale ale filozofiei. Cercetătorul dacă s-ar baza pe filozofie, adică pe o serie de principii epistemice fundamentale, ar avea doar de câștigat, fiindcă s-ar înarma în activitatea sa de cercetare cu o busolă de nădejde, care l-ar ajuta să determine, cu încredere și fără pierdere zadarnică de energie, calea spre cunoașterea adevărului. Această idee revoluționară și originală este susținută de opinia și convingerea unor savanți de notorietate de talie mondială, cum ar fi Albert Einstein, Max Born, V. A. Mihelson.

Astfel, A. Einstein remarcă că „știința fără teoria cunoașterii (în măsura în care lucrul acesta, îndeobște, ar putea fi admis) devine primitivă și confuză”. O viziune similară lansează și promovează Max Born, fizician renumit neamț și laureat al premiului Nobel, care afirmă: „Orice savant naturalist... este profund convins că munca lui se împletește în modul cel mai strâns cu filozofia, că fără cunoaștere serioasă a literaturii filozofice munca lui va fi zadarnică. După această idee m-am condus eu însumi, străduindu-mă să le-o inspir elevilor mei ca să-i fac capabili să analizeze critic conceptele și sistemele recunoscute deja, să le găsească defectele și să le depășească cu ajutorul unor noi concepte, după cum ne-a învățat Einstein”. Vom încheia seria de opinii și argumente invocate cu afirmația renumitului savant rus V. A. Mihelson, care este și categorică și ireproșabilă: „un fizician care nu dorește să rămână în rolul de salahor științific, care doar adună fapte, trebuie să fie totodată și filozof”.

Așadar, studierea filozofiei, de către cercetătorii din varii domenii, inclusiv și din cel al lingvisticii, devine un imperativ, și de ce nu, chiar o necesitate imperioasă și vitală pentru actul de cercetare. Documentarea filozofică solidă și utilizarea legilor fundamentale, inclusiv a principiilor epistemologice, de către

lingviști, deloc nu înseamnă substituirea metodelor particulare de cercetare a faptelor de limbă cu cele filozofice.

Iată de ce în continuare vom insista asupra felului și modului cum trebuie interpretată delimitarea obligatorie a celor două etape sau trepte privind cunoașterea științifică – empirică și rațională/ teoretică, etape identificate și promovate de către teoria cunoașterii cu referire la analiza și descrierea faptelor de limbă. Această cale se rezumă la următoarele:

a) Cunoașterea empirică semnifică/ înseamnă trecerea de la concretul senzorial la identificarea generalului pe calea gândirii abstracte (grație contemplării vii, observării faptelor și fenomenelor de limbă) reducând în felul acesta concretul nelimitat la abstractul limitat și formând noțiuni științifice.

b) Pasul următor va însemna reaplicarea abstracțiilor științifice deduse la substanța limbii, adică la comunicarea verbală sau scrisă/ la text cu scopul de a le studia mult mai profund și mult mai complet. De observat și de reținut că gramatica, doar făcând uz de noțiuni abstracte și categorii științifice, operează cu materie verbală concretă. Și acest adevăr nimeni nu poate să-l conteste. Vorba e că în limbă (ca entitate ontică) niciodată nu operăm cu substantive, cu verbe, cu adverbe, nici cu părți de vorbire sau părți de propoziție, nici cu moduri sau aspecte ș.a.m.d., cu care în mod sigur operează gramatica ca știință. Acești termeni sunt niște **abstracții științifice**, adică categorii gnostice, create de savanți cu scopul de a cerceta mai profund și mai amănunțit anume realitatea ontică – limba și structura ei gramaticală.

Utilizarea principiilor gnoseologice în cercetarea faptelor de limbă are/ urmărește scopul, pe de o parte, de a delimita strict obiectul de studiu (adică planul ontic, de știința despre acest obiect, adică de planul gnostic, delimitare care, din păcate, nu numai că nu se face, dar chiar se ignorează cu bună știință/ cu desăvârșire. Pe de altă parte, astăzi se efectuează și alte delimitări științifice, care-s absolut necesare și obligatorii pentru procesul de cercetare în general. Vorba e că lingvistica ca știință, dacă n-ar fi trecut prin procesul dihotomizării descoperind o serie de dihotomii, cum ar fi: limbă și vorbire, sincronie și diacronie, paradigmatică și sintagmatică, limbă și metalimbă, planul expresiei și planul conținutului etc., ea ar fi bătut pasul pe loc, adică nu s-ar fi dezvoltat/ n-ar fi evoluat.

Pe parcursul anilor mai mulți cercetători precum I. Ețcu, Al. Dirul, S. Berejan au semnalat, în repetate rânduri, lipsa totală a unei fundamentări

filozofice temeinice a cercetărilor efectuate, care, a dus, în ultimă instanță, la stagnarea teoriei gramaticale, stagnare cauzată, în fond, și de contradicția existentă în permanență între procesul de instruire și cel de cercetare. În viziunea lui Brogle între predare și cercetare mereu a existat și există „dispute aprinse” și, un dezacord total, întrucât „predarea, prin esența sa, are vocația dogmatismului, străduindu-se să-i dea o formă definitivă, împietrită stării în care se află cunoștințele noastre”, pe când cercetarea, adică știința se află în veșnică mișcare. Și cu toate acestea, remarcă Brogle, „cercetarea și predarea sunt aproape de nedespărțit și de cele mai dese ori sufăr din cauza izolării reciproce. Cercetarea alimentează, iar predarea e necesară ca forța științei să treacă de la generația precedentă la generația următoare, consolidează cercetarea.”

Savantul S. Berejan, vorbind despre principiul dihotomizării, semnală că F. de Saussure a fost primul lingvist al sec al XX-lea, care a aplicat legea dialectică a dedublării unicului și cunoașterii părților lor contrare, chiar dacă aplicarea respectivă a fost spontană și inconștientă. Problema dihotomiei limbă-vorbire a fost dezbătută destul de frecvent de mulți lingviști, care împărtășeau diferite orientări și curente lingvistice sau metodologice. Unii cercetători consideră vorbirea o entitate sesizată doar cu organele de simț, pe când limba reprezintă deja o altă entitate esențială, care ține în întregime de competența rațiunii savanților. Cercetătorii în cauză mai precizează că vorbirea în toate formele existenței sale, examinată și descrisă din varii perspective, constituie începutul sau, mai exact, prima etapă a cunoașterii empirice. Limba ca **entitate abstractă** este obținută/ se obține în rezultatul inventarierii și comparării faptelor de vorbire particulare și individuale, grupate în clase omogene, succedate de identificarea și extragerea generalului abstract și rațional.

Limba ca entitate abstractă și generală reprezintă cea de-a doua etapă de cunoaștere, care nu mai ține și deci nu mai e sesizată de către organele de simț, ci se află în întregime în competența rațională a cercetătorului .

De remarcat că atunci când se discută despre dihotomia limbă-vorbire, lingviștii o acceptă fără a-și da osteneala să clarifice obligațiile ce se impun la utilizarea acestor categorii. Ei recurg la substituirea nejustificată a generalului abstract, rațional prin generalul concret, senzorial. Un asemenea tratament a generat o situație confuză în utilizarea diferitor categorii gramaticale. Astfel, pentru o parte considerabilă de lingviști, spre exemplu, partea de vorbire, partea de propoziție, propoziția etc. sunt tratate fie ca unități ale vorbirii, fie ca

unități ale limbii, iar concluziile pe care le fac acești cercetători nu se axează pe aplicarea legilor și principiilor epistemologice privind dedublarea unicului [vezi 4, p. 42-47].

În viziunea savantului S. Berejan, cauza confundării celor două planuri, adică a planului ontic cu cel gnosis „trebuie căutate probabil, în fundamentarea filozofică insuficientă a investigațiilor lingvistice, a concepțiilor promovate, a noilor idei preconizate, în special de tinerii cercetători, în procesul studierii limbilor istorice, în ignorarea, în mare parte înconștientă a tezelor primordiale ale teoriei cunoașterii, în general, și a cunoașterii științifice, în special [3, p. 142].

În concluzie S. Berejan ne atenționează: Dacă cercetătorii lingviști, mai ales cei începători, ar apela mai des la sursele filozofice, la teoria cunoașterii științifice și la metodologia cercetării științifice, atunci ei, cât și știința despre limbă, ar fi scutiți de incoerențe și contradicții flagrante, s-ar irosi mai puțin timp și s-ar depune mai puține eforturi în cautarea adevărilor obiective fără rătăcirii nedorite” [Ibidem, p. 67].

Referințe bibliografice

1. Aristotel. Metafizica. București, 1965, p. 51.
2. Bejan D., Gramatica Limbii Române. Compendiu. Ed. Echinoc, Cluj-Napoca, 1997.
3. Berejan S. Necesitatea delimitării planului gnoseologic de cel ontologic la studierea limbii // Revista de Lingvistică și Știință Literară, 2003, nr. 1-2, p. 142.
4. Berejan S, I. Ețcu. Осмысление грамматики языка в свете некоторых основополагающих и общенаучных понятий // Оптимизация грамматики в свете ленинской теории отражения. Chișinău, 1982, p. 42-47.
5. Colțun Gh., Sintaxa limbii române, Chișinău, 2016.
6. Coșeriu E., Lecții de lingvistică generală. Editura ARC, 2000, p. 100.
7. Cruceru C., V. Teodorescu, Gramatica Limbii Române, Ed. Gramar, București, 2002.
8. Enăchescu C., Tratat de teoria cunoașterii, București, 2005, p. 257.

9. Ețcu, I. Sintaxa limbii române. Introducere în syntaxologie, Chișinău 2002.
10. Gramatica Academiei Române, București, 1963.
11. Hegel, Știința logicii. București, 1966, p. 38.
12. Kant I., Critica rațiunii pure, București, 1969, p. 283.
13. Petrina E., Limba Română: teorie și aplicație, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1996.
14. Stati S., Teorie și metodă în sintaxă, București, 1967, p. 74.
15. Фридрих Гегель. Энциклопедия Философских наук. Том I.

VARIETĂȚILE DIATOPICE ALE LIMBII ROMÂNE. SITUAȚIA „LIMBII MOLDOVENEȘTI”.

LILIANA BOTNARU

Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat: *În funcție de parcursul istoric limba română se ramifică în patru tipuri de varietăți diatopice, care determină patru tipuri de unități sintopice, respectiv dialectele secundare: dacoromână, meglenoromână, aromână și istroromână, acestea fiind variante teritoriale ale limbii române comune. Ultimele trei sunt dialecte sud-dunărene, dialectul dacoromân dezvoltându-și o formă literară, forma limbii române literare actuale.*

Cuvinte-cheie: *diatopic, dialect, variantă de limbă, limbă literară.*

Acad. Silviu Berejan a fost preocupat în mod deosebit de problema așa-numitei „limbi moldovenești”, de criza identitară și națională a populației Republicii Moldova, militând continuu pentru limba română, chiar dacă circumstanțele și considerentele geopolitice nu-i permiteau să vocifereze de fiecare dată realitățile indubitabile referitoare la așa-zisa limbă moldovenească. Nu în zadar, în unul din interviurile sale, lingvistul mărturisea că „... nu regret totuși viața trăită, căci, la urma urmei, am studiat și mi-am apărat, cât și cum am putut, limba neamului” (Berejan, 2005, p. 60).

De fapt, existența varietății lingvistice teritoriale a fost și este una dintre primele constatări ale lingvisticii, căci deosebirile și asemănările comportamentului lingvistic ale diferitor comunități sunt cu siguranță vădite. Din start e necesar să menționăm că limba română este o limbă cu caracter unitar, identificându-se cu națiunea ce o vorbește. Unitatea limbii române este o trăsătură ce a fost remarcată și reliefată de mai mulți lingviști, precum Eugen Coșeriu, sus-menționatul Silviu Berejan, dar și academicianul Iorgu Iordan care sublinia: „pe teritoriul lingvistic românesc nu există o diversificare atât de adâncă, încât să dea naștere unui fel de bilingvism, adică la situații

în care vorbitorii unui grai să vorbească acasă graiul local, iar atunci când depășesc zona acestui grai să fie nevoiți a folosi limba comună a întregului popor ca pe o limbă, nici în ceea ce privește lexicul, nemaivorbind de sistemul lexical” (Bahnaru, 2013, p. 68). Astfel un român din Muntenia, dacă ar pleca în Moldova sau în Basarabia, ar fi înțeles foarte bine fără necesitatea trecerii de la graiul său la limba română comună sau literară, care, de altfel, nu se diferențiază considerabil de graiurile ce le include. În acest caz vom apela la exemplul propus de Bahnaru (Baharu, 2008, 308 p.), dacă într-o comunitate regională românească se utilizează unități lexicale ca „*burtă, a ciupi, cimitir, plapumă, varză, pepene verde, pepene galben* etc.”, iar în altă comunitate echivalentele regionale „*pântece, a pișca, țintirim, oghial, curechi, harbuz, zemos* etc.”, înțelegerea și comunicarea verbală dintre locuitorii celor două comunități se realizează cu succes, chiar dacă există aceste diferențe minore de lexic sau pronunție. Mai ales că anumite unități regionale nici nu fac parte din vocabularul limbii române literare, doar dicționarele mai complexe sau cu direcție de cercetare de domeniu le pot include ca regionalisme. Și totuși trebuie să recunoaștem că unitatea limbii române nu este un fapt ieșit din comun, existând și alte limbi ce au caracter unitar. Unitatea limbii române s-a păstrat datorită factorilor de evoluție asemănători ai teritoriilor comunității lingvistice românești, datorită raportului limbă – popor/societate stabil. V. Bahnaru consideră că limba română comună cunoaște două procese diametral opuse de evoluție, o relație de continuitate teritorială dintre diferite graiuri și concomitent o discontinuitate marcată de prezența diferențelor locale, delimitarea cărora e posibilă prin cercetările dialectale asupra limbii. Din perspectivă coșeriană, limba română, și aici se are în vedere parcursul ei istoric, se ramifică în patru tipuri de varietăți diatopice, care determină patru tipuri de unități sintopice, respectiv dialectele secundare – dacoromână, meglenoromână, aromână și istroromână, acestea fiind variante teritoriale ale limbii române comune. Dialectul dacoromân și-a dezvoltat o formă literară – forma limbii române literare actuale. Pentru a caracteriza dialectul dacoromân, în continuare, vom da câteva definiții indispensabile pentru a înțelege statutul așa-zisei „limbi moldovenești” de pe teritoriul Republicii Moldova.

În accepția lui A. Turculeț (Turculeț, 2002, p. 5) dialectul reprezintă „prima subdiviziune teritorială a limbii comune, caracterizată printr-un sistem de particularități specifice (mai ales fonetice și lexicale), care îl deosebesc de alte unități învecinate și înrudite”. Dialectul nu are o existență concretă,

fiind o entitate abstractă; dacă cineva nu vorbește „dialectul dacoromân” sau „dialectul aromân”, atunci el, când utilizează o variantă locală a limbii, vorbește o varietate concretă a unui dialect. Astfel, nu există nici o societate și nici un vorbitor care să utilizeze un dialect în formă pură, ci doar o varietate a respectivului, care diferă prin anumite particularități, trăsături de alt dialect sau subdiviziune inferioară a limbii comune. Graiul constituie unitatea lingvistică minimală, care nu se mai divizează în alte componente regionale, dispunând de un ansamblu de trăsături specifice subordonate unui dialect. Unii lingviști au denumit, ca subdiviziuni intermediare între dialecte și graiuri, subdialectele ce ar reprezenta grupuri de graiuri locale asemănătoare, subordonate la rândul lor dialectelor. Mai recent, Bernard Bloch a „făcut intrare” termenului de idiolect ca ultimă subdiviziune minimală a limbii, care desemnează „realizarea individuală a unui sistem lingvistic la nivelul fiecărui vorbitor. Acesta nu este nici el unitar, căci însuși vorbitorul pe parcursul existenței/evoluției lui utilizează diverse idiolecte, în funcție de nivelul de experiență acumulată, de gradul său de cultură, sau doar în conformitate cu situațiile de comunicare specifice (mediul familiar sau cultivat etc.).

E necesar să menționăm că nu există hotare bine delimitate între regiunile vorbitoare de anumite varietăți lingvistice distincte și, mai mult, granițele teritoriale nu coincid deloc cu delimitările lingvistice. De fapt, putem atesta chiar unele zone de tranziție, care atenuează trecerea de la un grai la altul, comunitățile date conservând particularități de limbă (inclusiv unități lexicale) ce aparțin ambelor subdiviziuni lingvistice.

Vorbind în continuare despre dialectul dacoromân al limbii române, distingem două grupuri de graiuri: grupul sud-estic, reprezentat de graiurile din Muntenia, Oltenia, Dobrogea, sud-vestul Basarabiei și sud-estul Transilvaniei și grupul nord-vestic, care e răspândit pe o suprafață mai largă – restul teritoriului dacoromânei. Clasificarea dată a fost propusă de Al. Philippide în lucrarea sa *Originea Românilor* [Philippide, 1927]. Astăzi majoritatea lingviștilor au acceptat divizarea dialectului dacoromân în cinci graiuri și anume: muntenesc, moldovenesc, bănățean, crișan și maramureșean. După cum putem observa, în studiile „vechilor” mari lingviști nu întâlnim nici o notă despre vreo așa-numită „limbă moldovenească” pe teritoriul Basarabiei, nici măcar despre vreun grai basarabean, or limba literară vorbită și scrisă azi în Basarabia este (sau ar trebui să fie) limba română literară. Barbu Ștefănescu (Ștefănescu) se pronunță asupra glotonimului limbă română și precizează că „glotonimul

limba română a fost moștenit din latină de la etnonimul *romanus* „care ține de Roma”. (...) Deci *romanus* în pronunțare populară a devenit *român*. Glotonimul *limba românească* (*română*) a fost denumirea vorbirii populației romanizate de pe tot teritoriul balcano-carpatic, inclusiv de pe teritoriul celor două mari grupuri dialectale romanice din nordul Dunării – muntenesc și moldovenesc, păstrându-se aici și după formarea celor trei principate dunărene: Transilvania, Muntenia și Moldova”. Despre termenul limbă moldovenească, lingvistul susține că acesta dacă și era utilizat în unele izvoare istorice medievale, era de la sine înțeles că, prin denumirea dată, se subînțelegea un subdialect/ grai al limbii române comune. Asupra identității graiului moldovenesc s-au pronunțat și marii cronicari precum Miron Costin care susținea că moldovenii nu întreabă „știi moldovenește?”, ci „știi românește?”, dar și marele cărturar și enciclopedist Dimitrie Cantemir – „Noi, moldovenii, la fel ne spunem români, iar limbii noastre nu dacică, nici moldovenească, ci românească”. Nu putem ignora faptul că pe teritoriul republicii noastre un rol decisiv în aprofundarea problemei identității limbii vorbite, dar și a identității noastre naționale, l-a avut factorul politic, jocul guvernării și interesele politice de a tergiversa soluționarea cât mai urgentă a acestei dileme absurde. Indiscutabil, populația autohtonă dintre Prut și Nistru s-a îndepărtat de procesul „de unificare și statornicie a limbii literare” (Ștefănescu Delavrancea), mai ales după anexarea, în 1812, a teritoriului de către Imperiul Țarist, și mai târziu după declararea „limbii moldovenești” ca limbă de stat, alături de limba rusă. Astfel, în Republica Moldova avem grai moldovenesc și nicidecum limbă moldovenească – ca limbă de sine-stătătoare, diferită de cea română, chiar dacă o bună parte din locuitori încă mai neagă similitudinea neîntâmplătoare și absolut firească cu varianta literară a limbii române, cu care se și identifică de fapt. Și aici recurgem la exemplul lui Silviu Berejan din *Itinerar Sociolingvistic* (Berejan, 2007, p. 25): „După cum în locul denumirilor de specie „crap, știucă, plătică, șalău etc.”, care au toate trăsăturile lor specifice, se folosește liber denumirea de gen „pește”, ce întrunește numai trăsăturile caracteristice ale genului și face abstracție de trăsăturile suplimentare ale speciilor, tot așa în locul denumirilor de specie *moldovenesc, muntenesc, bănățean* etc. ale vorbirii dacoromâne, se folosește în mod firesc denumirea generică „românesc”, ce întrunește doar trăsăturile esențiale, relevante pentru întregul gen.”

Astfel, o limbă pentru a-și păstra unitatea și pentru a se dezvolta în interiorul unei comunități, necesită a fi „cultivată”, instruită, prin sursele

scriitorilor, prin predarea formei ei corecte în instituțiile de învățământ, precum și prin intermediul „viului grai popular”. Or, în Basarabia, situația a este un pic altfel, căci pe parcursul istoriei am asistat la o tendință cu tentă politică, și încă una foarte rigidă, la „oboseli neostenite”, cum le numește Carlo Tagliavini, de a sugruma, de a stopa procesul dezvoltării și consolidării limbii române. În pofida acestui fapt, chiar dacă limba română din Basarabia a fost privată de sursele vitale de alimentare și dăinuire, graiul moldovenesc și-a realizat funcția comunicativă, conservându-se, dacă nu în instituțiile de învățământ, administrative sau politice, atunci în mediile rurale, în spațiile mai îndepărtate de „forul” socialist, sovietic. Mai mult chiar, limba română din Basarabia s-a păstrat și datorită faptului că în perioada țaristă nu erau școli naționale, ci numai rusești. La fel susține și scriitorul basarabean Constantin Stamati-Ciurea: „Limba română rustică, precum o vorbește poporul nostru din Basarabia, a fost singurul izvor din care m-am adăpat; nici o școală populară măcar; am fost și sunt o insulă solitară în imensul ocean al slavismului. Mai mult nu zic” (Stamati-Ciurea, 1957, 424 p.]. Actualmente, nu putem nega faptul că problema identității națiunii și a limbii noastre nu a fost nici pe departe soluționată, vorbirea orală fiind „poluată” cu „împrumuturi nejustificate din limba rusă”, dacă e să folosim afirmația lui Vasile Pavel (Pavel, 2008). Și acest proces va continua până când nu vom realiza că nu e în trend să folosești rusisme, după cum consideră adolescenții contemporaneității basarabene, nu e deloc modern să „schilodim” limba română și să o întinăm cu diverse „îmbunătățiri”. Și aici iarăși revenim la studiile lui Berejan care susține că atunci „când în cadrul unui stat funcționează (oficial) două limbi, vorbite de diferite etnii (e tocmai cazul situației lingvistice din Republica Moldova), ele intră în interacțiune, polarizându-se și pierzându-și (parțial sau chiar total) identitatea”. De fapt, am spune că funcționarea masivă concomitentă a două limbi, fie și neoficială a uneia din ele, alta decât cea de stat, duce totuși la unele modificări a ultimei menționate, or populația moldovenească a crescut într-un mediu diglosic. Însă în Republica Moldova nu este un conflict lingvistic, între 2 limbi diferite, ci mai degrabă unul etnic sau chiar politic, care scindează populația autohtonă în două tabere, ambele destul de convinse și obstinate în a-și apăra cu vehemență, prin argumente și „crezuri” propriile poziții. Denumirea limbii devine un instrument de manipulare, dar și de distanțare de adevăr, or cei ce susțin „limba moldovenească” văd în glotonimul „limba română” o trimitere directă, incontestabilă, la origini și anume confirmarea originii noastre române.

Ne permitem să numim acest conflict un fel de antiteză: *antiromânism* – *antirusism*, căci „limba moldovenească” este un glotonim ce se referă la graiul moldovenesc de pe teritoriul basarabean, dar care este vehiculat cu un scop bine stabilit: de a tergiversa trezirea conștiinței identitare a poporului basarabean, după cum afirma și Silviu Berejan: „până nu vom avea formată conștiința națională, nu ne vom putea regăsi identitatea”. Cu toate acestea graiul moldovenesc din Basarabia e același grai moldovenesc din Moldova de peste Prut. Berejan susținea temerar că în lingvistică orice enunț real poate fi determinat ca aparținând unei sau altei limbi nu după pronunție, nici după elementele de vocabular (...), nici după modelele de construcții sintactice (...), ci după gramatica pe care se bazează legăturile dintre părțile componente ale enunțului, după formele morfologice aplicate unităților de limbă ...” (Berejan, 2004, p. 51). Într-adevăr, toate rusismele „împrumutate” în limba română nu fac parte din vocabularul general, nu sunt introduse în dicționare în calitate de componente ale lexicului român, același lucru se întâmplă și cu pronunția: trăsăturile fonetice distincte vizează limba vorbită și nu cea literară, scrisă. În această ordine de idei, vom aminti pozițiile lui Vasile Pavel în articolul *Limba română și graiurile ei teritoriale* (Pavel, 1995, p. 60-63), în care lingvistul afirmă că graiurile centrale, răspândite pe cea mai mare parte a teritoriului de la est de Prut și de dincolo de Nistru, au trăsături fonetice identice cu cele răspândite în graiurile din provincia Moldova (România). Și aici, dialectologul aduce drept exemplu realizarea africatelor prepalatale *ĉ*, *ĝ* în stadiul de africatizare *ŝ*, *ž* (*ŝerc* „cerc”, *žer* „ger”), realizarea labializării labiodentalelor *f*, *v* în stadiul *ŝ*, *ž* (*ŝérbi* „fierbe”, *žin* „vin”), palatalizarea labialelor *p*, *b*, *m*, în stadiul *κ*, *ĝ*, *ń* (*kept* „piept”, *ĝini* „bine”, *ńíriști* „miriște”) etc. „Unele particularități recunosc caractere generale ale vorbirii românești din aria de nord-est a dacoromânei: conservarea fonetismului arhaic *dz* în elemente de substrat și în cele moștenite din latină *budză*, *urdzâcă*, *dzăuă*, *brândză*, utilizarea formei invariabile *a* a articolului adjectival, în loc de formele *al*, *ai*, *a*, *ale*, termeni din vocabularul activ ca *rărunchi*, *mai* (*maiură*), *cute*, *cocostârc*, *pântece*, *ciubotă*, *ogradă*, *glod*, *colb*, *hulub*, *perj*, *curechi*, *omăt*, *sudoare* care formează perechi cu termenii folosiți activ în aria sud-vestică, respectiv, *rinichi*, *ficat*, *gresie*, *barză*, *burtă*, *cizmă*, *curte*, *noroi*, *praf*, *porumbel*, *prun*, *varză*, *zăpadă*, *nădușeală*” (Pavel, 2008, p. 64). Astfel, observăm că lingvistul a depistat o serie de trăsături comune, demonstrând ulterior că micile deosebiri de pronunție și de lexic atestate în diverse regiuni geografice nu afectează comunitatea lingvistică în general, nu influențează fondul de cuvinte fundamental al spațiului glotic românesc.

De altfel, materialul dialectal demonstrează că toate aceste fenomene fonetice sunt specifice și altor graiuri românești: maramureșean, bănățean, oltean sau crișan. Însă gramatica graiurilor avute în discuție este unitară, normele coincid indiferent de spațiile geografice cercetate.

În fine, urmează să avem în vedere că toate caracteristicile de limbă (fonetice și lexicale) evidențiate anterior au o vechime notorie în limba română, iar cărturarii moldoveni, având conștiința unității de limbă și de neam, scriau într-o limbă română unitară, chiar dacă uneori își permiteau să utilizeze unele moldovenisme fonetice sau lexicale. Mai mult, în linii mari graiul moldovenesc constituie structura de rezistență a gramaticii limbii române, în timp ce sistemul fonetic are la bază, în principiu, fonetica graiului muntean. În ceea ce privește palatalizarea labialelor, africatizarea prepalatalelor surde etc. nu sunt fenomene fonetice specifice numai graiului moldovenesc, ci și altor graiuri nord-dunărene (maramureșean, sud-est-bănățean etc.).

Conchidem că glotonimul „limbă moldovenească” rămâne a desemna graiul vorbit în Moldova de peste Prut și Republica Moldova, adică vorbirea orală, fiind o varietate a limbii române.

Referințe bibliografice

1. Bahnaru, Vasile. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău, Editura Știința, 2008, 308 p.
2. Berejan, Silviu. *Aspectul vorbit al limbii române în spațiul dintre Prut și Nistru*. În: „Revista Limba Română” 2004, nr. 9-10, Chișinău, Tipografia Balacron, p. 51.
3. Berejan, Silviu. *Denumirea limbii noastre este cea știută de toată lumea – română*. În: „Revista Limba Română”, 1995, nr. 3, p. 53-60. <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2826> (vizitat 17.04.2016).
4. Berejan, Silviu. *Itinerar sociolingvistic*. Chișinău, 2007, p. 25.
5. Iordan, Iorgu. Apud Bahnaru, Vasile. *Lingvistică și civilizație*. Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2013, p. 68.
6. Pavel, Vasile. *Limba Română – unitate în diversitate*. În: „Revista Akademos”, 28 august 2008, Chișinău, AȘM. <http://akademos.asm.md/files/Vasile%20Pavel.pdf> (vizitat 09.04.2016).

7. Pavel, Vasile. *Limba română și graiurile ei teritoriale*. În: „Revista de Lingvistică și Știință Literară”, 1995, nr. 5, p. 60-63.
8. Pavel, Vasile. *Limba Română – unitate în diversitate*. În: „Revista Akademos”, 28 august 2008, Chișinău, AȘM, p. 64. <http://akademos.asm.md/files/Vasile%20Pavel.pdf> (vizitat 09.04.2016).
9. Philippide, Alexandru. *Originea românilor*, vol. II, Iași, 1927. Apud Pavel, Vasile. *Limba română – unitate în diversitate*. <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=105> (vizitat 11.04.2016).
10. Stamati-Ciurea, Constantin. *Opere alese*. Chișinău, Școala Sovietică, 1957, 437 p.
11. Ștefănescu Delavrancea, Barbu. *Amabilități moldovenești*. http://www.dacoromania-alba.ro/nr32/amabilitati_moldovenesti.htm (vizitat 09.04.2016).
12. Ibidem.
13. Turculeț, Adrian. *Dialectologie română*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, p. 5.

ANTICIPAREA ȘI RELUAREA COMPLEMENTELOR DIRECTE ȘI INDIRECTE: RAPORT SINTACTIC DE SUBORDONARE UNILATERALĂ SAU DUBLĂ?

MARCELA BURNETE

Universitatea de Stat a Moldovei

Rezumat. *La nivelul propoziției, se stabilesc două varietăți de subordonare: unilaterală și dublă, fiecare având specificul ei.*

Anticiparea și reluarea complementelor directe și indirecte țin de subordonarea dublă.

Regentul complementelor respective este, de obicei, un verb și, cu anumite excepții, o interjecție sau un adjectiv cu rol de nume predicativ.

Topica verbului regent este liberă.

Complementele directe și indirecte anticipate și reluate sunt exprimate cel mai frecvent prin pronume personale.

Cuvinte-cheie: *varietate, subordonare, complement direct, complement indirect, anticipare, reluare, regent, topică, punctuație.*

Se știe că la nivelul propoziției se stabilesc următoarele varietăți de subordonare: **unilaterală, simplă** sau **unidirecțională** și **subordonare dublă** sau **simultană**.

Subordonarea unilaterală presupune dependența unei unități cu importanță redusă de o unitate de o importanță mai mare, iar subordonarea dublă angajează trei termeni, doi regenți, unul de tip verbal, iar altul de tip nominal și un determinant cu diferite realizări structurale.

În raport de subordonare unilaterală se află atributul, complementul necircumstanțial (direct, indirect, de agent, de relație), și complementul circumstanțial (de loc, de timp, de mod, consecutiv, cauzal, de scop, condițional,

concesiv), iar în raport de subordonare dublă – atributul circumstanțial și elementul predicativ suplimentar.

În limba română există însă și multe cazuri când la un termen regent se referă două complemente fie directe, fie indirecte, Și, logic, apare întrebarea: în ce tip de subordonare se află aceste două complemente cu verbul determinant: **simplă** sau **dublă**?

Pentru a răspunde la această întrebare, credem că e necesar să trecem în revistă opiniile privind subtipurile relației de dependență.

La etapa actuală, tipologia relației de subordonare este foarte diversă. C.-I. Mladin a făcut o trecere în revistă a relației de dependență (de subordonare). Iată cum se prezintă ea:

(1) relație de dependență (de subordonare) unilaterală, – este relația care presupune dependența unei unități cu importanță redusă de o unitate de o importanță mai mare și care actualizează următoarele funcții sintactice: atribut, complement (direct, indirect, de agent, de relație), circumstanțial (de loc, de timp, de mod, consecutiv, cauzal, de scop, condițional, concesiv).

(2) relație de dependență (subordonare) bilaterală – este relația care presupune existența a doi termeni cu importanță egală – subiectul și predicatul: **(a)** fie că se consideră predicatul drept termen supraordonat și subiectul drept termen subordonat, **(b)** fie invers, adică subiectul este termenul supraordonat și predicatul este termenul subordonat.

(3) relație cu complexitate dependențială, care implică trei termeni, relația fiind numită:

(a) dependență complexă – relație, considerată un subtip al **subordonării (dependenței) duble**, ce se manifestă la elementul predicativ suplimentar – *Luna (A) strălucește (B) albă (C)*.

(b) relație de constelație – este relația de interdependență mediată (*Gheorghe citește romane*);

(c) relația de dependență colaterală – este relația care actualizează următoarele funcții sintactice: complementul cumulativ, complementul opozițional, complementul de excepție, complementul de schimb, complementul comparativ.

(d) relație de dependență mediată – dependența simplă mediază sau este mediată de o altă relație sintactică, de dependență sau de interdependență.

(e) relație de dependență unilaterală complexă – este relația care actualizează următoarele funcții sintactice: complementul cumulativ, complementul opozițional, complementul de excepție, complementul sociativ.

(f) subordonare indirectă – este relația care actualizează unele cauzale (*Nu fugi, că amețești!*), unele finale (*Nu fugi, să nu amețești!*) și unele condiționale, care presupun existența altei regente logice (*Nu fugi, dacă amețești!*).

(4) o relație manifestată la unitățile sintactice care dispun de doi termeni regenți de tipuri diferite, contactând două relații simultane și deosebite și cumulând în același timp funcțiile impuse de acești regenți sau de aceste relații. Această relație este numită:

(a) dependență unilaterală predicativă – este relația care actualizează elementul predicativ suplimentar.

(b) relație de dependență dublă sau relație de dublă independență – este relația care actualizează atributul circumstanțial și elementul predicativ suplimentar.

(c) relație de dublă dependență unilaterală – este relația care actualizează elementul predicativ suplimentar.

(d) relație de subordonare cu dublu regent – este relația care actualizează elementul predicativ suplimentar. [8, p. 70-73]

Cele mai multe discuții prezintă relația de dublă subordonare. De aceea e necesar să se accentueze că relația de dublă subordonare se actualizează nu numai între elementul predicativ suplimentar și regenții săi, ci și între:

(1) numele predicativ și regenții săi;

(2) între atributul circumstanțial și termenii săi regenți;

(3) între termenul anticipat ori reluat al complementului direct și al complementului indirect și termenul-bază (*L-am văzut pe Marcu; Pe Marcu l-am văzut; I-am dat cartea lui Marcu; Lui Marcu i-am dat cartea.* [7, p. 557])

Deci între complementele directe și indirecte anticipate și reluate și verbul-regent există un raport de subordonare nu unilateral, așa cum s-ar părea la prima vedere, ci o dublă subordonare.

În continuare ne vom referi la dubla subordonare ce se stabilește între complementele directe și indirecte anticipate și reluate și regentul lor.

În privința denumirii noțiunilor de „anticipare” și „reluare” în literatura de specialitate nu există unitate de păreri. Fenomenul respectiv este numit prin următorii termeni:

1. repetarea complementului direct și indirect [5, p. 167];
2. reluarea și anticiparea complementului direct și a celui indirect [3, p. 194-199]
3. dublarea complementului direct și indirect [2, p. 62]
4. complemente directe și indirecte reprezentate prin forma neaccentuată de acuzativ sau de dativ a pronumelui personal și o apozitie, reprezentată prin forma neaccentuată de acuzativ sau dativ a pronumelui personal sau de acuzativul ori dativul altor pronume sau al verbului. [4, p. 259]

Niciunul din termeni n-a obținut o acceptare unanimă, fiecare având și avantaje, și dezavantaje la utilizare. Problema terminologiei folosite la analiza acestor structuri devine și mai controversată în cazul când specialiștii le denumesc prin câțiva termeni. Astfel, în *GLR, 1963* se utilizează atât termenul de *repetare*, cât și cei de *reluare* și *anticipare*. [5, p. 167] M. Avram folosește, pe lângă termenii de *reluare* și *anticipare*, pe cel de *dublare*. [1, p. 370] V. Șerban utilizează și mai mulți termeni: *repetarea*, *reluarea*, *anticiparea* și *dublarea*. [9, p. 212-229]

În lucrarea de față, se vor folosi termenii „anticipare” și „reluare”, care sunt mai frecvent utilizați de către sintacticieni.

E necesar să atragem atenția că între dubla subordonare a atributului circumstanțial și anticiparea și reluarea complementelor directe și indirecte există deosebire. Dacă la atributul circumstanțial avem de a face cu două elemente regente și doar o funcție sintactică, atunci la anticiparea și reluarea complementelor directe și indirecte avem un termen regent și doi determinanți care au aceeași poziție sintactică, dar cu forme morfologice diferite: 1. un pronume personal și un substantiv sau altă parte de vorbire substantivizată și 2. două pronume, de obicei personale, la cazul dativ sau acuzativ, unul având formă lungă, accentuată, tonică, iar al doilea – formă scurtă, neaccentuată, atonică.

În cele ce urmează vom trata subordonarea dublă a complementelor directe și indirecte, în primul rând, din perspectiva regentului acestor părți de

propoziție și, în al doilea rând, din perspectiva părții de vorbire prin care sunt exprimate complementele.

Complementele anticipate și reluate au, de obicei, ca element regent **un verb**.

1. **Complement direct anticipat:** „*Voi lucrați, că eu mă duc să pregătesc ceva de-a mâncării; ș-acuș vă chem și pe voi*”. [I. Creangă, O, p. 5];

2. **Complement direct reluat:** „... *Atunci când m-am ridicat și eu copăcel, rămăsese puțin din frumoasele găte negre pe care le avusese mama de fată mare*”. [I. Druță, S, p. 15];

3. **Complement indirect anticipat:** „*Raiu mi-a trebuit mie la vârsta asta?*” [I. Creangă, O, p. 112];

4. **Complement indirect reluat:** „*Nici piatra, nici pământul n-au sânge. Numai ție/ Ți-a dat ursita noastră această avuție*”. [T. Arghezi, CP, p. 207]

Ca excepție, complementele directe și indirecte anticipate și reluate pot avea ca termen regent **interjecția „na”**: „*Na-ți brațele ție, glie,/ brațele na-ți-le!*” [T. Arghezi, CP, p. 151]

În *GRL, II, Enunțul* se menționează că „fenomenul sintactic al dublei exprimări a complementului indirect dependent de un adjectiv se poate manifesta, de asemenea, numai dacă adjectivul regent are funcția sintactică de nume predicativ (*Circumstanțele îi sunt favorabile lui Ion.*) [2, p. 403] Și în acest caz, e vorba iarăși de-o excepție.

Dacă interjecția și adjectivul poate avea, ca excepție, rol de element regent al unor complemente fie directe, fie indirecte, atunci **adverbul**, în general, nu îndeplinește această funcție, adică complementul care are drept regent un adverb nu se dublează niciodată, de ex. *Ion se comportă aidoma ție*. [6, p. 410]

Situația fiind de așa natură, în continuare ne vom referi numai la complementele directe și indirecte anticipate și reluate, care au ca termen regent **un verb**. Vom scoate în relief topica verbului regent față de complementele directe și indirecte anticipate și reluate, iar apoi vom analiza tipul de părți de vorbire prin care sunt exprimate complementele respective.

Topica verbului regent este liberă. El se poate afla:

– **înaintea complementelor directe sau indirecte.**

„... și am tot bocit eu zi de zi lângă melița ei, până ce-am răzbit-o **pe** biata **mamă**”. [I. Druță, S, p. 18];

– după complementele directe sau indirecte.

„**Pe preot** l-au găsit a doua zi într-un târziu legat butuc”. [I. L. Caragiale, VR, p. 186]; „

– în interpoziția complementelor directe sau indirecte.

„... zice că i-am luat-o noi, și **pe mama** a pus-o în mare supărare cu asta”. [I. Creangă, O, p. 140];

Analiza exemplurilor a demonstrat că mai frecvent verbul regent se află în postpoziția complementelor directe sau indirecte. Acest lucru se explică prin faptul că vorbitorii, scriitorii etc. vor să scoată în evidență obiectele ce suferă acțiunea în mod direct sau indirect și nu acțiunea propriu-zisă.

Complementele directe și indirecte anticipate sau reluate pot fi exprimate prin diverse părți de vorbire.

a) Exprimarea complementelor directe anticipate:

Pronume personale:

– peesoana întâia, singular. „Mai apoi, când o vedeam gâtindu-se să plece undeva, o rugam să **mă** ia și **pe mine**”. [I. Creangă, O, p. 17];

– persoana a doua, singular: „Lasă, că **te** însor eu și **pe tine** acuș...” [I. Creangă, O, p. 22];

– persoana a treia, singular: „Scridon a așezat-o alături, dar mai rămânea jos prietena ei și se ruga prietena ceea – poate **o** iau și **pe dânsa**”. [I. Druță, S, p. 359];

– persoana întâia, plural: „Fă cum știi, numai să nu **ne** bagi și **pe noi** în belea”. [I. Creangă, O, p. 5];

– persoana a doua, plural: „Când **v-a** întreba **pe voi**, să dați vina pe mine...” [I. Creangă, O, p. 5];

– persoana a treia, plural: „Judecătorul, după ce-**i** ascultă **pe amândoi** cu luare aminte, zise celui cu două pâini...” [I. Creangă, O, p. 53]

Complementele directe propriu-zise, care apar împreună cu cele anticipate, sunt exprimate prin:

– pronume personale: „– Bădică, bădică! zise iarăși cel mic. Ascultați-mă și **pe mine!**”. [I. Creangă, O, p. 10];

– pronume de politețe cu prepoziția „pe”: „De aceea am făcut și eu un praznic... și am găsit de cuviință să te poftesc și **pe dumneta**, cumătre”. [I. Creangă, O, p. 14];

– pronume demonstrative cu prepoziția „pe”: „Așa-i că am scos-o la capăt și **pe asta**”. [I. Creangă, O, p. 76];

– pronume nehotărâte: „... Ne ridica în grindă, zicând: «tâta mare!» și ne săruta mereu **pe fiecare**”. [I. Creangă, O, p. 131];

– substantive comune cu prepoziția „pe”: „... abia după asta s-a pornit s-o cheme **pe prietena** surorii sale”. [I. Druță, S, p. 323]; „Necazul îl mână **pe om** și, dacă Trofimaș nu-și află locul pe cuptor, înseamnă că are omul necazurile lui”. [I. Druță, S, p. 317];

– substantiv propriu cu prepoziția „pe”: „Zic că sunt ai lui Neagoe Basarab și cer să te dăm **pe Măria Ta**”. [A. Odobescu, SA, p. 33]; „Din fericire l-a întâlnit **pe Frâncu...** ” [M. Eliade, LT, p. 383];

b) Exprimarea complementelor directe reluate:

Dacă complementele directe pot fi exprimate prin toate formele scurte ale pronumelor personale (persoanele I–III, singular și plural), atunci complementele directe reluate sunt exprimate prin formele neaccentuate de persoana a treia, singular și plural.

– persoana a III-a, singular: „Eu sunt acel pe care **l-am** visat,/ **L-am** căutat și-am vrut să-l nascocesc”. [T. Arghezi, CP, p. 83]; „Iară sabia să **n-o** slăbești din mână”. [I. Creangă, O, p. 75];

– persoana a III-a, plural: „Mi-era acum numai o milă imensă de bucuria mea și de florile pe care **le** aveam în brațe”. [Camil Petrescu, PP, p. 41];

Complementele directe propriu-zise, utilizate împreună cu cele reluate, se exprimă prin:

– substantiv comun fără prepoziția „pe”: „... Piatra cea mare din capul cerbului strălucea de se părea că Harap-Alb **soarele** cu el îl ducea”. [I. Creangă, O, p. 76];

– pronume relative cu prepoziția „pe”: „Ajuns la arie, aruncă frâul unui argat, **pe care** îl și ceartă”. [I. Druță, S, p. 85];

– pronume relative fără prepoziția „pe”. „*Ipate se prinde în joc lângă o fată, **care** o chitește el*”. [I. Creangă, O, p. 52].

– pronume nehotărâte cu prepoziția „pe”: „*Și împăratul, după cum s-a hotărât, **pe toți** i-a tăiet, fără cruțare*”. [I. Creangă, O, p. 32];

c) Exprimarea complementelor indirecte anticipate:

Pronume personale:

– persoana întâia, singular: „*Îmi omori tu mie băiatul pentru stârpitura de Constanța!*” [Z. Stancu, C, p. 181];

– persoana a II-a, singular: „*Îți seamănă ție, ruptă bucățică!...*” [I. Creangă, O, p. 31];

– persoana a III-a, singular: „*Trofimaș a cerut să **i** se spună și lui despre ce e vorba*”. [I. Druță, S, p. 326];

Cel mai frecvent, complementele indirecte anticipate sunt exprimate prin formele neaccentuate ale pronumelor personale de persoana a treia, singular, de genul masculin.

Complementele indirecte anticipate pot fi exprimate și prin formele scurte ale pronumelui personal la numărul plural. „*Ne-a povestit nouă o istorie hazlie*”; „*V-a transmis vouă salutări*”; „*I-au văzut pe ei la teatru*”. În fișierul nostru, însă, nu au fost atestate asemenea utilizări, cauza fiind inexplicabilă.

Complementele indirecte propriu-zise, întrebuințate, de rând, cu cele anticipate *se exprimă* prin:

– pronume personale: „*Mi-au spus **mie** cine l-au văzut că Ion a luat-o*”. [I. Creangă, O, p. 110]; „*Ei, lasă că ți-oiu da eu **ție** de cheltuială, măi crestatule*”. [I. Creangă, O, p. 17];

– pronume de politețe: „*Începeți a-l blestema cum **îți** ști voi mai bine, ca să-i placă și **dumisale***”. [I. Creangă, O, p. 29];

– pronume demonstrative: „*După ce-au mântuit de mâncat, călătorul străin scoate cinci lei din buzunar și-i dă... **celui** ce avusese trei pâini*”. [I. Creangă, O, p. 199];

– pronume nehotărâte: „*Mie **unuia** știu că nu-mi suflă nimene în borș*”. [I. Creangă, O, p. 77];

– substantive comune la cazul dativ: „*Ce-i pasă **copilului** când mama și tata se gândesc la neajunsurile vieții*”. [I. Creangă, O, p. 131]; „*Îi plăcea **moșneagului** să aibă tot iepe tinere și curățele*”. [I. Creangă, O, p. 176];

– substantive proprii cu sau fără determinative: „*Bătia ceea... părea să-i fi prins bine **lui bădica Pavel***”. [I. Druță, S, p. 24]; „*Nici eu n-am înțeles ce-a vrut să spună când a zis să-i dăm **Constandei** pământ*”. [Z. Stancu, C, p. 179];

d) Exprimarea complementelor indirecte reluate

Pronume personale:

– persoana întâia, singular: „*Iaca mie nu **mi**-a venit în cap de una ca asta*”. [I. Creangă, O, p. 36]; „*Mie **îmi** plăceau, de pildă, istoria și matematicile...*” [M. Preda, VP, p. 35];

– persoana a II-a, singular: „*Ție **îți** sclipeau ochii de bucurie...*” [Z. Stancu, C, p. 151];

– persoana a III-a, singular: „*În fața dârzeniei, încăpăținării și stăruinței **Constandei**, mamei **îi** trece mila...*” [Z. Stancu, C, p. 162];

– persoana întâia, plural: „*Nouă **ne** clănțăneau dinții de frig*”. [M. Preda, VP, 51];

– persoana a II-a, plural: „*Dacă vouă **vă** spunea altcineva, l-ați fi crezut*”. [L. Rebreanu, C, p. 287];

– persoana a III-a, plural: „*Lor **le** datoresc (copacilor bătrâni) inspirații mult nobile și grave...*” [M. I. Caragiale, R, p. 258];

Complementele indirecte propriu-zise, întrebuințate împreună cu cele reluate, *se exprimă* prin:

– pronume personale: „*Și **lui** îi plăcea prea mult materia*”. [M. Preda, VP, p. 36]; – pronume relative. „*Și viața de-abia se urnea din loc aici, ca o apă mare **căreia** nu i se vede cursul*”. [L. Rebreanu, C, p. 285];

– pronume nehotărâte: „*La unii surăde, **unora** le strânge mâna, cu alții se ceartă, la urmă se împacă cu toți...*” [B. Șt. Delavrancea, HT, p. 211];

– substantive comune: „***Solului** nu i se taie capul, zise Spancioc*”. [C. Negruzzi, AL, p. 42]; „*Deci **băiatului** îi spune Jder cel mititel*”. [M. Sadoveanu, FJ, p. 8];

– substantive proprii cu sau fără determinative: „**Lui conu Dinu** îi deteră lacrimile”. [D. Zamfirescu, VT, p. 8]; „**Lui Dumnezeu** îi plac puii cei mai tineri...” [I. Creangă, O, p. 15]

În încheiere e necesar să menționăm următoarele:

1) La nivelul propoziției se stabilesc două varietăți de subordonare: unilaterală și dublă.

2) Fiecare varietate posedă specificul ei.

3) Lingviștii au opinii diverse în privința subordonării duble. În literatura de specialitate există cel puțin 4 varietăți și 13 subvarietăți de dependență în cadrul frazei.

4) Anticiparea și reluarea complementelor directe și indirecte țin de dubla subordonare, deosebindu-se de atributul circumstanțial prin faptul că la anticipare și la reluare avem de a face cu un termen regent și doi determinanți, care au aceeași poziție sintactică, pe când la atributul circumstanțial sunt două elemente regente și doar o funcție sintactică.

5) Complementele directe și indirecte anticipate sau reluate au ca termen regent un verb și, doar ca excepție, o interjecție verbală sau un adjectiv, dacă acesta are funcția sintactică de nume predicativ.

6) Topica verbului regent este liberă. El se poate afla în prepoziția, postpoziția și în interpoziția complementelor directe și indirecte anticipate și reluate.

7) Complementele directe și indirecte anticipate sau reluate sunt exprimate prin pronume personale și, mai rar, reflexive neaccentuate și accentuate, iar complementele directe și indirecte propriu-zise se exprimă prin diferite categorii de pronume, substantive comune sau proprii cu sau fără prepoziția „pe”.

Referințe bibliografice

1. Avram, Mioara. Gramatica pentru toți, ed. a II-a. București, Humanitas, 1997. 597 p.

2. Ciobanu, Valentina. „Dublarea” complementului direct și a celui indirect (în sincronie și diacronie). În: „Revista de Lingvistică și Știință Literară”, 1998, nr. 6, p. 62-67.

3. Constantinescu Dobridor, Gheorghe. Sintaxa limbii române. București, Editura Științifică, 1998. 568 p.
4. Gramatica limbii române, II. București, Editura Academiei, 1963. 590 p.
5. Gramatica limbii române, II. Enunțul. București, Editura Academiei, 2005. 1036 p.
6. Iordan, Iordan, Robu, Vladimir. Limba română contemporană. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978. 685 p.
7. Mladin, Constantin-Ioan. Probleme de sintaxă. Relații și funcții sintactice, București, Cartea Universitară, 2006. 162 p.
8. Șerban, Vasile. Sintaxa limbii române, ediția a II-a. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970. 443 p.

Surse beletristice și abrevierile lor

1. Arghezi, T. Cuvinte potrivite. Chișinău: Litera, 1997. 320 p. **CP**
2. Caragiale, I. L. În vreme de război. În: „Antologia nuvelei românești”. București: Albatros, 1990, p. 186-201. **VR**
3. Creangă, I. Opere. București: Editura Fundației Culturale Române, 1996. 345 p. **O**
4. Delavrancea, B. Șt. Hagy-Tudose. În: „Antologia nuvelei românești”. București: Albatros, 1990, p. 204-218. **H-T**
5. Druță, I. Scrieri, v. 1. Chișinău: Literatura artistică, 1989. 534 p. **S**
6. Eliade, M. La Țigănci. În: „Antologia nuvelei românești”. București: Albatros, 1990, p. 359-392. **LT**
7. Negruzzi, C. Alexandru Lăpușneanul. În: „Antologia nuvelei românești”. București: Albatros, 1990, p. 41-59. **AL**
8. Odobescu, A. Scrieri alese. București: Editura Fundației Culturale Române, 1995. 430 p. **SA**
9. Petrescu, Camil. Patul lui Procust. București: Jurnal național, 2010. 365 p. **PP**

10. Preda, M. Viața ca o pradă. București, Editura M. Preda, 1993. 319 p. **VP**
11. Rebreanu, L. Catastrofa. . În: „Antologia nuvelei românești”. București: Albatros, 1990, p. 277-308. **C**
12. Sadoveanu, M. Frații Jderi, v. 1. București: Editura pentru tineret, 1963. 374 p. **FJ**
13. Stancu, Z. Constanda. În: „Nuvela românească contemporană”. București: Editura pentru literatură, 1964, p. 153-241. **C**
14. Zamfirescu, D. Viața la țară. Galați: Porto-Franco, 1992. 158 p. **VT**

REPREZENTĂRI ȘI SEMNIFICAȚII MITICE ÎN BALADA POPULARĂ

TATIANA BUTNARU

Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat. *Balada populară, specia care prezintă la ora actuală un indiscutabil interes, are referință directă cu diversificarea problemelor de viață, este întruchiparea generalizată a experienței omenești, a „relațiilor reciproce ale omului primitiv cu realitatea socială, cu natura, cu binele și răul, cu viața și moartea. Elementul mitic condensează anumite situații poetice, afinități simbolice, se redimensionează în corespundere cu straturile adânci ale mentalității populare, transcede în forme epice și stilistice cu orientare spre un tărâm de mistere. Abordarea anumitor probleme din perspectiva funcționalității mitice în subiectele baladești ne determină să ne aprofundăm în cele mai vechi straturi de experiență umană, să pătrundem în sfera unei înțelegeri universale despre un anturaj sacru de valori circumscris în aspectele sale fundamentale, sunt vizate noi dimensiuni în perceperea estetică a realității curente, prin lărgirea orizonturilor general-populare.*

Balada populară, specia care prezintă la ora actuală un indiscutabil interes, are referință directă cu diversitatea problemelor de viață, este întruchiparea generalizată a experienței omenești, a „relațiilor reciproce ale omului primitiv cu realitatea socială, cu natura, cu binele și răul, cu viața și moartea” [1, p. 21]. Elementul mitic condensează anumite situații poetice, afinități simbolice, ce se redimensionează în corespundere cu straturile adânci ale mentalității populare, el transcede în forme epice și stilistice cu orientare spre un tărâm de mistere, unde, de altfel, are loc revelarea ideii artistice. Interdicția mitică, omniprezentă în mai multe creații baladești, presupune „o anumită dimensiune pedagogică” și a oferit întotdeauna „scheme generale de comportament uman” [1, p. 179], care reglementează, amplifică relațiile de familie, așa cum se întâmplă, de exemplu, în balada **Soarele și Luna**, precum și variantele acesteia. Abordarea

din perspectiva funcționalității a acestei balade ne îngăduie să pătrundem în straturile cele mai vechi de experiență umană. Elementele figurate și modalitatea hiperbolică apropie cântecul de basm, unde este oferită o explicare poetică naivă a succesiunii continue a celor doi aștri cerești, soarele și luna, care potrivit concepției antropomorfie și animiste, sunt frate și soră. Subiectul baladei depășește cadrul vizionar al unei lumi miraculoase, unde intriga de basm amplasează în acțiune niște personaje supranaturale pentru a interpreta, în conformitate cu prescripția mitică, veșnica alternare a astrilor cerești. După părerea folcloristului A. Fochi, „subiectul pare a fi deosebit de vechi, ținând de o epocă îndepărtată când s-a instituit prohibirea incestului” [2, p. 69]. Atât prin tema incestului, cât și „modalitatea elementelor fantastico – legendare pe care le implică”, personificarea astrilor cerești sau „întruparea planului real în planul alegoric” [3, p. 301], are loc o inițiere în straturile arhaice de inițiere mitică ale baladei respective. Tema se înscrie într-un ciclu mai vast, căutarea soției și pețitul, care străbate marile categorii ale eposului românesc, evoluând de la cel fantastico – mitologic și eroic spre cel nuvelistic, adoptând motive de largă circulație la tipare de gândire, mentalități și sisteme comportamentale.

Tabloul caracterologiei folclorice înfățișează „creații narative a căror subiect dezvoltă situații dramatice ce izvorăsc din domeniul împrejurărilor și al conflictelor vieții domestice” [4, p. 5] într-o manieră artistică specifică, ce presupune împletirea unor elemente de natură diversă.

P. Ursache atestază la lectura baladei **Soarele și Luna**, cităm, „un vechi dublet feminin al divinității solare masculine” [5, p. 67-68], care fiind subordonate unei obișnuite drame de familie, este trecută într-o ambianță alegorică și vizată în planul „familiei solare” [5, p. 67-68]. P. Ursache, la fel ca și alți folcloriști, susține ideea, că subiectul mitic din **Soarele și Luna** înclină spre grupul tematic **Fratele și Sora**, prin extinderea căruia se observa trecerea spre o altă categorie, cea a baladei familiare, cu o sentință moralizatoare bine pronunțată, menită să condamne păcatul incestului.

Prin urmare, grupul tematic frate – soră, așa cum ne îndeamnă să credem D. Caracostea „iese în relief, când este privit în cadrul deosebitelor grade de rudenie”, atunci când „vădesc fie aspecte de coeziune, de devotament frătesc, fie situații de categoria incestului” [6, p. 579]. Balada **Soarele și Luna** constituie doar o verigă ale „întregului complex familial” alcătuit din „diverse grupe și tipuri de relații dintre soți, părinți și copii și dintre frați” [7, p. 147].

Un exemplu concludent de suprapunere a acestor raporturi și grade de rudenie, poate fi depistat din lectura baladei **Milea**, unde protagonistul se află într-o anumită corelație cu stratificarea nucleului familial. Aflat într-un impas existențial, „cu șarpele în sân”, „Șerpele mă ’ncolăcește,/ Cu venin mă otrăvește” [8, f. 58-59], Milea cere ajutorul celor apropiați, mama, tatăl, fratele, sora, dar aceștia îl refuză, ceea ce amplifică gravitatea situației. Narațiunea epică este determinată de un moment funcțional, care se manifestă printr-o situație de încordare și maximă tensiune dramatică:

„Decât Milea fără mână,

Mai bine eu fără tine” [8, p. 58-59].

În cele din urmă, Milea se adresează iubitei, care va răspunde chemării eroului:

„Bagă-mi, puică, mâna ’n sân,

Scoate-mi șerpe cu venin!” [8, p. 58-59],

și va dirija narațiunea epică spre dezvăluirea sensului ei primordial, proba iubirii. Balada ia în dezbatere o problemă etică și, în conformitate cu aserțiunile lui M. Coman, prezintă „o prescripție etică, o anumită viziune colectivă despre normele de funcționare ale societății” [9, p. 182]. În balada **Milea**, precum și alte creații nuvelistice, autorul anonim apelează la un sistem de reglementări și interdicții, în afara cărora existența omului este imposibilă. Milea ca și mai mulți eroi epici din scrierile baladești este puternic influențat de „formula imposibilului” [10, p. 99], ce-și găsește exteriorizare prin diverse mijloace și procedee stilistice.

Odată ce imaginea somnului în sânul naturii, într-un spațiu vegetal, așa cum vedem în **Milea** sau **Brumărelul** capătă o accepție mitico – ritualică, printre numeroasele semnificații ce le conferă mentalitatea arhaică, ar mai putea exprima „norocul sau nenorocul omului” [11, p. 307].

Orizontul floral și atmosfera inițiatrică încadrează personajul baladesc într-o zonă a misterelor, a resorturilor mitice. Mai bine – zis, are loc integrarea într-un spațiu mitic, condensat până la saturație de niște resorturi și trăiri sufletești de excepție, ceea ce amplifică ideea înfloririi, a germinației totalizatoare, așa cum se întâmplă deseori în mai multe scrieri folclorice. De exemplu:

„Colo 'n vale 'n grădiniță,
Frumos doarme o copiliță,
Cu părul lăsat pe spate,
Inimioara i se zbate
Ca 'ntr-un puișor de șarpe” [12, f. 77].

La fel ca și **Milea**, fata adormită într-un spațiu natural, „colo 'n vale 'n grădiniță” sau „într-o dalbă grădiniță”, se află într-o situație specifică de viață, interpretată fiind drept „un axis mundi”, „un loc de contact între sacru și profan, punct de intruziune a lumii fabuloase, cu cea cotidiană” [15, p. 183]. Încălcarea interdicției mitice se manifestă și poate fi subînțeleasă metaforic, fie prin toposul șarpelui, care în intuiția populară este înzestrat cu puteri miraculoase, fie prin trezirea eroinei adormite din **Brumărelul** și declanșarea unui dialog intrigant prin intermediul unor paralelisme metaforice:

„– Fată ești ori măritată,
Sau zână din cer lăsată.
– Nu-s nici fată, nici nevastă,
Sunt zână din cer lăsată.
Eu sunt floare de pe mare,
Cine mă miroase moare,
Eu sunt floarea florilor,
Dragostea feciorilor,
Eu sunt floarea după sus,
Cine m-a iubit s-a dus” [12, f. 76-77].

În conformitate cu o idee exprimată de M. Coman, în baladă persistă sugestia unui „topos epic”, caracteristic pentru poezia populară ritualică. **Brumărelul** sau **Brumarul cel Mare** este o divinitate mitică și, de multe ori, capătă asociația Zburătorului, se impune printr-o disponibilitate erotică față de fetele îndrăgostite. Imaginile „Fata – zână” sau „Zâna Florilor” se afla în corelație cu cea de „voinic – brumar” sau „voinic – arbore”, ele fiind determinate de o condiție maritală inițiativă. După sugestia unei cercetătoare din Franța pare că asistăm „un tip de poveste”, în centrul căreia este plasat

„omul – pădure”, „omul – arbore”, raportat fiind unei stări primare geomorfe a vieții pe pământ reprezentată prin asocierea vegetului [13, p. 55].

Balada pledează pentru viabilitatea sentimentelor umane, dar în același timp face referință la ritmurile primare ale vieții și naturii, redă caracterul ciclic al schimbărilor din natură raportat fiind la un cadru existențial specific.

Firele narrative din balada **Milea** sunt influențate de o finalitate etică și capătă orientare spre niște zone existențiale de alternativă, așa cum, bunăoară, se prezintă **Sora otrăvitoare**, care își omoară fratele cu veninul strâns într-un pahar „de la un zmau”, aflat „într-un petec de chirău”. Din acest complex arhaic, s-au dezvoltat niște structuri independente, căpătând alte semnificații și forme de transfigurare. Diferența de funcționalitate și inițiere mitologică prevăd niște mutații stilistice și compoziționale individuale. De aceea, toposurile folclorice se profilează printr-o orientare conceptuală, etică, estetică, gnosiologică și capătă un caracter sincretic. Atmosfera fabuloasă se impune, prin necesitatea fundamentală de a explica originea lucrurilor, a fenomenelor din natură și viața socială, de a evidenția sfera arhetipală, dictată de ritmurile primare ale existenței, este imboldul spre sâmburele germinatoric al universului, dezvoltându-se „dialectica binelui și a răului universal” [14, p. 181]. În această ordine de idei, semnalăm niște tipuri de subiecte ce țin de domeniul vieții familiare, făcând parte „dintr-un grup de expresivitate cu mari ramificații în baladă și în basm” încadrată într-o imagine ghicitoare [15, p. 195], cu orientare spre dezvoltarea unor reprezentări erotice. În tendința de a explica largă circulație universală a motivului erotic și a efectua cronologizarea lui, Gh. Vrabie, în această ordine de idei, face referință la un “basn egiptean publicat de Maspero, acesta fiind „înfățișat pe pereții piramidelor, ai cavelor, pe sarcofagii, iar mai târziu, găsindu-și expresie în legendele biblice” [16, p. 428]. Tema „arborii îmbrățișați” sau „uniți prin moarte” provine dintr-o veche credință animistă și după cum încearcă să ne convingă la rândul său și R. Vulcănescu își trage originea „din mitologia arhaică dacică și daco-romană”, iar prin aceasta se explică „sentimentul comuniunii dintre plantă și om” [17, p. 82]. În același timp, este formulată ipoteza că imaginea este „mai aproape de momentul ei de geneză (pe plan mondial) așa încât noi nu am preluat-o de la vecinii noștri” [2, p. 151] printr-o exteriorizare specifică: „îmbrățișarea a doi pomi, sau... îmbrățișarea a două flori” [18, p. 138]. Atunci când dragostea eroilor epici nu este acceptată de comunitate, ea își va găsi concretizare în altă formă, iar imaginea arborilor îmbrățișați vine să exteriorizeze culminația sentimentului:

Pe mormântu la băiat,
Crește un puișor de brad,
Pe mormântu la fetiță,
Crește un puișor de viță
Vița crește și se'ntinde,
Și pe brad îl tot cuprinde [19, p. 212-21].

În centrul atenției se află cele două simboluri arhetipale, bradul și viișoara, acestea devenind niște prototipuri al tinerilor îndrăgostiți. Fenomenul este explicabil, întrucât bradul este arborele cosmogonic, el simbolizează dăinuirea, condiția vitală a omului, iar atunci când acesta dispare, are loc suprapunerea semnificațiilor și a conotațiilor existențiale dintre viață și moarte. Simbolul bradului descinde din construcția mitică a unui univers de valori stratificat în concepția universală despre perenitatea mitului solar al existenței. În plan mitic, la fel ca și teiul sau gorunul, el întruchipează imaginea „vegetalului cosmogonic” care unește, amplifică diferite tărâmurile ontologice. Vorbind de multiplele semnificații mitice ale bradului, M. Coman face o analogie dintre soarta omului și cea a copacului sacru este redată legătura „între cele două lumi, ca centrul sacru unde are loc judecarea sufletului și chiar ca substitut al mortului,” iar „aceste atribute se situează pe planul relațiilor dintre cel dispărut (ca individ concret) și lumea înconjurătoare” [1, p. 213].

Astfel, trecând peste aspectul de suprafață al ființării lui pământești, alături de elementele fundamentale ale cosmosului, „soarele și luna”, „brazi și pâlținași”, „stelele făclii”, „munții mari”, omul își găsește un nou tărâm de existență, „se transferă prin împlinirea ciclului funerar în orizontul stihilor” [1, p. 213], iar fluierul „din creanga bradului sus ”devine ” un element social-cultural [1, p. 213], circumscrie conturul unui spațiu mitic învăluit de misterul trecerii și a perenității. Viișoara la fel ca și arborele sacru exprimă ideea de viață într-o accepție germinativă fundamentală, iar îmbrățișarea cu bradul pe mormântul „logodnicilor nefriciți” capătă o deschidere spre o modalitate de percepere a vieții prin intermediul unor simboluri de proveniență mitică, întruchipează niște resorturi de semnificație filosofică. Balada **Doi iubiți** nu redă doar o simplă poveste de dragoste, așa cum pare la prima vedere, ea exprimă după cum subliniază A. Fochi „o idee străveche”, iar „îmbrățișarea acestor plante ar constitui o nuntă de natură magică”, având menirea „de a completa destinul celor doi tineri necăsătoriți” și în felul acesta

a ajunge la „plenitudinea vieții terestre” [20, p. 11]. Simbolismul imaginii vine să aprofundeze niște niveluri de exteriorizare a sentimentului trăit, acesta căpătând semnificația de „sentiment total, abisal, ireversibil”, în stare de cele mai sublime momente de elevație, dar și „de catastrofe cele mai dureroase” [20, p. 15]. Este invocat un cosmos liturgic unde toate elementele universului au funcția de preamărire a vieții, de cucernică plenitudine în fața rosturilor existențiale supreme. Ceremonia nupțială din scrierile populare comentate mai sus devine un act sacramental, se transformă treptat într-o „liturghie cosmică” [21, p. 172], cum o definește M. Eliade, demonstrând caracterul arhetipal al toposurilor folclorice. Ideea de întregire mitică este alimentată de o irezistibilă sete de viață, de primenire lăuntrică, aducându-ne în preajma unei înțelegeri universale despre un spațiu sacru de valori circumscris în aspectele sale fundamentale, vizează noi dimensiuni în perceperea estetică a lumii, prin lărgirea orizonturilor general-populare.

Referințe bibliografice

1. M. Coman. *Izvoare mitice*. București, Editura Cartea Românească, 1980.
2. A. Fochi. *Coordonate sud-est europene ale baladei populare românești*. București, Editura Academiei, 1975.
3. M. Pop, p. Ruxandoiu. *Folclor literar românesc*. București, E.D.R., 1976.
4. Al. Amzulescu. *Balada familială: Tipologie și corpus de texte poetice*. București, Editura Academiei, 1983.
5. P. Ursachi. *Poetică folclorică*. Iași Editura Junimea, 1976.
6. D. Caracostea, *Poezia tradițională română*. V.II. București, Editura pentru Literatură, 1969.
7. D. Pop. *Cercetări de folclor românesc*. Cluj-Napoca, Casa de Editură Sedan, 1998.
8. AF AȘM, 1950, ms.10, f. 58-59, Bașcalia-Tatarbunar, inf. S. Moșu, culeg. I. Potîngă.
9. M. Coman. *Bestiarul mitologic al românilor*. București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

10. N. Rosianu. *Eseuri despre folclor*. București, Editura Univers, 1981.
11. A. Fochi. *George Coșbuc și creația populară*, București, Editura Minerva, 1971.
12. AF AȘM, 1968, ms.178, f.76-77, Plavni (Barta), Reni-Odesa, inf. Elena Chiosea, 45ani, culeg. Gr. Botezatu.
13. A. Rusu. 15 iunie. M.Eminescu. Buletin. Serie nouă, 2005, nr.2.
14. I. Evseev. *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*. Timișoara, Editura Amarcand, 1999.
15. D. Caracostea, O. Bârlea. *Problemele tipologiei folclorice*. București, Editura Minerva, 1971.
16. Gh. Vrabie. *Balada populară română*. București, Editura Academiei, 1996.
17. R. Vulcănescu. *Mitologie română*. București, Editura Academiei, 1985.
18. A. Fochi. *Bradul și Vișoara-geneza și semnificația unei imagini poetice în cântecul popular românesc*. În: Studii de folclor. București, Editura Minerva, 1973.
19. AF AȘM, 1972, ms.245, f.147-148, Bașcalia-Comrat, inf. Panaghia Tarlev, 65 ani, culeg. Gr. Botezatu, A. Hîncu.
20. A. Fochi. *Valori ale culturii populare române*. București, Editura Minerva, 1988.
21. Apud: E. Munteanu. *Motive mitice în dramaturgia românească*. București, Editura Minerva, 1982.

ROMÂNĂ ȘI RUSĂ LITERARĂ: SIMILITUDINI ALE PROCESULUI ISTORIC DE EVOLUȚIE ȘI DEZVOLTARE

PETRU BUTUC

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”

În lingvistica actuală este bine știut că limbile literare au avut la baza formării lor, ca limbi de cultură, același mecanism metodologic și istoric. Toate limbile literare au pornit încă din Epoca Medievală, având la început, ca bază, un dialect sau grai, care, într-un anumit moment istoric, s-a impus din punct de vedere economic, literar-artistic sau cultural-biblic. Mai departe, acest dialect sau grai lansat parcurge toate fazele istorice, necesare procesului de evoluție și dezvoltare: promovarea și răspândirea, unificarea într-o normă, gramaticalizarea în scopul modernizării și, în final, intrarea acestui dialect sau grai în faza supremă de modernizare, ca limbă formată, prin și datorită publicării celor mai distinse lucrări literar-artistice, ale celor mai consacrați scriitori și poeți naționali. [1]

Procesul de evoluție și dezvoltare a limbilor literare a demonstrat că nicio limbă literară în lume nu a putut să-și asigure etapa modernizării în afara lucrărilor normative (adică în afara cărților de gramatică), tot așa cum nici determinarea și nici stabilirea normelor literare nu au fost posibile de elaborat în lipsa cărturarilor și monumentelor de limbă scrisă. Lucrările literar-artistice, scrise în spiritul limbii devenită bază, au servit, la momentul oportun, drept material lingvistic pentru crearea normelor și pentru formularea regulilor, atât în scriere, cât și în vorbire. [2]

Istoriceste, noțiunea teoretică de limbă literară nu a putut să apară și nici să fie validată teoretic înaintea noțiunii istorice de limbă națională, tot așa cum nici noțiunea de limbă națională nu a putut să preexiste noțiunii de stat național, întrucât statele naționale s-au format și au putut fi ratificate juridic și politic abia în sec. al XIX-lea, deși popoarele și țările acestor limbi sunt menționate în istorie cu zeci de secole în urmă. Afirmarea și confirmarea statelor naționale

în Europa a fost posibilă numai după războaiele lui Napoleon al III-lea și Revoluția burgheză din Franța, de la sf. sec. al XVIII-lea, evenimente care au pus începutul istoriei noi a omenirii. [3]

Respectivele evenimente istorice, trezind un interes mare față de națiune și stat național, au provocat și lupta pentru independența națională, care s-a terminat cu declarațiile oficiale de independență, după care s-a impus stringent și necesitatea creării culturilor naționale, fenomen care este de neconceput și chiar imposibil fără o limbă națională de cultură, adică fără o limbă literară națională oficializată. [4]

Prin urmare, toate aceste noțiuni (stat național, limbă națională și limbă literară) nu sunt niște apariții anacronice, ci au fost generate succesiv de funcționarea unui sistem social și istoric coerent și consecvent: mai întâi noțiunea de stat național, apoi noțiunea de limbă națională și numai după aceasta se confirmă și noțiunea de limbă literară, ca limbă națională de cultură.

Nici din punct de vedere lingvistic (al științei despre limbă), noțiunea teoretică de limbă literară nu a putut fi definită pe deplin mai devreme de sf. sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea. Cauzele acestei întârzieri trebuie căutate în concepțiile care au dominat lingvistica veacului al XIX-lea, de vreme ce lingvistica, știință a limbii, a apărut abia în prima jumătate a sec. al XIX-lea, având însă la început, ca obiect, studiul comparativ și istoric al limbilor indoeuropene, ceea ce nu a permis unor preocupări speciale privind noțiunea de limbă literară. Nici lingvistica din a doua jumătate a sec. al XIX-lea nu a fost mai îngăduitoare în acest sens, deoarece era influențată de principiile istorice ale neogramaticienilor, pentru care limba literară era considerată un aspect artificial, în raport cu limba populară. Neogramaticienii plasau limba literară în afara preocupărilor de lingvistică. Din aceste cauze obiective, noțiunea științifică de limbă literară intră în laboratorul cercetărilor de lingvistică abia după apariția dihotomiilor lui Ferdinand de Saussure, când limba literară devine o noțiune istorică și științifică. [5]

De aceea, este necesar să se știe că problema denumirii limbii literare (limbii oficiale, limbii de cultură într-un stat național) nu este una de discuție publică, tot așa cum nici cea a funcționării ei. În toate țările lumii contemporane problema limbii oficiale este lăsată pe seama specialiștilor, lingviștilor, întrucât numai ei sunt făuritorii și îngrijitorii dintotdeauna ai acestui tezaur național. Numai gramatiștii sunt autori ai lucrărilor normative: dicționare, lucrări de gramatică, de fonetică, de lexicologie etc.

Din păcate, contextul politic din R.M. ne face să reexplicăm unele aspecte ce țin de istoria și teoria limbilor literare, lucruri știute și răsștiute nu numai de lingviști, dar și de întreaga lume modernă. La Chișinău, totuși, nu se vrea înțeles faptul că orice limbă de cultură a unui stat național (numită și limbă oficială, și limbă literară) are o motivație științifică și istorică. Mai mult decât atât, unii se fac a nu înțelege că limba literară funcționează în paralel cu graiurile ei înrudite și cu limba populară vie, de care se deosebește mai mult sau mai puțin. Se cere, fără niciun temei științific și istoric, de către unii răuvoitori ai statului, să se renunțe la glotonimul de limbă română, care reprezintă limba de cultură, limba istorică a poporului băștinaș, în favoarea sintagmei „limbă moldovenească”, sintagmă ce reprezintă o cauză politică a unor demnitari de stat și de partid. Se insistă, chiar fără a avea vreun temei științific privind reformularea glotonimului limbă română, ca, din graiul moldovenesc, din limba populară vorbită, să se fabrice, mai întâi, glotonimul „limbă moldovenească”, apoi, respectiv, și noțiunea de „limbă moldovenească literară”, ceea ce este ireal, dacă nu chiar absurd (ideea aceasta au mai avut-o și proletcultiștii anilor 20-30, din R.A.S.S.M., care, după cum se știe, au terminat-o cu un eșec total).

În continuare, pentru a ne convinge de adevărul istoric și științific, vom prezenta pe scurt drumul evoluției și dezvoltării, atât cel al românei literare, cât și cel al limbii ruse literare, ambele având la bază aceeași motivație istorică și științifică, ca toate limbile literare din lume, fapt ce ar trebui să-i oblige, după părerea noastră, pe toți specialiștii de limbă rusă, să vină în apărarea adevărului istoric despre limba română de la Chișinău, din R.M.

Limba română literară a luat naștere în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, prin tipăriturile diaconului Coresi de la Brașov. Prima sa carte („Întrebare creștinească”, 1559, Brașov), care formează și primul document de limbă română literară scrisă, are la bază graiul muntenesc, graiul popular dintre Târgoviște și Brașov. Cele 11 cărți, tipărite de Coresi între anii 1559-1581, au jucat un rol primordial la fixarea normelor literare ale limbii noastre și la dezvoltarea ei ulterioară, iar caracterul lor bisericesc, religios, a făcut ca ele să fie răspândite în foarte scurt timp pretutindeni, unde se vorbea românește în vechea Dacie. [6]

Textele biblice ale diaconului Coresi, care sunt niște traduceri din slavonă și greaca medievală, au fost răspândite și pe teritoriul dintre Prut și Nistru (teritoriul actual al R.M.), care în Epoca Medievală făcea parte din

Principatele Românești, ceea ce ne face să afirmăm, cu certitudine, că de cele 11 tipărituri, cărți bisericești, traduse de diaconul Coresi între anii 1559-1581, au beneficiat și strămoșii actualului popor istoric din R.M. De atunci și până în prezent, între Prut și Nistru sunt pronunțate intact rugăciunile în limba literară, care se numește limba română, dar nicidecum în grai moldovenesc. Din acel moment istoric, în toate textele bisericești de la noi sunt respectate sută la sută, ortografic și ortoepic, cele șapte vocale specifice limbii române literare, fenomen lingvistic pe care nu-l avem și nici nu l-am avut în graiul moldovenesc. Aceste șapte vocale, utilizate în limba română literară la Chișinău, constituie o particularitate a graiului muntenesc, pe care Coresi, fiind vorbitor din Muntenia, l-a utilizat la scrierea cărților sale bisericești (Muntenia este o regiune a Valahiei, care, în Epoca Medievală, era denumită și Țara Românească).

Moștenirea lăsată de diaconul Coresi de la Brașov este mai departe îmbogățită prin contribuții care vin din toate provinciile istorice românești. În așa fel, în Epoca Medievală, alături de mitropolii Moldovei (Varlaam și Dosoftei), își aduc aportul la răspândirea limbii române ca limbă de cultură și Simeon Ștefan, mitropolitul Ardealului, și Radu Greceanu, unul dintre autorii „Bibliei” de la București, 1688 (această lucrare constituie cel mai mare document de limbă română scrisă din Epoca Medievală), și Antim Ivireanul, autorul „Didahiilor” (1708), și episcopii de la Râmnic (Chesarie, Filaret și Damaschin), cu traducerea „Mineiilor” (1776-1778) etc. [7]

La sf. sec. al XVIII-lea începe procesul deliberat al unificării variantelor literare românești, având la bază gramaticalizarea propriu-zisă a limbii române. Reprezentanților Școlii Ardelene (Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu și Ion Budai Deleanu) le revine meritul de a fi cei dintâi care s-au gândit la alcătuirea de gramatici și dicționare. Ei au fost foarte perseverenți în această direcție, stimulând astfel cercetările filologice românești.

Deschizătorul de drumuri în ale gramaticii limbii române literare este totuși Samuil Micu, autorul primei gramatici românești tipărite și fondatorul ortografiei românești. Scrisă în latinește („Elementa linguae daco-romanae sive valachicae”), gramatică lui Samuil Micu a fost publicată la Viena, în anul 1780, cu o prefață de Gh. Șincai. Această lucrare normativă a avut meritul de a fi scos în evidență originea latină a limbii noastre, origine contestată, pe atunci, de o serie de istorici și lingviști străini.

Inițiativa modernizării limbii române literare a fost continuată, în tot veacul al XIX-lea, prin contribuția celor mai reprezentativi cărturari, dar, cel mai mult, datorită activității lui Ion Heliade Rădulescu, părintele limbii române literare, autorul gramaticii moderne („Gramatica românească”, Sibiu, 1828). I. H. Rădulescu a fost un cărturar care a influențat decisiv procesul de culturalizare și modernizare a românei literare pentru tot veacul al XIX-lea. [8]

Limba română literară a intrat în faza optimă de modernizare în anul 1881, odată cu publicarea „Scrisorilor” lui Mihai Eminescu, a „Amintirilor din copilărie” de Ion Creangă și a „Novelelor din popor” de Ioan Slavici. Acest pisc, decisiv, a fost atins în mod firesc, întrucât normele unice ale exprimării și scrierii culte s-au dovedit a fi, în cea mai mare parte, rodul unei munci comune, atât a cărturarilor munteni, cât și a celor ardeleni și moldoveni.

Limba rusă literară a pornit pe drumul evoluției și dezvoltării sale istorice, cu mult mai înainte, din sec. al XI-lea. Alfabetul chirilic, obținând o răspândire largă încă din veacul al X-lea, este utilizat nu numai în textele religioase, dar și în scrierile laice, ceea ce pune începutul literaturii vechi ruse, literatură care pe atunci avea la bază vorbirea slavilor de răsărit.

În perioada creării Statului Rus, în frunte cu Kievul (orașului Kiev, conform letopisețului, cneazul Oleg i-a prezis să devină „mama orașelor ruse”), funcționau două limbi în paralel: 1) *limba rusă populară veche* și 2) *limba slavonă bisericească*. Aceste două idiomuri erau atât de asemănătoare, încât sistemul lor gramatical (morfologic și sintactic) era identic, iar vocabularul era, în cea mai mare parte, nediferențiat. Peste veacuri, respectivele tipuri de limbaj s-au contopit într-o singură limbă: *limba rusă literară medievală* (*drevnerusskii literaturnâi iazăk*).

Primele documente de limbă rusă literară scrisă au fost elaborate în sec. al XI-lea. E vorba de „Rugăciunea” («Моление») de Daniil Заточник, de „Adevărul rusesk” («Русская правда») și „**Didahia**” («Поучение») de Vladimir Monomahul. Aceste dintâi documente au străbătut peste veacuri prin alte scrieri rusești, de mai târziu, începând cu cele din veacul al XIV-lea. [9]

De la sf. sec. al XIV-lea (începând cu anul 1380), Cnezaatul Moscovit alipește unul după altul toate cnezatele, încât la mijlocul veacului al XVI-lea este creat Statul Rus Centralizat, iar odată cu formarea lui se termină și *procesul de creare a poporului rus*. Mai mult decât atât, în perioada

secolelor XIV-XVI se creează și o limbă unică pentru toată populația Statului Rus Moscovit – *limba popoarelor velikoruse*

La sfârșitul sec. al XVII-lea, societatea rusă feudală cade în declin, iar în locul feudalismului ia naștere capitalismul. În această perioadă începe să se formeze națiunea rusă, ceea ce provoacă și oportunități pentru crearea limbii naționale ruse de cultură. Astfel, în sec. al XVIII-lea, limba rusă începe să se completeze printr-un număr impunător de cuvinte de alte origini. Acum procesul de evoluție și dezvoltare este însoțit și de corelația limbii ruse cu alte limbi înaintate din Europa.

Utilizarea pe larg a cuvintelor și formelor gramaticale de exprimare a vorbirii vii, populare, distruge totalmente sistemul de funcționare a diglosiei, care era dominantă în perioada Rusiei Moscovite.

La mijlocul sec. al XVIII-lea devin evidente tendințele cărturarilor de a utiliza variate mijloace lingvistice, în scopul determinării normelor literare fonetice, lexicale și gramaticale ale limbii ruse literare. Acum ajung a fi clare contururile limbii ruse naționale literare, întrucât începe unificarea elementelor constitutive pe niveluri, pe compartimente, îndeosebi la nivel morfologic (normele morfologice au fost stabilite și prezentate pentru prima dată în „**Gramatica rusă**” («Российская грамматика») de M. V. Lomonosov, scrisă în anul 1755 și publicată în anul 1757). [10]

La sf. sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea se produce și profilarea sistemului sintactic al limbii ruse literare naționale. În acest sens, un rol însemnat l-a jucat marele cărturar N. M. Karamzin, care a optat în permanență pentru apropierea limbii ruse scrise de vorbirea populară, utilizată în acea vreme în Rusia. Karamzin insistă să se impună modelele stilului colocvial, stilului limbii vorbite, în toate genurile literare, în scopul debarasării de învechitele forme structural-gramaticale medievale. Mai mult decât atât, el cerea să fie completat dicționarul limbii ruse cu noi cuvinte nu numai rusești, dar și cu împrumuturi din alte limbi.

Ceea ce și-a dorit Karamzin pentru definitivarea procesului de creare a limbii ruse literare a fost realizat prin opera artistică a lui A. S. Pușkin, I. A. Krâlov, A. S. Griboedov. Fiecare dintre ei a contribuit substanțial, îmbinând mijloacele lingvistice ale vorbirii norodnice cu variate elemente ale limbii literare, în cadrul genurilor și speciilor literare, valorificate de ei: I. A. Krâlov – prin fabule, A. S. Griboedov – prin comedii, A. S. Pușkin – prin tot și prin toate, întrucât în opera sa literar-artistică s-au contopit armonios toate elementele reale și posibile ale limbii ruse literare cu cele ale vorbirii

populare vii. De aceea, A. H. Vostokov, punând la bază preponderent textul lui A. S. Pușkin, a elaborat prima gramatică modernă a limbii ruse – „**Gramatika rusească**” («Русская грамматика»), publicată în anul 1831. [11]

După apariția acestei lucrări normative, limba rusă literară desăvârșește procesul realizării sale ca limbă de cultură și atinge, prin monumentală operă lingvistică a lui Pușkin, faza supremă de modernizare.

Referințe bibliografice:

Budagov R. A., Литературные языки и языковые стили, Москва: Высшая Школа, 1967, p. 375.

Budagov R. A., Ibidem, p. 5-27.

Istoria Europei, Coordonatori: Jean Carpentier, Fr. Lebrun ș. a. (traducere din limba franceză), București: Editura Academiei, 1997.

Butuc Petru, Noțiunile științifice de limbă literară și româna literară// Limba Română, nr. 7-8, Chișinău, 2009.

Șt. Munteanu, Vasile Țâra, Istoria limbii române literare, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 17.

Gavriil Istrati, Limba română literară, București: Editura Academiei, 1970, p. 44-50.

Gavriil Istrati, Ibidem, p. 44-50.

Ștefan Munteanu, Vasile Țâra, Ibidem, p. 111-122.

Kovalevskaia E. G., История русского литературного языка, Москва: Просвещение, 1978, p. 64-68.

Kovalevskaia E. G., Ibidem, p. 173-178.

Sudaviciene L. V., Serdobințev N. Ia., Kadicalov Iu. G., история русского литературного языка, Ленинград: Просвещение, 1984, p. 198.

ETAPELE DE PĂTRUNDERE A ENGLEZISMELOR ÎN MASS-MEDIA ROMÂNEASCĂ

LIVIA CARUNTU-CARAMAN

Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat. *Procesul de modernizare a vocabularului poartă un caracter continuu și incontestabil. La etapa contemporană, sub influența limbii engleze, care își transmite unitățile lexicale practic în toate limbile lumii, un segment important al lexicului limbii române se internaționalizează, incluzându-se în noul sistem de comunicare globală.*

Englezismele au început să pătrundă în limba română la începutul secolului XIX și parcursul lor ulterior, prin intermediul mass-mediei, s-a derulat în patru etape: inițială, prezentând neologismele de origine engleză în stadiul său incipient; de accentuare a influențelor engleze, transformându-se într-un autentic fenomen; de restricționare, având mai mult o conotație politică; de liberă circulație în actualitate.

Cuvinte-cheie: *procesul de modernizare, internaționalizare, vocabular, englezisme, comunicare globală, periodizare, mass-media.*

Procesul de modernizare a vocabularului la etapa contemporană, deși se desfășoară într-un concurs de împrejurări relativ contradictoriu, poartă un caracter continuu și incontestabil. Rezidând dintr-o multilaterală interacțiune dintre limbi, această relevanță este condiționată de tot mai mulți factori favorizanți: progresul tehnico-științific, procesul de democratizare a societății moderne, libera circulație între popoare, dezvoltarea relațiilor de colaborare reciprocă, interacțiunea dintre limbi, schimbul de informație prin intermediul mass-mediei.

În acest mediu interferențial al prezentului, comunicarea interumană tinde spre o apropiere semnificativă, influențele dintre limbi se produc mai activ, mai firesc. Limbile evaluate din punct de vedere cultural, în special

limba engleză, orientează direcția de evoluție a celorlalte limbi, delegând în lexicul lor unități neologice ce exprimă realități recente pentru care nu există termeni noționali. Acestea le interceptează cu structura și sensul preluat din engleză, cu timpul le adaptează și le lansează în uz, incluzându-se cu un segment important din vocabular în circulația internațională.

Acest proces de internaționalizare vizează și limba română. Cel mai productiv mijloc de pătrundere a cuvintelor de origine engleză în limba noastră devine stilul publicistic, considerat, dintre toate stilurile limbii literare, „cel mai democratic, adică dispune de cele mai variate modalități de diversificare a limbajului” (Graur-Vasilaache, 2003, p. 219), „mânuieste un limbaj extrem de receptiv (deci deschis inovațiilor), menit să reflecte realitatea lingvistică actuală; în plus, aceasta are calitatea de a influența în gradul cel mai înalt limba vie de astăzi” (DCR, 1982).

Mai accentuăm și „rolul cultural-educativ al presei – acela de a contribui la îmbogățirea, diversificarea și internaționalizarea lexicului unei limbi și, implicit, de a face „educație lingvistică”... Prin larga sa audiență, prin autoritatea cuvântului tipărit sau rostit la microfon, presa a avut și continuă să aibă un rol însemnat în difuzarea și impunerea inovațiilor lingvistice și, în primul rând, a cuvintelor împrumutate pe cale livrescă din limbi străine” (Stoichițoiu-Ichim, 1996, p. 37).

Astfel, în această agitație vizionară a mass-mediei își află tratare și englezismele. Problema e la zi și cere multă rațiune în abordarea ei. Pe de o parte ține de vertijul amețitor al globalizării în care e avântată limba română prin purtătorii săi, pe de alta – de integritatea pentru tot ce e mai sfânt: naționalul și exprimarea lui. E o dilemă în rezultatul rezolvării căreia e necesar de creat o variantă de mijloc. Și jurnaliștii români s-au încadrat în acțiuni pentru a găsi calea de soluționare. Reflectând nemijlocit realități din Anglia, SUA sau din alte părți anglofone, apoi prin asociere cu acestea, ziariștii strecoară în scrierile lor și cuvinte de origine engleză în anumite scopuri semantice, eufonice, stilistice, emoționale chiar.

În cele ce urmează propunem o retrospectivă a procesului de pătrundere a englezismelor în limba română, urmărindu-i itinerarul din perspectivă diacronică într-un interval istoric de circa 200 de ani. Structurăm o periodizare a derulării actului dat, ca să cercetăm cum s-a dezvoltat prin mijlocirea publicațiilor periodice românești, reprezentative pentru etapele respective.

Ținând cont de particularitățile momentelor istorice concrete, de cauzele și circumstanțele care au facilitat fluidizarea englezismelor în presă, specificăm patru perioade distincte:

1. – anii '30 ai secolului XIX până spre finele lui;
2. – sfârșitul secolului XIX până după cel de-al doilea război mondial;
3. – a doua jumătate a anilor '40 până spre finele anilor '80 ai secolului XX;
4. – de la 1989 până în prezent.

1. Prima perioadă, pe care am denumi-o *inițială*, după însăși intitularea, ne prezintă fenomenul englezismelor în presa românească în stadiul său incipient. Există și un termen concret de pornire – anul 1829, când la 8 aprilie apare la București numărul de debut al gazetei *Curierul românesc* sub conducerea lui I.H. Rădulescu, iar peste două luni, la 1 iunie a *Albinei românești* sub redacția lui G. Asachi la Iași, care pun atunci bazele presei în limba română.

Și în articolul de fond al primului număr al *Curierului*, care printre alte diverse informații, cuprindea și unele înștiințări „din afară”, ceea ce se pretindea a fi unul din punctele de program ale editorialului; și în „Înainte cuvântare” a *Albinei* se întrevade una din direcțiile prioritare ca prin intermediul presei „se ne putem face și moralicește mădulări folositoare ale familiei Evropene”.

Astfel, ziaristii, fie din deplasări proprii, fie din relatări de la călători sau din alte surse informative își închegau articole, reportaje, memorii, nuanțând materialele cu câte un cuvânt-două sau chiar mai multe, aduse de acolo. La început, erau rare, ocazionale, concretizate prin nume proprii de persoane, toponime, maxime, alte cuvinte și expresii tipic englezești.

Așa, *Curierul românesc* în numărul din 8 noiembrie 1829 publică la rubrica *Industrie* un mic articol intitulat *Trăsurile cu vapor ale D. Gurney*, în care, pe lângă numele englez al inventatorului, întâlnim și toponimicul *Sutampton*. *Albina românească*, în nr.57 din 28 iunie 1834, într-un grupaj de *Varietăți*, remarcă numele unui mecanic american *Viston (Whiston)*, care plăsmuise o mașină amfibie. Cuvinte de origine engleză apar și în alte numere: *lord*, *dolar* (11 martie 1843); *sir* (28 ian. 1843); *funți sterlingi* (31 ianuarie 1843); *bil* (18 martie 1843); *ladi*, *livră streling* (6 mai 1843). *Foile Duminicii*, editate la Brașov, în numărul din 5 iunie 1838, înserează articolul *Carul cel*

iute englezesc sau Lilvaghén, care conține următorul enunț: „Și tot fuge carul Țării Englezești *Staghe Coah* de asta pă loc de la *London* până la *Edinburg*”.

Apoi, cu trecerea timpului, aria englezismelor se lărgeste, gradul lor de pătrundere sporește și căile de emiterie se diversifică. De acum, după depășirea jumătății secolului XIX, și numărul periodicelor crește, și competitivitatea lor devine mai probatorie. Revista *Familia*, nr.15, 25 octombrie/ 6 noiembrie 1865, articolul de fond *Lord Polmerston* îl dedică *in memoriam* acestui mare diplomat englez, care „repausatu în 18-lea a lunei curente”. În elogiu, sunt enumerate numele deplin și rangurile (*Sir Henry John, baronu Temple, Lord Palmerston*, născut la *Harrow*), și unele funcții exercitate (a studiat la *Cambridge*, „a ajunsu să fie *lordu admiralu*”, „secretariu la ministeriulu de resbelu” a lui *Welington*, „demnu urmatoriu a lui *Canning*”, angajat în secretariatul de externe în cabinetul *Grey*). Revista *Contemporanul*, nr. 7 din 1 noiembrie 1883, într-un articol *despre cum se poartă cu copiii și cu tinerii popoarele sălbătice*, afirmă „că în *Eton-Colege*, în *Anglia*, vinerea era zi hotărâtă pentru pedepse, *flogging day*”.

2. Perioada a doua, pe care am califica-o de *accentuare* a influențelor engleze, ce se transformă pe parcurs într-un autentic fenomen în limba română, s-a declanșat pe la finele sec. XIX și a durat până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Către această etapă, entuziasmul revoluționar francez, emanat de chemările *Liberté! Egalité! Fraternité!* – s-a potolit și a rămas în legendă. Din aceasta, limba română s-a ales cu o garnitură impunătoare și oportună de franțuzisme, pe care și le-a însușit în vocabularul său, dar a continuat să-și caute noi perspective în comunicarea europeană. Și le-a găsit în limba engleză, care lua locul francezei și-și impunea mina sa ursuz-elegantă și inteligentă de aristocrată. S-a datorat acest act și grație lansării impetuoase a SUA ca lider politic, militar, economic pe scară mondială. Ca urmare, izvorul limbii engleze se alimenta din două artere puternice: una în Europa, cealaltă peste Atlantic. Sfera ei de înrăurire a sporit și prin progresul tehnico-științific declanșat în aceste două furnizoare de sorginte engleză.

În această conjunctură a epocii, limba engleză, inițial prin filieră franceză, germană, mai puțin italiană și rusă, apoi prin mijloace directe, a pătruns în interiorul continentului european, cuprinzând și spațiul românesc. Astfel, și cuvintele de origine engleză și-au făcut loc în comunicarea românească, pătrunzând oficial și prin presa scrisă.

Revista *Convorbiri literare*, în nr. 12, 1 aprilie 1894, informa publicul românesc despre sistemul educațional englez printr-o corespondență de câteva *Scrisori din Anglia*, în care erau accentuate și explicate mai multe noțiuni engleze din domeniu: *Education Department*, *Code of Regulations*, *Board schools*, *managers*, *voluntary schools*, *Church of England – high church* și *low*; școlile primeau de la guvern un *Grant*; erau școli speciale pentru copiii bogaților și școlile poporului (nobilimea și burghezia: *gentleman* și *negentleman*); școala elementară era împărțită în șapte clase, numite *standarde*, al optulea (*ex-seventh*) ținea de *Science and Arts Department*.

Și în *Adevărul* de după anul 1900 întâlnim un șir de englezisme: *meetingul*, *cod* – 5 august 1900; *bushels*, *cents*, *crach* – 8 august 1900; *raid* – 3 iulie 1910; *lock-out* – 28 iulie 1910; *wisky* – 5 aprilie 1915; *challenger* – 17 august 1930. Continuă seria lor revistele *Albina* (*mister Marchand* – 28 ian. 1905; *cent* – 8 mai 1905; *liră sterlină* – 28 noiembrie 1915), *Luceafărul* (*tramvay* – 1 august 1902; *mister*, *clowni*, *jockey*, *ponny* – 15 sept. 1902; *beefsteak* – 1 noiembrie 1903), *Natura* (*tennis*, *yacht*, *flying vaggon* – 15 februarie 1930; *ferry-boat-ul* – 15 octombrie 1930; *yard*, *tiket*, *chewing-gum*, *lunch-room*, *grape-frut*, *groom* – 15 octombrie 1935; *week-end* – 15 decembrie 1935).

La particularitățile perioadei a doua am mai adăuga încă un eveniment, crucial pentru noi. La 26 mai 1906 iese de sub tipar primul număr al primului ziar în limba română (deși cu grafie chirilică) din mult pătimitul pământ al Basarabiei, cu același nume *Basarabia*. Închis la nici un an de la apariție, cauza lui a fost continuată de *Moldovanul* (1907-1908), *Glasul Basarabiei* (1913-1914), *Cuvânt moldovenesc* (1913-1918). Un loc aparte și-a înveșnicit *Viața Basarabiei*, care în ultrascurta sa existență (aprilie – mai 1907) a fost publicată și în grafia latină pentru „public intelectual general din Basarabia și toate țările locuite de români”.

În setul de ziare basarabene ale acestui timp am depistat și unele semne ale primelor pătrunderi de cuvinte de origine engleză. În *Foaia Poporului*, ce apărea la Cernăuți, nr.45 din 10 noiembrie 1912, p. 20 remarcam semnul & (and – și). În revista *Cuvânt moldovenesc*, nr.1 din ianuarie 1914, la rubrica *Știri din lume* depistam numele englezului *Turner-Ras*. În nr. 10-11, p. 27 al aceleași reviste, întâlneam numele unui joc de cărți – *pocher*. Revista *Școala Basarabiei*, editată la Chișinău, în nr. 2 din decembrie 1919, pe lângă numele pedagogului englez *John Locke* (p. 114), în articolul *Biblioteci pentru*

copii în străinătate, menționa că „în Anglittera și în America”, iarna, copiii se strâng în jurul conducătoarei bibliotecii, pentru așa-zisa „*story hour*” (ora istoriilor). Mai atestăm *New-York, dolari* (Școala, Chișinău, nr. 1-4, septembrie-decembrie 1921, p. 96); „*Miss*”, „*dres*” (*Izvor de viață*, nr. 3-4, martie-aprilie 1928, respectiv p. 6, 10).

3. Perioada a treia, pe care am numi-o *de restricționare, de stagnare*, are mai mult o conotație politică și se explică prin faptul că cele două teritorii românești se aflau sub regim comunist. Particularitățile de bază ar rezida într-un principiu negativist de tratare a cuvintelor străine, în general. Odată cu ridicarea Cortinei de fier în 1946 și declararea Războiului rece, tot ce era venit de dincolo se considera dușmănos, capitalist, imperialist, străin ideologiei socialiste.

Cu toate că engleza își avea cale liberă în școli, în știință, „în dezvoltarea multilaterală a omului nou”, o atitudine de rezervă față de ultimul stadiu al capitalismului (mai cu seamă în RSSM) n-a dispărut nicicând, mai bine zis, a dispărut odată cu însuși sistemul.

Deși după dezghețul din anii 60 relațiile cu Occidentul s-au mai schimbat, totuși formația Beatles aducea prejudecii tineretului sovietic prin coafură, haină, comportament scenic, prin însuși cântecul, melodia. E. Presley, cu toată faima, rămânea un exponent al imperialismului american, iar englezismele – un cancer burghez contagios în comunicarea sovietică. Nu orice jurnalist își asuma riscul să le utilizeze fără a se gândi la repercusiunea de a fi admonestat sau interzis de a fi publicat.

Sfidând totuși acerba cenzură stalinist-hrușciovistă, englezismele apăreau în materiale ce apărau interesele proletariatului mondial, chemând la prietenie și solidaritate și promovând adevărul despre URSS, precum și în structura altor teme, mai cu seamă din sport, care nu prea aveau cum să lezeze mersul victorios spre comunism.

Numai cuvântul *митинг* l-am atestat de câteva ori în mai multe publicații. În *Moldova Socialistă* din 25 octombrie 1950, nr.212, p. 4 se relatează: „*London*, 23 octombrie... la *miting* a prezidat deiateliul progresiv englez *Djon Latts-Mils*...”. În nr. 106 din 7 mai 1953, p. 4 „corespondentul *Reiter* transmite din *Edimburg* (Șotlandia)” că la *miting* a luat cuvânt *liderul laburiștilor Biven*. În nr.278 din 27 noiembrie 1962, p. 2 se anunță că „în sala

Sent-Pancras-holl a luat sfârșit printr-un *miting-concert* festivalul prieteniei anglo-sovietice”. În nr.231 din 1 octombrie 1964, p. 2 se organiza „*mitingul* de solidaritate la Chișinău”. Și săptămânalul *Cultura*, 9 mai 1969, nr.19 menționa un „*miting* cu un auditoriu de milioane” de ziua victoriei. Chiar și revista *Octombrie*, nr.6 (noiembrie-decembrie), p. 7 publica o poezie cu titlul „*Miting în câmpie*”.

Dintre alte englezisme mai reliefăm *baschetbaliști*, *fotbal*, *meci* (*Moldova Socialistă*, nr. 284, 4 decembrie 1962, p. 4); *liderul* democraților, un *raid* de control (*Moldova Socialistă*, nr. 278, 28 noiembrie 1963, respectiv p. 1, p. 3); *liderul* socialiștilor (*Moldova Socialistă*, nr. 71, 25 martie 1964, p. 2); *șou-l* american, *gangster*, *Ralf Ortiz* (*Cultura*, nr. 2, 11 ianuarie 1969)...

Și în România perioada aceasta s-a simțit accentuat. Constituția adoptată în primii ani „de democrație populară” (titlul III, art. 31) garanta „libertatea presei, ... a *meetingurilor*... celor ce muncesc”, iar pentru ceilalți, *Scînteia* impunea un regim strict de supraveghere pentru tipăriturile nedifuzabile – cele care conțineau greșeli politice sau „de altă natură” să fie distruse, specificând prin aceasta însăși rigoarea cenzurii. Însă nici stricta supraveghere a *Scînteiei*, nici interdicțiile de temut ale securiștilor n-au putut sta stavilă pătrunderii în limba română a englezismelor, care căpătase un aspect activ de internaționalizare a vocabularelor limbilor europene.

Și în presa „socialistă” din România englezismele erau utilizate pentru a arăta că ele sunt ori unealtă de blamare a societății bazate pe clase antagoniste (În *Romînia Liberă* „senatorii americani condamnă pe *McCarthy*, dar propagă *mccarthysmul* – nr. 3195 din 14 ianuarie 1955, p. 4; „*Mister Conant* filosofează” – nr. 3234, p. 4, 27 februarie 1955; se semnalează „o nouă devalorizare a *lirei sterline*” – nr. 8036, p. 6, 25 august 1970), ori că susțin lupta de clasă a celor mulți (*Romînia Liberă* prezintă mișcarea muncitorească: „60000 *docheri* în grevă” – nr.6294, p. 4, 12 ianuarie 1965; „*Mitingul* de la Phenian” – nr. 8004, p. 6, 17 iulie 1970; „Implicații ale grevei generale ale *docherilor britanici*” – nr. 8005, p. 6, 18 iulie 1970).

Și însăși *Scînteia* utilizează englezisme: *miting* (nr.9288, 3 oct. 1972, p. 2); *apartheid* (nr. 9301, 16 oct. 1972, p. 4). Iar la rubrica *Sport* unele din ele se întâlnesc deja acomodate deplin sau parțial normelor fonetico-gramaticale românești: *meci*, *gol*, *fotbal*, *rugbi*, *rugbiști* (nr.9288, p. 2, 3 oct. 1972); *derbi*, *handbal*, *handbaliști*, *suporteri*, *șuturi* (nr.9305, p. 5, 20 oct. 1972).

4. Perioada a patra va fi a *actualității, a liberei circulații*, caracterizată prin sporirea pătrunderii englezismelor în limba română, cuprinzând toate sferele de activitate publică. Nu mai întâlnesc restricții sau obstacole, ci, dimpotrivă, deschiderea spre Apus și cunoașterea și utilizarea englezei în comunicare înlesnește apropierea și integrarea românei în circuitul internațional prin adăugarea unui segment lexical comun internaționalizat.

Astfel, la această etapă limba română se confruntă cu un număr impunător de englezisme, propagarea lor în comunicare fiind accelerată de mass-media. Analizând din perspectivă sincronică segmentul actual publicistic, am atestat în periodicele apărute în Republica Moldova (*VIP magazin, Săptămîna, Literatura și Arta, Timpul, Moldova*) și România (*Jurnalul național, Evenimentul zilei, Dilema veche, Curtea de la Argeș*) peste 7500 de englezisme.

În cele 214 numere de periodice din Republica Moldova am întâlnit 3716 cuvinte de origine engleză. Din conținuturile revistei *VIP magazin*, care este și cea mai receptivă în ce privește utilizarea englezismelor, am selectat 1071 de mostre ce ilustrează inovarea de exprimare în diferite sfere de activitate (*top, gadget, brand, fashion, showroom, shopping, casual, showbiz, blogger, talk-show, copywriter*). Urmează *Săptămîna* – cu 1017 atestări (*like, hit, box office, outsider, off-shore, fast-food, thriller, laptop, dealer, Wi-Fi, puzzle*), *Literatura și Arta* – cu 815 (*bestseller, summit, e-mail, masterclass, workshop, banner, software, horror, website, happy-end, second-hand*), *Timpul* – cu 552 (*making-off, baseball, killer, holding, flash-mob, fresh, breaking news, briefing, high-class, cashback, rating, click*). Mai puține am identificat în Moldova – 261 (*folk, design, band, training, modelling, casting, job, research, slide-show, master class*).

Referindu-ne la presa periodică din România, în 193 de numere am depistat 3881 de englezisme: 986 în *Jurnalul Național* (*prime time, feedback, smartphone, free-style, review, service, sound-track, dress-code, download, fair-play, snowboarding*), 696 în *Evenimentul Zilei* (*star, kick-boxing, trend, voucher, web, Ipad, aplicație, goal-keeper, freelancer, stand-by, selfie, staff*), 1876 în *Dilema veche* (*broker, cool, junk food, body language, low cost, cover, deadline, travelling, iPhone, fundraiser, search*), 323 în *Curtea de la Argeș* (*flyer, money, funny, brainstorming, hippy, best of, board, cloud, made in, feeling, marketing, sandwich*).

În consecință menționăm că englezismele se încadrează în limba română, împlântându-și în viața noastră sensurile și devenind indispensabile în activitate și exprimare. Politica fără *lideri*, fără *speakeri*, fără *summituri* nici nu se face; economia fără *holdinguri* și *manageri* n-are eficiență, ca și *businessul* fără *businessmani*; nici *dolarii* pentru *implementarea research-ului* în *management* nu-i obții fără *card*; pe *Internet* nu poți naviga fără *a accesa site-uri*, *browsere*; iar *fotbalul* fără un *penalty* ratat n-ar mai produce *stresuri* și viața ni s-ar uniformiza.

Așadar, unitățile lexicale engleze atestate în ultima perioadă în periodicele sondate demonstrează că fenomenul e în derulare activă și că procesul de pătrundere se desfășoară obiectiv, contribuind la îmbogățirea adstratului și favorizând dezvoltarea limbii române, care-și pune în funcțiune mecanismele de asimilare, triază elementele necesare și le respinge pe cele inutile. Or, atribuția primordială a noastră, a cercetătorilor și a utilizatorilor rămâne protejarea limbii materne.

Referințe bibliografice

1. DCR – Dimitrescu, Florica. *Dicționar de cuvinte recente*. București, Albatros, 1982.
2. Graur-Vasilache, Maria. *Tendențe de internaționalizare și modernizare a terminologiilor de specialitate*. În: „Limba română”, 2003, nr. 6-10, p. 214-228.
3. OALD – *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford University Press, eighth edition, 2010.
4. Stoichițoiu-Ichim, Adriana. *Observații privind influența engleză în limbajul publicistic actual* (I). În: „Limbă și Literatură”, 1996, p. 37-46.
5. *Periodice românești. Tipărituri vechi* (1829-1950). <https://tiparituri.romanesti.wordpress.com/periodice-romanesti/> (vizitat 03.07.2015).
6. *Periodice românești. Tipărituri noi* (Moldova socialistă, Cultura, România liberă, Știința ș.a.), 1950-1970.
7. *Periodice actuale din Republica Moldova* (VIP magazin, Săptămîna, Timpul, Literatura și Arta, Moldova).
8. *Periodice actuale din România* (Curtea de la Argeș, Dilema veche, Evenimentul zilei, Jurnalul Național).

ESENȚA CONSTRUCȚIEI LINGVISTICE ÎN RASSM (1924-1940)

LIDIA CODREANCA
Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat. În prezentul articol se definește sintagma *construcție lingvistică* din perspectiva sociolingvisticii actuale, relevându-se că acest concept (*construcție lingvistică*) este numele generic al altor două concepte sociolingvistice (*politică lingvistică* și *planificare lingvistică*). Se notează că sintagma *construcție lingvistică* e fără analogie în istoria sociolingvisticii europene, deoarece își trage sorgintea din principiile leniniste ale politicii „construcției național-statale”. Sunt reliefate particularitățile de manifestare a *construcției lingvistice* în RASSM (1924-1940) în comparație cu alte regiuni ale URSS din aceeași perioadă istorică, observând că aceasta face parte din *politica separaționistă* de creare și „*codificare*” a unei noi limbi romanice de Est pe baza graiului viu. Sunt evidențiate eforturile Comitetului Științific Moldovenesc în crearea „limbii moldovenesti”, care în realitate au fost niște experimente foarte dure asupra limbii române din spațiul transnistrean și fără egal în istoria limbii române.

Cuvinte-cheie: *Politică lingvistică, planificare lingvistică, tactică lingvistică, normalizare lingvistică, normativizare, politică glotofagică, politică separaționistă, construcție național-statală, construcție lingvistică, codificare.*

Întrucât conceptul *construcție lingvistică* ține de *planificarea lingvistică* nu este lipsit de interes a aminti că, termenul *planificare lingvistică* a fost introdus în uz în 1959 de către sociolingvistul american Einar Haugen, iar pe la sfârșitul anilor 1960 în sociolingvistica anglofonă *planificare lingvistică* denumește deja o nouă ramură de cercetare sociolingvistică, care treptat devine disciplină științifică autonomă. E de reținut faptul că anume sociolingvistica anglofonă este cea care a lansat în uz ceva mai târziu (în 1970) și conceptul *politică lingvistică* (*language policy*), dar care ulterior îl neglijează totalmente utilizând numai termenul *planificare lingvistică* (*language planning*), deoarece le consideră sinonime.

Sociolingvistica rusă de asemenea le consideră sinonime, dar spre deosebire de cea anglofonă, vehiculează cu preponderență termenul *politică lingvistică* (языковая политика) în detrimentul conceptului *planificare lingvistică*. Pe parcursul anilor, aici, în familia semantică a acestor concepte sinonime au apărut noi termeni, precum: языковой инжинеринг, языковое развитие, языковое определение, культивирование, модернизация, языковой менеджмент. În anii '20-'30 ai secolului XX apare conceptul *construcție lingvistică* (языковое строительство), sinonim cu *planificare lingvistică* și cu *politică lingvistică*.

Pentru a dezvălui în continuare esența politicii lingvistice în RASSM, nu este lipsit de importanță să reproducem aici definițiile date acestor concepte de bază ale sociolingvisticii actuale (*politică* și *planificare lingvistică*) de către autori consacrați, pe care le vom lua drept reper în elaborarea prezentului articol. „Noi considerăm *politică lingvistică* drept ansamblu de opțiuni conștiente efectuate în domeniul raporturilor dintre limbă și viața socială și în mod particular, dintre limbă și viața națională, iar *planificarea lingvistică* drept cercetare și punere în acțiune a mijloacelor necesare la aplicarea unei politici lingvistice” (Calvet, 1987, p. 155). „*Planificarea lingvistică* este o activitate deliberată prin care statul sau puterea decide a interveni într-un mod sistematic și ordonat la modificarea unei limbi sau a raporturilor existente între diverse varietăți lingvistice pe un teritoriu dat, unde aceste varietăți nu aparțin uneia și aceleiași limbi” (Baylon, 1996, p. 184). Același autor, Ch. Baylon, mai afirmă că: „Printre eforturile *planificării lingvistice* sunt și cele referitoare nu numai la statutul și uzajele sociolingvistice ale unui idiom într-o comunitate (*normalizare*), ci și la codificarea lingvistică a idiomului (*normativizare* sau *standardizare*)” (Baylon, 1996, p. 187).

În evoluție diacronică, dar și în plan comparativ, notăm că în secolul al XIX-lea politica lingvistică a Imperiului țarist a fost cea de asimilare lingvistică, iar cu referire la limba română din Basarabia fost o *politică glotofagică* de înrădăcinare a unui dialect apropiat limbii slave (Codreanca, 2017, p. 48-55), iar mai apoi, în prima jumătate a secolului al XX-lea, politica lingvistică a URSS a fost o *politică separaționistă*, de creare și *codificare a unei noi limbi* pe baza limbii române din RASSM.

Din sursele bibliografice ale sociolingvisticii sovietice observăm că *politica lingvistică* în anii '20-'30 ai secolului XX s-a numit *construcție*

lingvistică/ языковое строительство: „... politică lingvistică în acea perioadă era considerată ceea ce ulterior va fi numit *construcție lingvistică*, adică intervenție deliberată a societății (a savanților-specialiști) în procesul stihinic al dezvoltării lingvistice și conducerea planificată a acestui proces. Dar, deja în anii '20 se contura tendința utilizării termenului *construcție lingvistică* pentru denumirea propriu-zisă doar a chestiunilor lingvistice, făcând abstracție total de aspectul sociologic general al chestiunii” (Исаев, 1979, p. 8).

„*Politica lingvistică* este teoria și practica intervenției conștiente a societății asupra procesului dezvoltării lingvistice, adică conducerea deliberată și științific argumentată a funcționării limbilor existente și crearea și perfecționarea noilor mijloace lingvistice de comunicare. Dar istoria lingvisticii sovietice demonstrează că anume în această accepție cel mai des este utilizat termenul *construcție lingvistică*” (Григорьев, 1963, p. 8).

Sintagma *construcție lingvistică* își trage sorgintea din principiile leniniste ale politicii naționale, fiind strâns legată de ideea „construcției național-statale” și prin esența ei nu are analogie în istoria sociolingvisticii europene.

De asemenea, nu au analogie nici tacticile și strategiile de implementare în practică a acestei politici lingvistice, tactici și strategii elaborate de către PCUS și Statul sovietic în scopul acțiunii asupra dezvoltării funcționale și structurale a limbilor popoarelor din URSS.

Construcția lingvistică sub aspectul ei sociologic, socio-cultural și lingvistic a cuprins un șir întreg de tactici, adică măsuri ideologice, politice, științifice, administrativ-economice, financiare, de iluminare culturală. Baza metodologică și politico-ideologică a construcției lingvistice au constituit-o principiile politicii naționale, și anume: egalitatea totală a limbilor și popoarelor, promovarea revoluției culturale, crearea formațiunilor național-statale – a republicilor unionale și autonome, a regiunilor autonome, a districtelor naționale și unirea lor în componența unui singur stat unional.

Startul acestei politici lingvistice a fost dat de către PCUS la congresul X din 1921, prin următoarele decizii: „a ajuta maselor de truditori ai popoarelor nevelicoruse să ajungă din urmă Rusia Centrală, plecată înainte, a le ajuta lor: 1) să-și dezvolte și să-și întărească statalitatea

sovietică în forme corespunzătoare condițiilor național-culturale și de trai ale acestor popoare; 2) să dezvolte activitatea în limba maternă a justiției, administrației, economiei, a organelor puterii, alcătuite din persoane locale care să cunoască modul de viață și psihologia populației locale; 3) să dezvolte presa, teatrul, școala, instituțiile culturale în limba maternă; 4) să deschidă și să dezvolte o rețea largă de cursuri și școli de cultură generală și profesional-tehnice în limba maternă... pentru accelerarea pregătirii cadrelor locale” (КПСС в резолюциях..., 1970, p. 252).

Construcția lingvistică în URSS s-a manifestat mai intens în anii '20-'30 ai secolului XX prin perfecționarea scrisului unor limbi vechi și crearea unui nou scris /alfabet/ pentru acele limbi care nu l-au avut în trecutul lor. Crearea scrisului cuprindea un șir mare de chestiuni teoretice și practice, precum: a) alegerea bazei dialectale pentru noua limbă scrisă; b) precizarea bazei grafice și a ortografiei, c) elaborarea principiilor de creare a terminologiei; d) determinarea funcțiilor limbii, a sferelor ei de utilizare; e) pregătirea cadrelor profesionale de predare a limbii, elaborarea materialului didactic în această limbă.

Astfel, sub conducerea nemijlocită a CC pentru Noul alfabet și a Comitetului Noului alfabet al popoarelor de la Nord, un mare grup de savanți-lingviști ruși împreună cu reprezentanți ai intelectualității naționale au efectuat o intensă muncă de perfecționare a vechiului scris și de creare a scrisului pentru 52 de limbi din URSS.

Deci, așa cum s-a observat din cele citate *supra* (Исаев, 1979, p. 8; Григорьев, 1963, p. 8), în anii '20-'30 ai secolului XX, în sociolingvistica sovietică, *construcția lingvistică* (dacă dezvăluim definițiile lui Calvet, 1987, p. 155 și Baylon, 1996, p. 184) ține de *planificarea lingvistică* și este confundată cu *politica lingvistică*, adică aceste sintagme sunt considerate sinonime. Deci, în esența ei, *construcția lingvistică* este numele generic al *politicii lingvistice* și al *planificării lingvistice*.

Revenind la scopul enunțat, dezvăluirea esenței *construcției lingvistice* în RASSM, urmează să concretizăm că aceasta, la modul general, face parte din *politica lingvistică separaționistă* de creare și codificare a unei noi limbi. Această politică lingvistică s-a manifestat ca și în alte regiuni ale URSS, unde se urmărea crearea unei noi limbi scrise, pe baza dialectală cu alfabet rusesc, elaborarea ortografiei și terminologiei, stabilirea sferelor de funcționare a limbii, pregătirea cadrelor și a materialului didactic.

Dezvăluirea esenței *construcției lingvistice* este imposibilă fără dezvăluirea componentelor acestei politici promovate în URSS, care au fost: 1) elaborarea concepției, fundamentarea teoretică și reglementarea juridică; 2) asigurarea ideologică a *construcției lingvistice* și reglementarea juridică a raporturilor dintre limbi; 3) reglementarea administrativă a raporturilor dintre limbi; 4) codificarea normelor lingvistice, alegerea unei variante a limbii și fixarea ei în dicționare și gramatici; 5) asigurarea economico-financiară a *construcției lingvistice*.

Cronologic, în evoluția ei *construcția lingvistică* în RASSM a avut patru etape principale:

- I. (1924-1928) – separaționismul lingvistic relativ, moldovenizarea;
- II. (1928-1932) – madanismul;
- III. (1932-1937) – latinizarea;
- IV. (1937-1940) – nihilismul lingvistic, persecuțiile latinizării.

Dintre tacticile și strategiile utilizate pentru realizarea *construcției lingvistice* în RASSM, care au fost multiple, în anii '20-'30 ai secolului trecut s-au făcut remarcate următoarele:

1) Crearea în 1925 a unei Comisii de moldovenizare (și ucrainizare), care avea menirea să asigure egalitatea funcțională deplină a „limbii moldovenești” cu limba rusă și cea ucraineană și utilizarea ei în toate sferele sociale de funcționare în RASSM.

2) Instituirea la 30 decembrie 1926 a Comitetului Științific Moldovenesc pentru antrenarea științei în procesul de moldovenizare.

3) Deschiderea cursurilor de studiere a limbii „moldovenești” pentru realizarea moldovenizării în mase.

În cele ce urmează, vom releva activitatea Comitetului Științific Moldovenesc ca fiind cea mai elocventă în promovarea politicii lingvistice separaționiste de creare și codificare a unei noi limbi romanice de Est. Inițial avea o singură secțiune – cea lingvistică, condusă de lingvistul Leonid Madan care se ocupa intens de elaborarea teoriei „limbii moldovenești” și a unei gramatici. La cursurile de studiere a noii limbi predarea se efectua după manualul său în proces de elaborare. Iar mai apoi au apărut și alte secțiuni. Dintr-o informație cu privire la activitatea Comitetului Științific Moldovenesc în anii 1927-1928 aflăm că: „Lucrul comitetului sî 'parti în săcțâili următoari: lingvisticî, istoricî, învățarea țării (cu muzăiu),

literarî, bibliograficî şi di iscusnicii.” La modul concret, activitatea secţiei lingvistice s-a rezumat la următoarele: „Di săcţâia lingvisticî ’n anu 1928 a fost dizlegati întrebările temeinici a orfografiei moldovneşti. Etapu ’ntâi în disfăşurarea linghii literari moldovneşti îi trecut, dar aiasta sî ’nţăleji, cî ’n viitori trebu di ’ndeletnicit cu ’ntrebările orfografiei, după cum s’or înainta di sânğura viaţi.

Întrebarea a doua temeinicî în partea oformării linghii literari moldovneşti – o fost scoatirea gramaticii. Şi lucru ista amu-i muntuit. Gramatica nouî di amu sî orientează pi vorba jii moldovnească şi pi pravilili hotărîti fără sfadî a prăvălniciei di scris.

Săcţia lingvisticî amu pitreci mari lucru ’nfăptuirea termenologhiei moldovneşti în breasla distâplinilor ştiinţâinici şi distâplinilor, cari sî trec în şcoli. Mari parti din lucru ista deamu-i muntuit, dar totuş e s’a lunji încî pi v’o doi ani.

În vremea di amu sî alcătuieşti şi câti oleacă sî dă la tipari cuvâtelnicu practicesc ruso-moldovnesc. Sî prelunjeşti lucru di alcătuirea cuvâtelnicului mari moldovnesc.” (Материали ла даря ди самы..., 1929, p. 157-158).

Fragmente din acest „cuvâtelnic practicesc ruso-moldovnesc” sunt publicate în Ziarul *Plugarul Roş*, începând cu anul 1926, nr. 126, la rubrica: „Cetitoriule, îmbogăţăşte-ţi limba”. În nr. 127 redacţia face o notă edificatoare către cititori, privind limba ziarului: „În numărul trecut, noi n’eam znăcomit cu buchea A. Până ce ne apucăm de buchea B – trebuie spunem ţâie, cetitoriule, încă vo câteva cuvinte despre limba gazetei.

Redacţia a luat amu curs spre graiu norodului Moldovnesc de pe malul Nistrului şi Prutului. Dar totuşi sânt lăsati nişte pravile gramaticiei româneşti din pricina aceea, că limba noastră are multe dialecte. De-o vorbă: moldovenii grăiesc buchea „c” şi „f” cam moale, de s’aude „ş”: „şere”, da nu „cere”, „şerul”, da nu „ferul” şi așa mai departi.

Gazeta scrie în așa întâmplări „c” şi „f”, adică aspru. Cetitoriul, care nu-i deprins a ceti aspru, trebuie să ţâie minte că întotdeauna, când buchea „c” ori „f” stă înaintea buchelor „i, e” – ele se citesc ca „ş”. Iarăşi la sfârşitul cuvintelor, unde stă buchea „ă” se citeşte „î”: „degrabă” – „degrabî”, „ca să facă” – „ca sî facî” şi așa mai diparti” (Плугарул Рош, 1926, p. 6).

La 1 iulie 1931 Comitetul Ştiinţific Moldovenesc, în calitatea sa de instituţie ştiinţifică superioară, avea deja 9 colaboratori şi până la acea dată reuşise să: elaboreze ortografia limbii moldoveneşti, să alcătuiască gramatica,

să compună aproximativ 8 mii de termeni moldovenești, să elaboreze dicționarul rus-moldovenesc și moldavo-rusesc, să prelucreze amănunțit și să popularizeze teoria despre originea limbii moldovenești și deosebirea ei de limba română, să completeze biblioteca științifică (cu aproximativ 20000 de cărți), să culeagă și să tipărească folclorul muzical moldovenesc.” (Культура Молдавии..., 1975, p. 220).

Eforturile Comitetului Științific de creare a unei noi limbi moldovenești s-au făcut remarcate mai ales în anii 1929-1930, când s-a editat **Граматика молдовняскы. Партя I. Фонетика шы морфология** a lui L. A. Madan și erau în curs de elaborare „Cuvântelnicul practic ruso-moldovnesc” și „moldavo-rusăsc”; fuseseră deja născociți vreo 5000 de termeni pentru diferite discipline de învățământ și începuse lucrul la elaborarea unui „Cuvântelnic academic al linghii moldovnești”.

„Madanismul” poate fi definit ca o năzuință spre o autarhie glotică absolută, care s-a redus la dezrădăcinarea completă a tuturor elementelor străine, atât de origine latină și franceză, cât și de origine rusă și ucraineană.” (Heitman, 1998, p. 79).

În concluzie, susținem că în prima jumătate a secolului XX în RASSM *politica lingvistică* a fost confundată cu *planificarea lingvistică* și a purtat un nume generic – *construcție lingvistică*. Acțiunile principale ale *construcției lingvistice* în RASSM, cu participarea activă a Comitetului Științific Moldovenesc, au fost niște experimente foarte dure asupra limbii române din spațiul transnistrean și, totodată, experimente fără egal în istoria limbii române.

Referințe bibliografice

1. Baylon, Christian. *Sociolinguistique. Société, langue et discours*. Nathan, deuxième édition, 1996.

2. Calvet, Louis-Jean. *La guerre des langues et les politiques linguistiques*. Payot, première édition, 1987.

3. Codreanca, Lidia. Politică *glotofagică* în context basarabean în secolul al XIX-lea. În: FILOGIA MODERNĂ: realizări și perspective în context european,

ediția a X-a. B. P. Hasdeu – precursor al cercetărilor filologice, vol. X. Chișinău, 2017, p. 48-55.

4. Григорьев, Б.П. *Культура языка и языковая политика*. În: „Вопросы культуры речи”, 1963, вып.IV. Москва.

5. Исаев, М.И. *Языковое строительство в СССР. Процессы создания письменностей народов СССР*. Москва, 1979.

6. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Москва, 1970, том 2.

7. Культура Молдавии за годы советской власти. Сборник документов в 4-х томах. Том I (часть первая). Кишинев, 1975.

8. Материали ла даря ди самы а кырмий пи аний 1927 шы 1928 с'ездулуй а IV-ля а Сфатурилор, Едиция КЫЦ-улуй шы СКН РАССМ, ану 1929.

9. Плугарул Рош, 1926, nr. 127.

10. Heitman, Klaus. *Limba și politică în Republica Moldova*. Chișinău, 1998.

CU PRIVIRE LA ASIMETRIA PLANURILOR ÎN MORFOLOGIE

ELENA CONSTANTINOVICI

Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat. *Articolul tratează problema asimetriei celor două planuri ale teoriei limbii – expresie și conținut în structura morfologică a limbii române. În articol se constată că specificul asimetriilor în acest domeniu rezidă în faptul că afixele gramaticale și desinențele exprimă de cele mai multe ori un cumul de sensuri gramaticale (câte unul de la fiecare categorie gramaticală), nu un singur sens gramatical. Prin urmare, pentru găsirea și explicarea corespondențelor între unitățile planului conținutului și cele ale planului expresiei în morfologie e necesar să se caute unitățile de expresie pentru o sinteză de sensuri, câte unul de la fiecare categorie, care se îmbină în mod obligator într-o formă gramaticală a cuvântului (logoformă), nu pentru un singur sens gramatical. Astfel, s-ar putea face mai vizibile variatele asimetrii dintre planuri, precum și o descriere completă și compactă a structurii morfologice a limbii române.*

Fenomenul asimetriei planurilor în teoria limbii în general se manifestă printr-o nepotrivire între unitățile de expresie și a celor de conținut. Spre deosebire de limbile artificiale, unde între expresie și conținut există o corespondență de unu la unu și proporția nu admite modificări, în sistemul limbii, se atestă o necongruență între planuri, deoarece planul conținutului, fiind amplu și multidimensional nu corespunde planului expresiei care este mai simplu, având un număr limitat de unități. Doina Butiurcă menționează în acest sens că „Există o asimetrie între planul expresiei și planul semantic, necesară nu numai dezvoltării funcției semiotice a limbii, ci și relației de interdependență dintre cele două planuri. Această asimetrie este expresia oscilației semnului lingvistic între caracterul arbitrar, existent în planul intern

(între semnificat și semnificant) și caracterul motivat al raportului dintre semnificantul morfologic și semnificat.” (Butiurcă, p. 196) S-a constatat că ori sunt mai multe unități de expresie ori, dimpotrivă, prevalează unitățile de conținut. Această nepotrivire are drept cauze evoluția limbii, interdependența planurilor, precum și autonomia acestora din urmă. Cu toate că, după cum s-a menționat în literatura de specialitate, „Cele doua planuri ale limbii, deși alcătuite din substanțe total opuse, au la bază aceleași principii de organizare în ambele planuri”, (Slave, <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/dominte/4.htm>) organizarea este totuși specifică fiecărui plan. Astfel, dacă unitățile planului expresiei au o organizare lineară, cele din planul conținutului se manifestă deseori global, printr-un sincretism de elemente. O unitate de expresie poate exprima simultan o combinație stabilă de unități de conținut. De exemplu, secvența de elemente lineare și discrete *o să vin* din planul expresiei exprimă un cumul, o sumă de sensuri gramaticale din planul conținutului, și anume, *diateza activă, modul indicativ, timpul viitor, forma a treia, persoana întâi, singular*. Este imposibil să se stabilească o corespondență satisfăcătoare între ele. Această nepotrivire poate fi urmărită în plan sintagmatic, paradigmatic și semantic. Pentru morfologie, este relevantă asimetria sintagmatică. Cercetătorul rus V. G. Gak (Гак, p. 26-28) relevă două tipuri de asimetrii în plan sintagmatic: un tip de asimetrie se manifestă în cadrul formelor sintetice, când se constituie următorul raport între unitățile de expresie și cele de conținut:

$$1) \quad \frac{F_1}{C_1 + C_2 \text{ etc.}}$$

și altul în cadrul formelor analitice, când se constituie următorul raport între unitățile de expresie și cele de conținut:

$$2) \quad \frac{F_1 + F_2 \text{ etc.}}{C_1}$$

Altfel sunt prezentate tipurile posibile de asimetrii în lucrarea colectivă *Общее языкознание* (1970, p. 185) unde se relevă 7 tipuri de asimetrii, dintre care doar 5 sunt mai explicite:

1) unei unități funcționale din planul conținutului îi corespunde o unitate din planul expresiei, raportul **1:1**;

2) mai multor unități funcționale din planul conținutului le corespunde o unitate de expresie, raportul **2:1** (formele sintetice);

3) unei unități funcționale din planul conținutului îi corespund câteva unități din planul expresiei, raportul **1:2** (formele analitice);

4) unei unități de conținut îi corespunde o unitate de expresie zero, raportul **1:0**;

5) unei unități de conținut **0** îi corespunde o unitate de expresie, raportul **0:1**.

Cu certitudine, nu este obligator ca într-o anumită limbă să se manifeste toate aceste tipuri de asimetrii. Ele se stabilesc în funcție de caracteristicile specifice limbii respective.

În limba română, care este o limbă analitică, se atestă o diversitate considerabilă de asimetrii între planuri. Am încercat grosso modo să identificăm tipurile de asimetrii, expuse mai sus, în limba română. Primul tip, raportul **1:1** se atestă în cadrul părților de vorbire sinsemantice și neflexibile. De exemplu, secvenței *pe* din planul expresiei îi corespunde în planul conținutului un singur sens gramatical: *prepoziție*. Raportul **2:1** se atestă la formele gramaticale simple. De exemplu, secvenței *plec* din planul expresiei îi corespunde în planul conținutului mai multe sensuri gramaticale: *prezent, persoana întâi, singular*. Raportul **1:2** se atestă la formele gramaticale compuse. De exemplu, secvenței de expresie *am văzut* îi corespunde în planul conținutului sensul gramatical *perfect compus* (asta dacă urmărim doar realizarea unui singur sens gramatical, cel al categoriei timpului). Raportul **1:0** s-ar manifesta în cazurile când unele cuvinte sunt defective, adică nu pot exprima anumite sensuri gramaticale. Cel mai explicit este cazul imposibilității exprimării imperativului de verbe: *a avea, a dura, a se întâmpla, a ninge, a ploua, a putea* etc. Raportul **0:1** este caracteristic unităților de expresie redundante, care exprimă de două ori același sens gramatical. Drept exemplu s-a menționat, în literatura de specialitate, cuvântul împrumutat din limba engleză *chips*, unde sensul gramatical de plural este redat prin desinența *s* în limba de origine. În limba română, acestui element *i* se adaugă desinența specifică pluralului în limba română, *uri*, cuvântul având forma *chipsuri*, deci avem *s+uri*, sensul gramatical de plural este redat de două ori, respectiv, unul dintre elementele de expresie nu redă nimic, este redundant.

Trebuie să menționăm însă că o asemenea privire sumară asupra tipurilor de asimetrii nu are relevanță pentru limba română, deoarece se manifestă doar sporadic. Specificul asimetriilor în morfologia limbii române rezidă în faptul că afixele gramaticale și desinențele exprimă de cele mai multe ori un cumul de sensuri gramaticale (câte unul de la fiecare categorie gramaticală), nu un singur sens gramatical. Prin urmare, pentru găsirea și explicarea corespondențelor între unitățile planului conținutului și cele ale planului expresiei în morfologie e necesar să se caute unitățile de expresie pentru o sinteză de sensuri, câte unul de la fiecare categorie, care se îmbină în mod obligator într-o formă gramaticală a cuvântului (logoformă), nu pentru un singur sens gramatical. De exemplu, în logoformele *frate*, *munte*, *dinte* morful *-e* nu exprimă, cum se afirmă de obicei, numai un sens gramatical fie *masculin*, fie *singular*, fie *nominativ* ci pe toate odată, adică un cumul de sensuri gramaticale: *masculin*, *singular*, *nominativ*. Combinațiile de sensuri gramaticale fixate sunt stabile, deoarece în orice logoformă se exprimă în mod obligator câte un sens gramatical de la fiecare categorie. Dacă, prin proba comutării, schimbăm un sens din combinațiile fixate, această operație va provoca schimbări în planul opus. Pornind de la conținut, vom identifica unitățile corelative de expresie – morfele și alomorfele. De exemplu, unitatea de conținut construită din următoarele sensuri gramaticale: *masculin* • *singular* • *caz direct* va fi exprimată în planul expresiei prin alomorfele *-zero* (copac), *-e* (frate), *-u* (socru), *-u* scurt (fiu), *-i* (pui), *-ă* (tată) etc. Astfel, descrierea raportului dintre planul expresiei și al conținutului în morfologie s-ar reduce la identificarea combinațiilor de sensuri gramaticale pentru fiecare parte de vorbire flexibilă și căutarea unităților de expresie pentru aceste combinații. Într-o cercetare anterioară, am identificat combinațiile de sensuri gramaticale specifice substantivului, adjectivului și verbului. Astfel, dacă nu luăm în considerare categoria determinării, iar la adjective și pe cea a gradelor de comparație, numărul de sincretisme atestate în cadrul acestor două părți de vorbire este același: 8, câte patru pentru fiecare gen.

- 1) masculin • singular • caz direct
- 2) masculin • singular • caz oblic
- 3) masculin • plural • caz direct
- 4) masculin • plural • caz oblic
- 5) feminin • singular • caz direct

6) feminin • singular • caz oblic

7) feminin • plural • caz direct

8) feminin • plural • caz oblic

Aceste combinații de sensuri gramaticale manifestate în bloc se exprimă în planul opus prin diverse unități de expresie lineare: sufixe gramaticale, desinențe, adică prin morfe. Doar 2 exemple – pentru clasa substantivului (1) și pentru clasa adjectivului (2):

(1) **planul expresiei:** R (rădăcina)* + -e (*cart-e*), -ă (*cas-ă*),
-ea (*măs-ea*) -a (*basm-a*)

planul conținutului: • *feminin* • *singular* • *caz direct*

(2) **planul expresiei:** R (rădăcină)* + -e (*mar-e*), -ă (*albastr-ă*),
-ie (*pust-ie*) -uă (*nouă*), -ø (*grea-ø*)

planul conținutului: *feminin • singular • caz direct*

Notă. *Rădăcina nu este relevantă pentru cercetarea de față.

Analiza raportului dintre conținut și expresie în cadrul clasei verbului denotă o flexiune foarte variată, ce se caracterizează prin numărul mare de forme cuprinse în diferite paradigme și prin varietatea mijloacelor de exprimare a opozițiilor dintre ele. Numărul de combinații de sensuri gramaticale numai la diateza activă ajunge la 78, dintre care doar 73 au corespondente în planul expresiei. Cele 5 minus sunt de pe contul omonimiei perfecte din cadrul conjunctivului trecut. Celelalte combinații de sensuri gramaticale au corespondente variate în planul expresiei, dată fiind complexitatea flexionară în cadrul clasei verbului. De exemplu,

planul expresiei: rădăcină (R)+S_p/S₀,D_n

planul conținutului: *diateza activă • modul indicativ • timpul prezent • pers. I • singular*

unde R (rădăcina care nu este relevantă pentru cercetarea de față), S_p (sufixul de prezent) și D_n (desinențele) pot avea realizare pozitivă sau ø. Apariția cutărui sau cutărui morf (sufix sau desinență) depinde de condițiile morfonologice care realizează coeziunea dintre morfele

R, S și D, precum și segmentarea lor. Corelația de mai sus va avea următoarea componență morfică:

S₁ -ez, ocurent în paradigma unor verbe de conjugarea întâi, cu rădăcina terminată în consoană: *a lucra, a dansa, a mostra, a organiza, a proceda, a proba, a raporta, a realiza, a vizita* etc.

Același morf sufixal apare și paradigma unor verbe de conjugarea întâi cu rădăcina terminată în vocală: *a sublinia, a fotografia, a scânteia, a linia, a perpetua, a dilua, a crea, a agreea* etc. După cum se poate observa, sufixul -ez apare la 4 grupuri de verbe după terminațiile rădăcinii, și anume: 1) consoană, 2) -ia, 3) -ua, 4) -ea.

S₂ -esc, ocurent în paradigma unor verbe de conjugarea a patra în -i (după consoană): *a zidi, a răpi, a goni* și în -i (după vocală): *a bănuî, a tăinuî, a alcătui* etc.

S₃ -ăsc, ocurent în paradigma unor verbe de conjugarea a patra în -î: *a izvorî, a urî, a hotărî* etc.

S₀, cu realizare negativă, apare în paradigma unor verbe de conjugarea întâi și a patra de tipul: *a cânta, a intra, a declara, a veni, a coborî* etc.

D₁ -ø, ocurentă la verbele de toate conjugările în configurația formală R+S₁/S₂S₃/S₀ *a ara, a cânta, a lucra, a tăcea, a începe, a trece, a face, a iubi, a urî, a veni* (-ar-ø, cânt-ø, lucrez-ø, tac-ø, încep-ø, trec-ø, fac-ø, iubesc-ø, urăsc-ø, vin-ø, dobor-ø).

D₂ -u, ocurentă în paradigma unor verbe de conjugarea întâi cu rădăcina terminată în consoană: sau într-un grup de consoane, alcătuit dintr-o consoană surdă și una lichidă sau într-o vibrantă: *a afla, a sufla, a intra, a consacra*.

D₃ -u semivocalic, ocurent în paradigma unor verbe, al căror radical se termină în vocala *i*: *ști-u, scri-u*, în consoana -l: *umpl-u*, precum și în paradigma verbelor neregulate: *bea-u, ia-u, da-u, vrea-u*.

D₄ -i scurt, ocurent în paradigma unor verbe cu rădăcina terminată în vocală: *a tăia – ta-i, a încheia – înche-i, a mângâia – mângă-i, a apropia – apropi-i, a contribui – contribu-i*.

Drept rezultat, corelația dintre planuri în cazul acestei combinații de sensuri gramaticale ar arăta astfel:

planul expresiei: rădăcină (R)+S-*ez*/S-*esc*/S-*ăsc*/S- *o* +D-*o*/D-*u*/D-*ă* scurt/
D-*i* scurt

planul conținutului: *diateza activă • modul indicativ • timpul prezent • pers. I • singular*

O descriere detaliată și completă a sistemului flexionar în limba română a fost realizată dintr-o altă perspectivă de Valeria Guțu Romalo (a se vedea tabelul de la p. 197).

În consecință, am putea presupune că examinarea din acest punct de vedere a corelațiilor dintre conținut și expresie, ar face mai vizibile variatele asimetrii dintre planuri, precum și o descriere completă și compactă a structurii morfologice a limbii române.

Referințe bibliografice

Butiurcă, Doina. *Considerații asupra raporturilor dintre semantică, logică și ontologie*. În: http://www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte_litere/conferinte/situl_integrare_europeana/Lucrari2/Doina%20Butiurca.pdf

Guțu Romalo, Valeria. *Morfologia structurală a limbii române*, București, 1968.

Slave, Elena. *Stratificarea limbii*. În: Constantin Dominte, *Introducere în teoria lingvistică. Antologie pentru seminarul de teorie a limbii*, capitolul IV. După: <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/dominte/4.htm>

* * *

Гак, В. Г. *Теоретическая грамматика французского языка. Морфология*. М., 1986.

Общее языкознание. *Формы существования, функции, история языка*. Издательство Наука 1970.

EVENIMENTUL CONCRET DE VORBIRE: PERSPECTIVA LUI KARL BÜHLER

ALEXANDRU COSMESCU
Institutul de Filologie al AȘM

Abstract. *Karl Bühler's sinterdisciplinary research – at the borders between philosophy, linguistics, and psychology – anticipated contemporary tendencies in linguistics. The organon model of language that he proposed argues for the necessity of starting linguistic research by examining the concrete speech event, a fact that allows him not to neglect the expressive-affective aspect or the pragmatic aspect, as well as the aspect – considered central historically in language research – of representing states of affairs/ objects.*

Volumul *Sprachtheorie (Teoria limbajului)* al lui Karl Bühler, publicat în 1934, poate oferi un cadru conceptual adecvat pentru integrarea, într-o viziune unitară, a unor abordări destul de variate în ceea ce ține de studiul limbajului, anticipând, în mare măsură, câmpul actual al pragmaticii. Bühler propune, ca parte a aceluiași sistem, reflecții pe care, astăzi, le-am considera de natură pragmatică, analize fenomenologice ale relației dintre actul de vorbire și recunoașterea vizuală, analize comparative ale funcționării pronumelor din proto-indo-europeană sau din armeană – ceea ce, astăzi, ar fi destul de dificil să ne imaginăm că ar putea să apară în aceeași lucrare. A vedea dincolo de limitele propriei discipline – sau măcar dincolo de limitele segmentului îngust de specializare – e una din atitudinile mentale importante pentru un cercetător, pe care le putem re-asimila prin lectura atentă a volumelor unui Bühler, Marty sau Husserl.

Orientarea metodologică pe care o sugerează Bühler pornește de la conceperea limbajului ca instrument sau *organon*, care și este prima axiomă a „teoriei limbajului” – un studiu interdisciplinar, la limita dintre lingvistică, filosofie și psihologie.

Desigur, e un truism să spunem că funcția primară a limbajului este comunicarea și că, respectiv, limbajul este un instrument de comunicare. Însă atunci când reflectăm, așa cum o face Bühler, asupra a ce se întâmplă de fapt când comunicăm, putem discerne câteva elemente. Un *eu* – locutorul – îi vorbește unui *tu* despre *lucruri*. Asta e ceea ce Bühler numește *eveniment de vorbire* și ia drept punct de pornire pentru orice analiză a limbajului (Bühler, 2011, p. 30-31). În acest sens, munca cercetătorului în domeniul științelor limbajului constă în a readuce obiectul analizei sale în contextul viu în care apare el. Fenomenul perceptibil – acustic sau vizual – pe care îl numim expresie lingvistică se află deci într-un sistem complex de relații cu alți trei factori ce compun evenimentul concret de vorbire: eul locutor, tu-ul destinatar și lucrurile despre care este vorba.

Privit din această perspectivă, actul concret de vorbire nu constituie un simplu proces de codare/ decodare a unui sens – ceea ce sugerează majoritatea modelelor comunicaționale, inclusiv cel al lui Jakobson, inspirat de Bühler – ci reprezintă o *practică concretă* a unor organisme vii aflate într-un mediu. Atunci când aceste organisme sunt implicate într-un asemenea „eveniment concret de vorbire”, funcția primară a interacțiunii prin intermediul limbajului nu este simpla transmitere a unui gând de la unul la altul, după cum remarcă, pe bună dreptate, lingvistul britanic Alan Gardiner, pe care Bühler îl citează aprobativ și care oferă, în *The Theory of Speech and Language*, o analiză virtual identică cu cea a lui Bühler (Gardiner, 1932, p. 20), ci crearea posibilității de cooperare între două ființe umane. Atunci când vorbim unul cu altul – sau ne scriem unul altuia – nu suntem în niciun caz un analog al „emițătorului” și „receptorului” unui telefon – niște sisteme care nu fac decât să transmită sau să recepteze semnale. Suntem organisme care își modifică unul altuia mediul perceptiv – auditiv sau vizual – și care interpretează aceste modificări drept *intenționate de altcineva*, reorientându-ne atenția de la ceea ce este perceptibil senzorial spre „lucrurile despre care este vorba”, indiferent dacă ele sunt prezente sau absente din anturajul nostru imediat, și adoptând o atitudine determinată față de ele. Acest model este extrem de aproape de analiza pe care o face limbajului biologul chilean Humberto Maturana (Maturana, Varela, 1980) sau de modelul inferențial propus, la sfârșitul secolului trecut, de Dan Sperber și Deirdre Wilson (1995), și ei specialiști interdisciplinari care se ocupă de lingvistică, antropologie și științele **cogniției**.

Structurile care pot fi evidențiate cu ajutorul acestui model ne stau la îndemână în cele mai simple exemple de comunicare cotidiană. Exemplul de la care pornește Bühler: doi oameni stau într-o cameră, văzându-și fiecare de treburile lui. Unul dintre ei aude un ropot de afară și îi spune celuilalt „A început să plouă”. Celălalt, distras din ce făcea, își întoarce privirea întâi spre locutor, apoi, observând direcția în care e orientată privirea lui, spre fereastră. Fenomenul este numit, în cercetările actuale de științe ale cogniției, „jointattention” (atenție comună) și este luat ca element primar în studiul intersubiectivității, cooperării, dezvoltării mentale, patologiilor psihice ș.a.m.d. Acest ciclu de orientare reciprocă a atenției spre diverse aspecte ale unui fenomen se poate repeta, eventual cu schimb de roluri, dacă starea de lucruri observată în comun de cei doi parteneri de conversație are suficiente aspecte noi încât să le mențină interesul (Bühler, 1934, p. 31-32).

Semnul lingvistic se află deci în trei seturi de relații. Relația în care se află cu starea de lucruri prezentată de locutor destinatarului Bühler o numește *reprezentare*, relația cu locutorul – *expresie*, iar cea cu destinatarul – *apel* (Bühler, 1934, p. 35). Orice interpretare a limbajului care s-ar restrânge doar la una dintre cele trei relații ar fi, respectiv, reduționistă și parțială. În lucrarea din 1934, Bühler se axează, în principiu, pe funcția de reprezentare a limbajului – cea considerată primară în tradiția clasică a filosofiei și lingvisticii – dar o tratează ținând cont și de celelalte două aspecte. Ne rămâne doar să regretăm că persecuțiile nazismului, exilul, abandonarea bibliotecii, a manuscriselor și a climatului de cercetare pe care îl avea ca șef de catedră la Universitatea din Viena l-au făcut pe Bühler să nu ducă până la capăt celelalte două volume proiectate, ce urmau să fie consacrate celorlalte două funcții. Dar chiar și în analiza pe care o desfășoară în volumul consacrat reprezentării prin intermediul limbajului, Bühler nu neglijează celelalte două aspecte. Ocupându-ne de funcționarea limbajului, observăm, în funcție de cazul concret asupra căruia ne oprim, predominarea uneia dintre cele trei funcții și estomparea celorlalte – dar nu putem vorbi despre excluderea lor totală. Textul scris de un savant se axează în primul rând pe funcția reprezentativă a limbajului – dar include, de fiecare dată, alegeri stilistice care, dacă interpretăm atent, îl caracterizează ca persoană și îi exprimă angajamentele și convingerile. Textul unui poet liric – care se apropie cel mai mult de o formă a expresiei pure – ar fi absolut ininteligibil dacă

nu ne-ar oferi acces la lucrurile despre care e vorba în el – trăiri și gânduri intime obiectivate și prezentate în limbaj alterității. Ordinele sau înjurăturile, orientate explicit spre reacția celuilalt, își păstrează neatinsă conexiunea cu stările de lucruri – reale sau imaginare – despre care este vorba și cu starea afectivă a locutorului. Bühler vorbește chiar de un anumit primat al funcției de apel – cea studiată astăzi de pragmatică – în interacțiunea cotidiană:

„Cum să concepem a treia relație, apelul? Ea e a treia doar în lista noastră, în timp ce *in natura rerum*, în comunicarea umană și animală prin semne, apelul îi devine evident analistului primul și în cea mai concretă manieră, și anume în comportamentul receptorului. Dacă, în loc de ființe umane, privește la albine, furnici, termite și studiază mijloacele lor de comunicare, atenția cercetătorului va fi orientată în primul rând spre reacțiile receptorului. Ca cercetător în psihologia animală, aș vorbi despre semnale și le-aș prinde valența comunicativă din *comportamentul* celor care le receptează și le procesează psihofizic. Ca teoreticieni ai limbajului uman, nu vom neglija nici noi acest aspect al problemei. Analiza semnelor deictice, de exemplu, ne va face clar că oameni precum Wegener și Brugmann erau pe calea corectă când utilizau sensul esențial al conceptului supraordonat *semnal* pentru a descrie funcția demonstrativelor, chiar dacă nu utilizau cuvântul propriu-zis. Există un caz limită al demonstrativelor (demonstrativele pure) care apar în mod abrupt drept asemănătoare cu orice alte semnale utilizate în interacțiunea umană sau animală; mă refer la tipul de demonstrative întâlnite ca particule invariabile nu doar în proto-indo-europeană, ci și, până azi, în limba noastră: cazurile cele mai clare sunt cele de utilizare simpractică a acestor demonstrative invariabile. Teoreticianul limbajului trebuie să ia cele mai pure exemple ca punct de pornire când definește conceptul de semnale auditive ale limbajului. Având în minte această definiție a conceptului, va examina limbajul ca întreg și va descoperi în el nu doar câteva aspecte izolate, ci că totul poate fi privit dintr-o nouă perspectivă” (Bühler, 1934, p. 38).

O altă recomandare metodologică pe care o face Bühler este combinarea dihotomiei saussuriene *langue/ parole* și a celei humboldtiene *energeia/ ergon* într-un sistem unitar (Bühler, 1934, p. 57-60). Această combinație permite studierea actului de vorbire din patru perspective diferite, cu o „diviziune a muncii” clară dar și, în același timp, cu posibilitatea de a privi în context

rezultatele obținute în urma aplicării fiecăreia dintre perspectivele asumate – pentru că fiecare dintre ele găsește în actul concret de vorbire aspecte pe care celelalte nu le pot descoperi. Ca și în cazul modelului triadic al limbajului ca *organon*, nici aici nu poate fi vorba de o prioritate în sine a vreunuia dintre cele patru elemente în raport cu celelalte.

Ținând cont de ambele dihotomii, observăm că fenomenele de limbaj sunt fie legate de subiect – limbajul ca *parole* sau ca *energeia* – limbajul ca act – fie suprasubiective ori intersubiective, cum sunt limbajul studiat ca produs sau sub aspect structural (Bühler, 1934, p. 58).

Pentru a diferenția între limbajul ca *energeia* și limbajul ca *ergon*, Bühler introduce un alt cuplu conceptual, preluat din filosofia aristotelică: *praxis* și *poiesis*, acțiune și producere. Bühler determină aspectul acțional al limbajului în felul următor: „...orice vorbire concretă se află într-o unitate vitală cu restul comportamentului semnificativ al unei persoane; apare *printre* acțiuni și este *ea însăși* o acțiune. Într-o situație vedem cum o persoană își întinde mâinile spre lucruri și face acțiuni cu ceea ce poate fi apucat, lucrurile fizice, le manipulează. În altă situație vedem că își deschide gura și vorbește. În ambele cazuri, evenimentul pe care îl putem observa se dovedește orientat spre un scop, spre ceva ce urmează să fie obținut” (Bühler, 1934, p. 61).

Cercetând această utilizare cotidiană a limbajului, ne orientăm asupra limbajului ca *acțiune*, asupra vorbirii ca *ceva ce facem*. Și, atunci când facem ceva, operăm de fiecare dată într-un context determinat și având scopuri determinate. Limbajul se află într-o relație specială cu ceea ce Bühler numește „câmpuri” – câmpul deictic și câmpul simbolic – și fenomene precum elipsa sau enunțurile empractice, cum le numește Bühler, adică enunțurile prinse în contextul acțional și care nu pot fi înțelese decât raportate la factorii contextuali, pot fi interpretate adecvat doar din această perspectivă. În „diviziunea muncii” așa cum este ea practică azi în științele limbajului, acest domeniu este în primul rând cel al pragmaticii – și, în măsura în care ținem cont de funcția reprezentatională a limbajului, al semanticii.

Atunci când suntem implicați într-o *practică*, în același timp și *producem* ceva. Acest lucru este evident în cazul practicii limbajului. Produsul – enunțul sau textul – este întrețesut cu acțiunea, poartă *urma* ei, așa cum poartă și urma individuală a celui care îl creează. Avem totuși o distincție între cazurile în care vorbim fără să ne propunem explicit ca enunțurile noastre să *rămână*

drept produs – cazurile în care vorbim și, după aceea, atunci când scopul vorbirii noastre a fost realizat, uităm despre ceea ce s-a spus – și cele în care ne propunem explicit crearea unui *produs*, a unui *ergon*, a unei *lucrări/ opere* care poate fi examinată și în afara contextului. Fenomenul elementar de la care Bühler pornește examinarea acestui aspect este cel al *citării cuvintelor altcuiva*: un locutor a formulat ceva într-un mod care ne-a părut adecvat momentului – sau într-un mod caracteristic anume pentru el – și formularea lui ne-a rămas în memorie. Eventual, în cazurile precum cel în care Cezar a spus *Alea iacta est* traversând Rubiconul, formularea este citată repetat, ajungând să traverseze epocile. Cu atât mai mult în cazul în care un autor scrie un text cu intenția explicită ca el să poată fi citit *în afara contextului său imediat*, contemplat în mod detașat, fără ca destinatarul (un destinatar ideal, în acest caz) să fie familiar cu momentul concret în care a fost scris. Respectiv, atunci când examinăm o expresie în limbaj fiind atenți la *formularea ei* și la ce o face *unică* intrăm pe teritoriul *stilisticii* sau al tipului de lingvistică practicat de Karl Vossler (1932).

Studiind limbajul sub aspect structural intrăm, evident, pe terenul lingvisticii de inspirație saussuriană sau pe cel al gramaticii clasice. Structurile sunt *suprasubiective* sau *intersubiective*, deci independente de subiectivitatea vorbitorului, și *ideale*, adică detașabile de sintagma anume de la care pornim și capabile să fie instanțiate într-o multitudine de exemple concrete. În acest caz, chiar dacă pornim de fiecare dată de la un act concret de vorbire, nu ne interesează nici ce îl individualizează ca expresie a *anume acestui* locutor, nici contextul concret al *evenimentului de vorbire* în care a fost rostit, ci tipul de structură – detașabilă printr-un proces de abstragere, idealizare și formalizare – pe care îl ilustrează.

Al patrulea aspect al acestei duble dihotomii este ceea ce Bühler numește, referindu-se la Husserl, limbajul ca act – terenul propriu-zis al fenomenologiei limbajului, nu al fenomenologiei acțiunii comunicative. În analiza pe care o face comunicării lingvistice, Husserl (2009) insistă asupra actului *conferirii de semnificație* pe care îl efectuăm în calitate de subiecți locutori – actul de *a viza ceva* prin intermediul unui cuvânt sau al unei expresii. Când folosim cuvântul *masă*, de exemplu, putem să ne referim la o masă anume sau la clasa de obiecte desemnată prin intermediul acestui substantiv. Aceste acte au, de fiecare dată, caracter diferit. În paralel cu actele conferirii de sens, efectuate

de subiectul-locutor, destinatarul efectuează și el acte, prin care vizează *aceleași lucruri* pe care încearcă să i le prezinte locutorul. Astfel, în procesul interacțiunii prin intermediul limbajului, fiecare dintre participanții la situația de comunicare *se orientează* în comun spre anumite lucruri prin intermediul unor cuvinte care, în sine, sunt indeterminate și pot fi utilizate pentru a vorbi despre *cu totul altceva* decât ceea ce are în vedere subiectul locutor. Studiul acestui aspect al limbajului analizează mecanismele prin intermediul cărora partenerii de dialog ajung să vizeze împreună aceleași lucruri, interpretându-le ca *acte de conferire de semnificație*.

Toate aceste patru aspecte funcționează împreună, se întretaies. În același timp, fiecare din ele poate fi studiat *aparte*, prin intermediul unor metodologii specifice. Ceea ce ne poate oferi concepția unitară a lui Bühler este o viziune de ansamblu asupra fenomenului concret și capacitatea de a depăși limitarea intrinsecă a asumării unei singure perspective asupra actului concret de vorbire. Programul său de cercetare, încă nerealizat până în prezent, oferă posibilitatea unei științe a limbajului care să-și păstreze relevanța în fața tendinței din ce în ce mai mari de neglijare, reducere și minimalizare a rolului disciplinelor umanistice. Acest lucru este făcut posibil prin revenirea la studiul limbajului așa cum se manifestă el în contextul lui nemijlocit. În calitate de vorbitori, suntem *deja* familiari cu ceea ce se întâmplă atunci când vorbim, iar această familiaritate poate să ne servească drept un prim fir călăuzitor pentru o examinare atentă a fenomenelor. În afară de această familiaritate, o grilă interpretativă teoretică poate să ne ajute, tocmai, să nu trecem cu vederea ceea ce am lua de la sine înțeles datorită familiarității. Fenomenologic, distincțiile conceptuale ale lui Bühler ne pot ajuta să luăm suficientă distanță față de fenomenul limbajului încât să fim capabili să stabilim legăturile dintre ceea ce tradiția lingvistică sau filosofică ne învață să luăm drept separat și, în același timp, să producem o analiză care să spună ceva despre ființa umană în calitate de animal vorbitor și care să poată fi confirmată – ori infirmată – de orice cititor atent și dispus să-și examineze în mod reflexiv experiența. Anume în aceasta și constă actualitatea continuă a textelor de genul *Sprachtheorie*: în faptul că putem confirma sau infirma o afirmație teoretică în funcție de felul în care reușește ea să dea seama de experiența noastră și putem s-o evaluăm în funcție de cât de mult reușește ea să ne spună despre noi înșine și despre tipul de entitate care suntem, dat fiind că vorbim.

Referințe bibliografice

Bühler, Karl. *Theory of Language: The Representational Function of Language*. Amsterdam/ Philadelphia, 2011.

Gardiner, Alan. *The Theory of Speech and Language*. Oxford, 1932.

Husserl, Edmund. *Cercetări logice. II. Cercetări asupra fenomenologiei și teoriei cunoașterii. Partea întâi. Cercetările 1 și 2*. București, 2009.

Maturana, Humberto, Varela, Francisco. *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Boston, 1980.

Sperber, Dan, Wilson, Deirdre. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford, ed. a II-a, 1995.

Vossler, Karl. *The Spirit of Language in Civilization*. London, 1932.

PROBLEME DE LINGVISTICĂ TEORETICĂ ÎN VIZIUNEA ACADEMICIANULUI SILVIU BEREJAN

TEODOR COTELNIC, ION EȚCU

Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat. *Tot ce a scris laboriosul cercetător Silviu Berejan pe parcursul activității sale științifice, începând cu problemele de cultivare a limbii și terminând cu investigațiile teoretice de cel mai înalt grad de complexitate, se remarcă prin claritate și exactitate, prin stilul convingător și concis. Lucrarea **Echivalența semantică a unităților lexicale** este o mostră de studiu teoretic fundamental de semantică funcțională, ce tratează probleme de teorie a limbajului, impresionându-ne nu numai prin profunzime și competență, ci și prin logica expunerii și argumentarea riguroasă. Opiniile sale teoretice privind echivalența semantică a unităților lexicale le-a aplicat practic în procesul de elaborare și redactare a Dicționarului explicativ (vol. II) și a celui de omonime. Regretatul savant a intenționat să aplice principiile filosofiei dialectice la examinarea și clasificarea unităților limbii.*

Cuvinte-cheie: *echivalență semantică, ipoteză, gnosiologie, omosemie, ontologic, semasiologie, sistemacitate, teoretician.*

Membrul titular al Academiei de Științe a Republicii Moldova, lingvistul de notorietate Silviu Berejan în mai bine de jumătate de secol și-a adus obolul la elaborarea mai multor lucrări de prestigiu atât pragmatice, cât și teoretice (a se vedea: 1, p. 117-2002). Un loc cu totul aparte în investigațiile regretatului coleg îl ocupă prima sa monografie, teza de doctorat *Contribuții la studiul infinitivului moldovenesc* (termenul oficial impus pe atunci pentru românesc), publicată mai întâi sub forma unor articole în diferite reviste și culegeri de specialitate, iar apoi definitivată cu același titlu, tipărită în 1962 la editura *Știința*. Rod al unei munci intense de câțiva ani, lucrarea se distinge prin mulțimea de probleme abordate, prin impresionanta minuțiozitate cu care au fost despuiate și confruntate

diversele surse bibliografice, prin bogăția de material faptic, excerptat cu grijă din operele celor mai reprezentativi scriitori din literatura clasică și actuală românească, prin diversele incursiuni în alte domenii și, în primul rând, în cel al sintaxei. Calitățile de bun observator și cercetător i-au permis să dezvăluie mai multe fapte neremarcate în studiile anterioare.

Autorul analizează aprofundat și în cunoștință de cauză reevaluarea și reinterpretarea originală a infinitivului, stabilește caracteristicile lui morfologice și funcționale nu numai în limba română, ci și în limbile romanice în general, mai ales în cea franceză, iar în plan contrastiv și cu unele limbi slave balcanice și orientale. Sunt examinate în detaliu diverse probleme complicate și controversate, cum ar fi: tipurile de infinitiv și variantele modelelor lui de asociere, care apar sub forma infinitivului dependent; evoluția istorică a formei și a funcției infinitivului; legătura dintre forma plină (cu funcții verbale) și cea scurtă, care a păstrat-o în prezent doar pe cea verbală; infinitivul postverbal și postnominal; corelația dintre infinitiv și conjunctiv etc. Constituind un model de profunzime și argumentare, monografia nominalizată, realizată pe baza metodei comparativ-istorice, a devenit o lucrare de referință pentru o întreagă generație de lingviști, bucurându-se din plin de atenția specialiștilor nu numai din republică, ci și de pe alte meleaguri (România, Bulgaria, Cehoslovacia). Ea constituie un punct de plecare și un stimul pentru viitoarele cercetări.

În 1972, Silviu Berejan își susține cu brio a doua teză, cea de doctor habilitat în filologie la Institutul de lingvistică din cadrul Academiei de Științe a URSS din Moscova, cu titlul *Опыт общей теории семантической эквивалентности словарных единиц. Явление омонимии в молдавском языке* (*Rezultatul teoriei generale a echivalenței semantice a unităților lexicale. Fenomenul omonimiei în limba moldovenească*). În anul următor, în baza tezei, publică la Chișinău, în limba rusă, prestigioasa și consistenta monografie *Семантическая эквивалентность лексических единиц* (*Echivalența semantică a unităților lexicale*), ce reprezintă una dintre contribuțiile remarcabile la cunoașterea echivalenței semantice precedate de publicarea a peste 30 de studii și articole la temă, în care examinează mai multe probleme spinoase și controversate de omonimie. Amintim cititorului în ordine cronologică, doar câteva dintre acestea, publicate în limbile română, franceză, rusă în diferite centre științifice și universitare din țară și din străinătate: *Sensul și forma cuvintelor (polisemie, omonimie, paronimie, sinonimie)* (1962); *Aspecte sinonimice în „scrisorile” lui Eminescu* (1964); *Studiarea sinonimelor*

(*probleme, criterii, clasificări*) (1965); *К вопросу о синонимии исконных и заимствованных слов* (1966); *Conceptul de sinonime omorizice* (1966); *Дистрибуция и частотность в речи романо-славянских синонимов* (1966); *К семасиологической интерпретации явления синонимии* (1967); *О критериях синонимичности в речи* (1967); *Теория семантических полей и синонимия* (1967); *О синонимичности однокоренных слов с разной аффиксальной частью* (1967); *Синонимические и несинонимические противопоставления семантических близких слов* (1967); *Evoluția raporturilor de sinonimie pe baza împrumuturilor* (1967); *Tipurile de sinonime omorizice* (1968); *Oppositions stylistico-fonctionnelles des unités lexicales synonymiques* (1969); *Синонимия в свете семантического анализа лексических микроструктур* (1970); *À propos de la délimitation des unités synonymiques dans le champ conceptuel* (1971) etc.

În continuare am vrea să reținem atenția cititorului doar a câtorva probleme de lingvistică teoretică în viziunea academicianului Silviu Berejan cu care am colaborat în cadrul aceluiași institut mai bine de 4 decenii, pe care l-am apreciat și, nu rareori, l-am admirat în cele mai variate ipostaze.

Inteligența, imaginația, curiozitatea, perseverența, spiritul de observație și forța de abstractizare, inițiativa, îndemânarea, darul de analiză, dublat de nu mai puțin valorosul dar de sinteză și multe alte calități trebuie apreciate drept deosebit de importante când e vorba de omul de știință. Și ne face o deosebită plăcere să constatăm că aceste calități le descoperim cu ușurință la cel ce s-a aflat, după merit, în fruntea nu doar a Institutului de Lingvistică, ci și a însăși lingvisticii din Republica Moldova.

Sfera intereselor științifice ale cercetătorului Silviu Berejan este foarte largă și practic nu a existat domeniu de activitate la Institutul de Lingvistică, în care dânsul nu și-ar fi spus cuvântul ponderabil. De la manualele școlare până la cercetările fundamentale acad. S. Berejan a parcurs o cale lungă cu urcușuri anevoioase, deseori presărată cu spini în loc de flori, dar niciodată n-a bătut pasul pe loc și, ceea ce este mai important, n-a cedat în fața greutăților. Monografiile personale și cele colective, studiile, articolele, recenziile, tezele ș. a. – în total peste 400 la număr, într-un cuvânt tot ce a scris regretatul coleg pe parcursul activității sale științifice dezvăluie esențialul, să se miște cu suplețe printre opiniile, ipotezelor și concluziile care se înfruntă, dând la iveală lucrări reduse ca volum, dar dense și interesante, clare și ponderate, în care ineditul și erudiția își dau întâlnire cu sobrietatea și concizia, cu lapidarul și plasticitatea.

Tocmai aceste caracteristici ale scrisului său a și făcut ca savantul Silviu Berejan să fie bine cunoscut atât în republică, cât și în străinătate.

Printre mulțimea de lucrări, fixate în *Bibliografie*, care poartă amprenta individualității inconfundabile a autorului am reține atenția în special asupra a *trei*: *Contribuții la studiul infinitivului...*, *Echivalența semantică a unităților lexicale* și *Dicționarul explicativ*, II. Despre prima lucrare am vorbit mai sus.

O altă operă științifică de amploare și de mare rezonanță a acad. S. Berejan este, fără îndoială, tratatul teoretic de semantică funcțională *Echivalența semantică a unităților lexicale* (apărută în limba rusă în 1973 la aceeași editură), consacrată mult discutatei probleme a relațiilor de echivalență semantică în lexic, reprezentându-l poate cel mai plenar și mai veridic pe Berejan – teoreticianul. Aici, mai mult ca în orice altă lucrare a dânsului, se face simțită necesitatea mișcării pe care gândirea sa a trebuit s-o înfăptuiască până a fi ajuns să fie înțeleasă ca un drum. Important de subliniat că această gândire a rămas mereu în mișcare, concretizându-se în dialogurile rafinate cu semasiologia tradițională. Având în față tomurile voluminoase scrise pe tema dată, un cercetător mai puțin exigent ar fi fost tentat să ofere specialiștilor o lucrare de mari proporții, umflată cu date și trimiteri numeroase, cu analize detaliate ale mării diversități de opinii exprimate anterior. Silviu Berejan a reușit să învingă tentațiile de acest fel. Concentrându-și atenția doar asupra esențialului, asupra strictului necesar din ceea ce au pus în circulație predecesorii, călăuzindu-se de rigorile sistematicității în analizele de mare finețe care însoțesc exprimarea problemelor de semantică (dar și de epistemologie neafîșată), în acceptarea parțială sau respingerea argumentată a principalelor puncte de vedere vehiculate de-a lungul timpului în legătură cu fenomenul sinonimiei, el, în locul unui volum uriaș, a realizat o lucrare de proporții relativ mici, dar strălucitoare prin originalitate și profunzime. Absolut în toate aspectele abordate autorul a proiectat o înțelegere adecvată în care fenomenul sinonimiei lexicale a fost pătruns până la esență.

Prin felul cum a fost concepută și realizată, prin prospețimea de idei și bogăția de sugestii lucrarea constituie un model de cercetare teoretică originală, întemeiată pe o mare bogăție de fapte și pe o adâncă cunoaștere a acestora, remarcându-se totodată prin precizia informației, prin spiritul critic care o străbate și printr-o argumentare riguros științifică.

Fiind consacrată unei probleme particulare de lexico-sinonimie (sau omosemie – în terminologia autorului), cartea îmbrățișează, de fapt, o mare parte din problematica lexicologiei și a semasiologiei în linii mari. Și altfel nici nu putea să fie, dacă ne gândim că vocabularul unei limbi constituie un sistem complex, din care cauză cutare sau cutare fenomen lexical poate fi înțeles numai pe fundalul sistemului general, analizând relațiile lui cu fenomenele conexe. Pentru înfăptuirea acestui obiectiv, cercetătorul a reexaminat sinonimia în lumina celor mai noi principii teoretice ale lingvisticii moderne, pe baza cărora reușește să dea fenomenului studiat o interpretare nouă în plan lingvistic general, aducându-și obolul considerabil în domeniul propus pentru investigație.

Prin publicarea *Echivalenței...* autorul ei se impune ca un desăvârșit spirit analitic, ca un redevabil teoretician, ce a reușit să verse multă lumină în teoria relațiilor formal-semantice dintre unitățile lexicele. În opinia profesorului universitar clujean Onufrie Vințeler, „el este primul specialist român de anvergură care a pus bazele științei sinonimice moderne” [5, p. 68].

Trăind ani la rând în împărăția fermecată a cunoașterii științifice, străin cu desăvârșire goanei după slavă efemeră și privilegii nemeritate, savantul Berejan a înțeles cu o claritate indiscutabilă că rostul cercetării este de a pune la îndoială cunoștințele deja existente, căci numai mințile dogmatice le fetișizează. Certitudinea seducătoare fiind o stare de moment în munca de cercetare, neliniștea și îndoiala i-au fost nedespărțiți tovarăși de drum pe parcursul întregii sale activități științifice. Și a mai înțeles cercetătorul S. Berejan că lingvistul, dacă numai nu se complăce cu rolul de salăhor în știință, adică de colecționar de fapte, trebuie să fie (poate întâi de toate) și filosof. Tocmai de aceea seva filosofică și cea de filosofia limbii circule nestingherit în monografia sa fundamentală, precum și în întreaga lui creație de teoretician. Prin rigoarea metodelor utilizate, prin aprecierile obiective ale fenomenelor supuse analizei, ca și prin precauțiile adoptate la formularea unor concluzii privind relațiile semantice, tratatul *Echivalența semantică...* impune convingerea că S. Berejan a reușit să smulgă haosului o porțiune de veșnicie, să distingă durabilul de efemer.

Bazându-se pe variate unități lexicele, cercetătorul a reușit să delimiteze dihotomiile: esența de fenomen, planul ontologic de cel gnoseologic, abstractul de concret, particularul de general, necesarul de accidental, nivelul

limbii de nivelul vorbirii, sistemul de structură, relațiile paradigmatiche de cele sintagmatice, expresia de conținut, câmpurile semantice de cele noționale, raportul dintre relațiile omolexice și cele omosemice, dintre paralexice și parasemice, dintre eterolexice și eterosemice etc. Expunerea impresionant de clară și bine organizată, construită cu o logică ireproșabilă și o mare eleganță a stilului, a făcut ca această lucrare să devină una de referință pentru specialiștii-lexicologi, având și darul de a-i trezi cititorului curiozitatea și interesul pentru diversitatea enigmelor pe care le tănuiește limba.

Concepția teoretică a prof. S. Berejan privitor la echivalențele semantice ale unităților lexicale și-a găsit aplicarea practică în procesul de elaborare a *Dicționarului explicativ al limbii moldovenești*, volumul II (DELM, II)*, apărut în 1985, la 8 ani după primul volum (DELM, I-1977). Lucrarea lexicografică în cauză a sfârșit tiparele tradiționale ale lexicografiei, propunând un nou mod de organizare, de structurare și de prezentare a substanței verbale. În opinia redactorului S. Berejan „dicționarul oricărei limbi naționale ar trebui să urmărească scopul, în primul rând, de a releva t a b l o u l o n t i c al vocabularului limbii prin fixarea cantității reale a unităților lexicale din care constă vocabularul, a sensurilor acestora și a potențelor lor derivative și, în al doilea rând, de a asigura o r d o n a r e a g n o s t i c ă a acestor unități prin delimitarea în articole aparte de dicționar și prin fixarea maximal posibilă a relațiilor sistemice (derivative, etimologice, ideografice ș.a.m.d.) dintre elementele vocabularului” [3, p. 61].

Bazat pe principii stricte de sistematizare și descriere a materialului lexical. DELM, II se deosebește radical de primul volum și de alte dicționare de acest fel atât din punct de vedere teoretic, științific, cât și redacțional. În procesul de redactare întregul corp al volumului II a fost refăcut și restructurat pe baza unei metodici noi. Materialul de fapte a fost redactat nu după alfabet (cum se proceda până acum), ci după diferite clase morfologice, după anumite grupe semantice, derivative, tematice, similare din punctul de vedere al tipului de explicație. De exemplu, în cadrul substantivului se evidențiază grupele substantivelor nume de persoane după locul de trai, după ocupație, după caracteristici fizice sau morale, grupele substantivelor abstracte, ale substantivelor colective, ale substantivelor nume de unelte, de plante, de animale ș. a.

* *Dicționar explicativ al limbii moldovenești în două volume* (AȘ a RSSM, Institutul de Limbă și Literatură; sub redacția lui S. G. Berejan. Vol. 2 (H-Я) Chișinău: (Red. princ. a ESM, 1985 – 876 pag.

În urma acestei modalități de tratare a materialului, originale și destul de îndrăznețe, am zice (deoarece e știut cât e de greu s-o rupi cu tradiția înrădăcinată de-a lungul timpului), s-a ajuns la unificarea explicațiilor în cadrul fiecărui grup, la optimizarea modului de descriere lexicografică a elementelor lexicale, în genere, și, în cele din urmă, la reflectarea adecvată a relațiilor de sistem în cadrul vocabularului limbii.

Pentru fiecare clasă și aproape pentru fiecare grup de cuvinte au fost elaborate formule stereotipe. Astfel, toate verbele pronominale intransitive sunt glosate prin formula-tip „a face + verbul omorizic pronominal”; verbele intransitive pronominale de reciprocitate se explică prin formula-tip „a face (concomitent) schimb de + substantivul ce exprimă acțiunea tranzitivului corelativ”; iar cele cu sens dinamic – prin corelativul tranzitiv + formula „manifestând interes personal deosebit”. Sau substantivele derivate de la verbe „cu ajutorul sufixului *-ură* sunt explicate, de regulă, prin formula-tip „participiul substantivizat al verbului respectiv + *răzleț*” (de e., *Nechezătură*, -i f. *nechezat răzleț*). Deși aceste formule-tip par, la prima vedere, mai puțin firești și mai puțin comode pentru cititor, ele implică modul de descriere lingvistică a cuvintelor, indică legătura strânsă dintre sensul lor gramatical și cel lexical.

Spre deosebire de volumul I, în care se întâlnesc multe vocabule explicate prin sinonime (de ex., *Afund* – adâncime, *Autostop* – semafor), în cel de-al doilea volum fiecare cuvânt are în mod obligatoriu o explicație analitică, textuală. Sinonimele sunt date după formularea textuală a sensului și numai în cazurile când ele nu sunt limitate funcțional. Un atare mod de tratare a materialului este, credem, pe deplin justificat, deoarece în felul acesta conținutul ontologic al fiecărui element lexical este fixat explicit și cu necesitatea necesară. În plus, având definiția prezentă în fiecare caz, cititorul nu mai este silit să caute explicația la cuvântul sinonim-indicat, unde ea poate de asemenea să lipsească, acesta fiind „explicat” tot printr-un sinonim.

Aceeași concepție referitor la echivalentele semantice ale unităților lexicale a fost aplicată de redactorul principal S. Berejan la elaborarea și redactarea *Dicționarului de omonime* (DOLM)*, realizat de Sectorul de semantică lexicală și dicționare monolingve din cadrul Institutului de

* *Dicționar de omonime al limbii moldovenești*. Red. principal S. Berejan. Chișinău: „Lumina”, 1988, 598 pag.

Limbă și Literatură al AȘM. Lucrarea prezintă o continuare și o aprofundare a principiilor ce au constituit fundamentul teoretic al DELM, II. Studiul introductiv *Omonimele în limbă și în dicționare*, scris de S. Berejan, V. Bahnaru, I. Zaporojan, este o valoroasă contribuție teoretică în rezolvarea uneia dintre cele mai controversate probleme lexicografice și anume, a omonimiei, considerată de lingvistul R. Jakobson, la Congresul XI internațional al lingviștilor (1962), în perspectivă, „una din temele principale ale științei despre limbă” [4, p. 587].

Autorii și redactorii dicționarului, în frunte cu S. Berejan, au clasificat omonimele după căile de formare. Conform acestui deziderat, omonimele au fost distribuite în 4 clase: a) omonime convergente (cu etimologii diferite); b) omonime dezintegrative (scindarea semantică a sensurilor unui cuvânt polisemantic); c) omonime conversive (formate prin trecerea unui cuvânt dintr-o clasă morfologică în alta); d) omonime derivative (formate prin afixe).

Cu părere de rău, din cauza morții subite, savantul n-a reușit ca aceleași principii și metode de cercetare să fie utilizate și în DELM, I.

Opiniile și convingerile sale teoretice, pedagogice și metodologice referitoare la probleme gramaticale, lexicologice, lexicografice acad. Silviu Berejan le-a făcut publice în fața specialiștilor din diverse țări și la mai multe congrese, simpozioane, conferințe internaționale și naționale, bucurându-se de o înaltă apreciere din partea ascultătorilor. Vom reține atenția cititorilor doar asupra a două manifestări de acest gen.

La conferința unională *Studierea structurii gramaticale a limbii și predarea gramaticii în instituțiile de învățământ superior și în școală*, care a avut loc la Bălți în 1976, a prezentat referatul *Rolul gramaticii în formarea unei viziuni științifice asupra sistemului limbii*. Luând ca punct de plecare definiția de largă circulație a gramaticii ca „un ansamblu de reguli referitoare la schimbarea cuvintelor și unirea lor în propoziție” totodată „avându-se în vedere nu cuvinte și propoziții concrete, ci cuvinte și propoziții în genere”, dânsul a demonstrat inconsistența unor astfel de raționamente în contextul unor convingeri indiscutabile că gramatica în calitate de știință are misiunea să explice, să dezvăluie natura unităților semnificative ale limbii și a complexului de relații dintre ele (sintagmatice și paradigmatic), adică sistemul limbii să stabilească legitățile de funcționare a mecanismului acestui sistem, eficiența

lui. În continuare dânsul nu numai a menționat, a scos în vileag mai multe puncte de vedere fie nefondate, fie neglijate, fie generatoare de inconsecvențe și contradicții proprii științei gramaticale, ci a și argumentat influența lor negativă asupra mișcării înainte a gramaticii ca știință, făcând-o inaptă să dea răspunsuri adecvate la o serie de întrebări de importanță principială: *care-i obiectul* de studiere, de cunoaștere, *cum se studiază*, *cum se cunoaște* acest obiect și *pentru ce* se studiază, se cunoaște acest obiect, care e scopul acestor eforturi intelectuale. Totodată S. Berejan a trasat și calea ce trebuie parcursă în vederea depășirii acestei stări de lucruri: a) coordonarea permanentă a celor două procese proprii gramaticii ca știință ce se află în neîntreruptă evoluție a procesului de *înmulțire* a cunoștințelor referitoare la alcătuirea și funcționarea obiectelor studiate și de identificare a propriului ei fundament teoretic, a metodelor, a procedeelelor de cercetare a obiectului studiat, a scopului urmărit; b) necesitatea elaborării unei concepții teoretice unice ce ar constitui baza științei gramaticale contemporane, pre cum și eficientizarea asimilării cunoștințelor privind structura gramaticală și caracterul de sistem la toate nivelele de învățare/ predare a gramaticii măcar în limitele celor obținute: manualele de limbă destinate instituțiilor de învățământ superior, orientate spre specializarea profesională și interpretarea teoretică a limbii ca sistem de comunicare nu trebuie să fie doar o reproducere cantitativă, mai detaliată a manualelor școlare; c) coordonarea permanentă a statutului predării/ învățării, care nu e predispus la schimbări, cu statutul științei, care e dominată de o veșnică mișcare, de o continuă evoluție condiționată de noi și noi descoperiri, totodată ținându-se bine minte un adevăr demult vehiculat în universul științific: cercetarea, procesul de cunoaștere hrănește predarea/ învățarea, iar predarea fortifică cercetarea, servind drept făclie transmisibilă a științei de la o generație la alta; d) elaborarea unei fundamentări metodologice unice, conștientizarea și aplicarea consecventă a avantajelor pe care ni le pune la dispoziție aplicarea principiilor teoriei cunoașterii, ținând mereu minte sfaturile unor reprezentanți remarcabili ai științei: „știința fără teoria cunoașterii (în măsura în care ne-o imaginăm) devine primitivă și confuză” (Albert Einstein); „... fără o cunoaștere serioasă a literaturii filosofice munca cercetătorului va fi zadarnică” (Max Born).

Depășirea neajunsurilor, imperfecțiunilor, inconsecvențelor, contradicțiilor de natură teoretică și metodologică menționate, deși lista lor ar putea fi continuată, ar permite științei gramaticale să înainteze cu mult mai

multă siguranță în vederea conturării temeinic fundamentate *atât* a legităților privitoare la funcționarea mecanismului intern și extern al limbii stabilite deja, *cât* și a celor ce se cer evidențiate și ar spori procesul de formare a unei concepții (idei) veridice, reproșabile din punct de vedere științific și metodologic și a procesului de înmulțire, de asimilare/ învățare a cunoștințelor privitoare la legăturile de formare, de constituire și funcționare a obiectelor studiate, învățate.

Ideea eficientizării procesului de stabilire, de destabilire, de cunoaștere a legăturilor privind gramatica limbii, particularitățile organizării ei sistemice și a funcționării ei ca mijloc de comunicare, precum și a procesului de învățare/ predare, de cunoaștere/ asimilare a acestor valori inestimabile, această idee s-a dovedit a fi dominantă și în referatul *Interpretarea gramaticii limbii în lumina unor noțiuni filosofice și științifice fundamentale* [6, p. 42-47], prezentat la conferința republicană *Optimizarea gramaticii în lumina teoriei leniniste a reflectării* (Bălți, 1982). Subliniind că depășirea cadrului oferit, constituit de metodele științelor particulare, de multe ori devine o necesitate, o condiție obligatorie pentru identificarea și lichidarea insuficiențelor sau greșelilor de largă circulație înrădăcinate în actuala teorie gramaticală tradițională, de care face uz actualul învățământ școlar și cel din instituțiile de învățământ superior. Două exemple doar vor ilustra justetea și profunzimea raționamentelor invocate de S. Berejan. Deseori mulți lingviști foarte bine intenționați, recunoscând dihotomia saussuriană limbă-vorbire o compară cu categoriile dialectice esență-fenomen fără a-și da osteneala să conștientizeze care sunt obligațiile ce și le asumă, care-i potențialul euristic al acestei comparări și care-s concluziile ce trebuie trase în urma acestui act. Asemenea inițiative promițătoare la început, procesul de cunoaștere a *esenței* vorbirii, adică de cunoaștere a *limbii*, nefiind dus până la finele logic, se încheie cu eșuarea totală a procesului de cunoaștere a limbii și substituirea nejustificată a noțiunilor: abstractul, generalul rațional substituit cu concretul, generalul senzorial. La fel în urma ignorării unor trăsături obligatorii proprii oricărei științe (dezvoltarea nelineară, pe spirală, caracterul coercitiv al teoriei) gramatica dispune de un singur tip de propoziție-standard, formată numai din subiect și predicat, de parcă potențialul reproducerii verbale a multitudinii de situații extraglotice a fost epuizat de această entitate comunicativă.

La finele acestor consemnări constatăm cu adâncă mâhnire că actuala generație de lingviști compatrioți e lipsită încă până în prezent de posibilitatea de a se folosi de valoroasa moștenire științifică a distinsului lingvist și patriot al neamului, scrisă în diferite limbi străine (cele mai multe în rusă). Credem că e de datoria numeroșilor învățăcei să o adune, să o traducă și să o publice în limba română, limba pe care a iubit-o, a cultivat-o și a apărut-o fostul lor profesor pe parcursul a mai bine de jumătate de secol. Ar fi un gest de sinceră recunoștință pentru tot ce-a făcut regretatul savant.

Referințe bibliografice

Academicianul Silviu Berejan. *Bibliografie*. Coordonator Gheorghe Popa. Bălți – Chișinău, 2005.

Бережан С., Дырул А., Ецко И. *Роль грамматики в формировании научного представления о языковой системе*. În: „Изучение грамматического строя языка и преподавание грамматики в вузе и школе”. Кишинев, 1976.

Berejan, Silviu. *Reinterpretări lexicografice ale unităților de vocabular în dicționarul explicativ* (cu privire specială asupra verbelor). În: „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1992, nr. 4.

Якобсон Р. *Итоги XI Конгресса лингвистов*. În: „Новое в лингвистике”, вып. III. Москва, 1965.

Vințeler, Onufrie. *Contribuția academicianului Silviu Berejan la studierea sinonimiei*. În: „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1997, nr. 3.

Бережан С. Г., Ецко И. *Осмысление грамматики языка в свете некоторых основополагающих философских и общенаучных понятий*. În: „Оптимизация грамматики в свете ленинской теории отражения”, Кишинев: Тимпул, 1982.

ÎNCĂ O PRECIZARE PRIVIND „SUPINUL” ROMÂNESC (PREPOZITIVELE SUBSTANTIVELOR INEXISTENTE CA ATARE)

MARCU GABINSCHI

Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat. După ce a descris, în lucrările precedente, „supinul” românesc ca un conglomerat din cel puțin șase formații diferite, dintre care numai una poate fi numită supin în sens strict, în articolul de față autorul distinge în limitele acestuia două subspecii. Una include omonime ale substantivelor existente în mod independent (ca în *E nevoie de cules mere*), pe când pentru cea de a doua asemenea substantive nu există (ca în *E nevoie de organizat o adunare*). Prin aceasta româna poate fi caracterizată tipologic (deși într-o sferă mai restrânsă, decât, de exemplu, turca) ca o limbă ce are o subclasă de substantive defective, adică cele ce apar numai în cazuri oblice sau/ și numai după prepoziții.

Cuvinte-cheie: *supin, substantiv real, substantiv ad-hoc.*

După cum se știe, sub denumirea de „supin” în lingvistica română sunt adunate cel puțin șase formații diferite cărora nu li se poate da o definiție pozitivă nu numai sincronică, ci nici chiar una diacronică. Ca un remediu paliativ se poate propune doar o cvasi-definiție sincronică reziduală, adică una negativă, spunând nu atât ce este „supinul”, cât ceea ce nu este el: o formație care este sau include omonimul participiului afară de el însuși și de formele postparticipiale de perfect. Această cvasi-definiție însă nu se dă în gramatici în formă explicită, ci se lasă extrasă din totalitatea următoarelor șase tipuri de formații unite după tradiție sub denumirea de „supin”*: 1) substantivul, mai precis practonimul (numele de acțiune), de ex., *cositul fânului*;

* Procedeele precise de identificare a formațiilor în chestiune vezi în mai multe lucrări ale autorului privind „supinul”.

2) supinul în sens strict, adică prepozitivul, cu recțiune verbală, a omonimului participiului (deci, și a practonimului omoparticipial), de ex., *Ne ducem la cules mere* sau *ciocan de bătut cuie*, sau *E nevoie de cosit fân*, formații în care prepoziția își păstrează propria calitate adsubstantivală, însă omonimul participiului nu este substantiv, deoarece nu poate acorda nimic în categoriile substantivale (genul, numărul, cazul), distincția acestora fiind caracteristica inalienabilă a substantivului de orice semantică. Prin urmare, avem în acest caz ceva paraverbal, adică nici verbal (prepoziția rămânând nedeseantantizată), dar și nici substantival (lipsind complexul categorial respectiv); 3) infinitivul secundar, de ex., *E greu de făcut asta*, *De auzit am auzit, dar...*, *A terminat de scris* sau mai recente colocviale *Trebuie de lucrat*, *Se poate de mers*, *Cum de procedat?* ș. a., unde nici *de* nu mai este prepoziție (căci nu poate introduce nici un substantiv neomonim al participiului), iar complexul categorial substantival e exclus de recțiunea pur verbală. La rândul său, capacitatea acestei formații pur verbale de a fi subiect, predicativ și formă de închipuire o prezintă ca infinitiv; 4) gerundivul *ca*, de ex., *Merele sunt de cules* sau *o carte de citit*, în care tot nu e posibil (cu excepția unor cazuri izolate ușor delimitabile) cu același sens un substantiv neomoparticipial; 5) adjectivul imperformativ, adică cel ce exprimă incapacitatea pasivă, ca în *loc de netrecut*. De notat că acesta nu este negarea gerundivului, pentru că neagă nu necesitatea pasivă, ci capacitatea pasivă; 6) necesitativul, adică omonimul invariabil al participiului la masculin singular nominativ din construcțiile de tipul *Trebuie mers* sau *Se cere înnotat* (de altfel inuzitat în Moldova), dat în gramatici tot ca „supin”, în evidentă contradicție cu prezentarea acestuia ca formație prepozițională.

Ca o caracteristică comună, tuturor acestor șase formații li se poate da cvasi-definiția de mai sus, în gramatici doar subînțeleasă implicit, în mod evident eclectică, căci una mai bună acestui conglomerat de formații diferite nu i se poate da. Și totuși, nici la nivelul acesta eclectic, gramatica tradițională a românei nu este consecventă, deoarece aceeași caracteristică este valabilă și pentru următoarele adverbe (nu formații gramaticale, ci lexicale, deci ca și adjectivele de tipul *de netrecut*, deși nu tot atât de numeroase). E vorbă cel puțin de una, dacă nu de

patru, tipuri de fenomene: a) *pe apucate*, b) *pe neașteptate*, c) *cu țârâita* și d) *cu nemiluita*.

Astfel se prezintă revizuirea necesară în sfera așa zisului „supin” al limbii române, revizuire asupra căreia am insistat nu odată.

Dar, deși mai puțin esențiale, chiar în cadrul supinului în sens strict (pe care îl numim așa fără ghilimele) se poate constata următoarea deosebire. Astfel, de definiția acestui supin sunt acoperite în egală măsură îmbinările ce arată ca „prepoziția *de* + participiu”, de ex., și în *E nevoie de cules mere* și *E nevoie de organizat o adunare*. Mai relevăm odată că nu e cazul infinitivului secundar, în care *de* nu mai este prepoziție, ci formează împreună cu desinența participială confixul unic de tipul *de ... at*, *de ... ut* ș. a. Acesta se alipește de orice temă verbală, independent de existența sau nonexistența numelui de acțiune respectiv.

În supin (avem în vedere cel în sens strict) însă prepoziționalitatea lui *de* se păstrează, adică la un singur formant (confix) infinitival nu s-a ajuns, ceea ce poate contribui la iluzia cum că *organizat* din exemplul adus ar fi substantiv. Această iluzie poate fi sprijinită de cazurile adevăratei substantivități ca, de ex., *Era nevoie de o selecție foarte severă și foarte dificilă* (H. Corbu, *Fața ascunsă a cuvântului*, Chișinău, 2007, p. 330) sau *Este nevoie de complementarea unor reforme substanțiale* (Gh. Duca, *Contribuții la societatea bazată pe cunoaștere (Knowledge society)*, Chișinău, 2007, p. 238). Aceeași e situația cu expresiile *e vreme(a) de ...*, *e timp(ul) de ...*, mai rar *e chip de ...*, dar și *se apucă de ...* ș. a. La aceeași iluzie pot contribui și unele nume de act regente omoparticipiale existente în afara prepozitivelor în chestiune, de ex., *O tentativă bizară de asasinat politic* (V. Molea, *Oralitatea în textul publicistic actual românesc*, Chișinău, 2016, p. 191).

Pe acest fundal substantive pot părea și omonimele participiilor din contexte ca *Nu este nevoie de efectuat și cea de a treia extracție* (Gh. Duca, M. Gonța, *Controlul chimic al mediului. Lucrări practice*, Chișinău, 2007, p. 105) sau *E nevoie de conștientizat că o cultură adevărată, de dimensiuni transnaționale, are nevoie de sprijinul masiv al puterii* (H. Corbu, op. cit., Chișinău, 2007, p. 7), context ilustrativ prin aceea că în el coexistă, pe lângă *e nevoie* morfocomplexele *conștientizat*

și *sprijinul*. De notat însă că *sprijinul* conține articolul hotărât *-ul* și îl acorda pe *masiv*, pe când la *conștientizat* nici articolul nici acordul nu sunt posibile. Și în afara acestui caz, *sprijin* există ca substantiv, putând să ia toate formele și să intre în toate tipurile de sintagme ale acestuia, pe când *conștientizat* nu are nici una, nici alta. Altfel spus, *conștientizat* nu este substantiv. Tot așa sunt un număr nelimitat de formații, prin excelență abstracte, de ex., *organizat*, *relevat*, *sistematizat*, *clasificat*, *stabilit*, *perceput* ș. a., în număr de altfel deschis și tot crescând, datorită lărgirii sferei de aplicare a lexicului abstract*.

Așa mai precizăm unele detalii nu numai din cadrul „supinului” eclectic al gramaticii tradiționale, ci și din cel al supinului în sens strict. Ce e drept, pentru revizuirea generală, necesară demult, a sferei „supinului” român această precizare nu are însemnătate de prim rang: atât în *E nevoie de cosit fân*, cât și în *E nevoie de interpretat datele* e prezentat în egală măsură supinul în sens strict, cu toate că există substantivul *cosit* și nu există substantivul *interpretat*.

Dar în plan lingvistic general situația descrisă se prezintă ca un caz particular al „substantivelor” (numite câteodată defective, aparente sau parasubstantive ș. a.) care există doar în anumite forme categoriale. Ca un exemplu edificator ar putea fi adusă situația din limba turcă. Acolo abstractele verbale în *-dik* și alomorfe (pentru prezent și trecut) și în *-ecek* și alomorfe (pentru viitor) se formează în mod automat din orice verb, aproape numai cu sufixele posesive sau/ și cazuale. Tot cu acești formanți se unesc și substantive în genere. De exemplu, se spune *Ben senin şehrin biliyorum* „Îți știu orașul” (textual „Eu orașu-ți știu”) cu acuzativul la posesiv pers. a doua sing. *şehrini*. Dar există și aparte *şehir* „oraș”, *şehirler* „orașe”, *şehirde* „în oraș”, *şehirlerde* „în orașe” ș.a.m.d. Tot așa se spune și *Ben senin geldiğini biliyorum* „Știu că tu vii” (sau „ai venit”) ori *Ben senin geleceğini biliyorum* „Știu că tu vei veni”, formația în *-dik-* și *-ecek-* funcționând practic

* Cazul este întrucâtva analog cu ceea ce e numit în lingvistica română (deși privește și alte limbi cu perfectul postparticipial) „participii dependente de conjugare”. E vorba de acele care nu pot să fie nici atributive, nici predicative, deci nu sunt participii ca o subclasă de adjective, de ex., *putut*, *zburat*, *existat*, *depins* ș. a. Ca unități concrete aceste formații nu coincid cu cele discutate de noi aici de tipul lui *organizat* ș. a. Dar în genere faptul că nu tot ce pare la prima vedere participiu (deci, un fel de adjectiv postverbal) este adjectiv, mai evidențiază aceea că nu tot ce pare substantiv postverbal este substantiv.

doar cu acești exponenți, ca *-în „al tău” -i*, cel de acuzativ, și multe altele ale acestor categorii, însă nu fără ele.

Exemple de substantive defective pot să fie aduse și din limbi de altă apartenență genealogică și tipologică.

Se înțelege, în românește fenomenul în chestiune nu caracterizează orice nume de acțiune, totuși e prezentat de un număr deschis de unități, deci formează o subclasă deschisă a lor, din care cauză are drept să ocupe un loc în tipologia lingvistică generală a abstractelor verbale din sfera limitrofă dintre substantiv și verb.

IMPRESII PERSONALE DESPRE CORECTITUDINEA LIMBII ROMÂNE

MARIA ONOFRAȘ

Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat. *Aspectele analizate în comunicare privesc probleme ale uzului limbii în raport cu perspectiva normativă. Situațiile prezentate constituie doar câteva dintre cele mai frecvente și mai grave greșeli ce privesc exprimarea corectă. Acestea pot fi evitate prin cunoașterea normei literare și prin consultarea, de fiecare dată când apar ezitări, a dicționarelor și a lucrărilor normative.*

Cuvinte-cheie: *limbă, greșeală, exprimare corectă, normă, consultare, dicționar.*

Articolul de față vine în continuarea unei discuții anterioare [7: 113-116] în care am semnalat câteva greșeli întâlnite frecvent în limba română actuală. Aspectele pe care le vom prezenta azi privesc aceleași probleme ale uzului limbii în raport cu perspectiva normativă. Ne propunem să analizăm unele situații de utilizare greșită a vocabularului, folosind drept reper de corectitudine Dicționarele explicative ale limbii române [4]. Pentru exemplificare am folosit greșeli, unele comise, în special, de prezentatorii și reporterii emisiunilor de televiziune din Republica Moldova, altele le-am spicuit din internet, grupându-le în câteva tipuri.

1. Expresii frazeologice

Expresiile frazeologice sunt valoroase nu numai prin expresivitatea pe care o imprimă vorbirii, ci și prin faptul că unele, ivite din vremuri străvechi, s-au conservat și au ajuns până la noi în forma inițială, cu etimologia uitată, nu însă și sensul valabil. Atenția noastră s-a îndreptat spre expresiile cele mai des folosite în vorbirea cotidiană: *a lăsa în voia*

soartei, ironia soartei. După părerea noastră, sunt greșite frazele de tipul *copiii l-au lăsat în voia sorții* (PRO TV 15 octombrie, 2017) sau *ironia sorții*. Deformarea acestor expresii se datorează formei de singular identice, dar cu un conținut semantic diferit. Diferite sunt și datele de inventar ale cuvintelor: **soartă** cu pluralul învechit, folosit doar în expresii, **soarte** – *s. f.* înseamnă „forță, voință supranaturală considerată drept cauza tuturor întâmplărilor, evenimentelor din viața omului. *Sin.: destin; fatalitate; ursită*”. *A (se) lăsa în voia soartei*, adică în voia destinului, în plata Domnului. **Soartă** cu pluralul **sorti** – *s. f.* înseamnă „zar aruncat sau bilet tras la întâmplare, pentru a determina luarea unor decizii”: *tragere la sorti, a cădea (sau a ieși) cineva la sorti, a se alege sortii* etc. Pentru aceste unități se pune problema menținerii lor în uz în forma în care au circulat în lucrările scriitorilor și cercetătorilor: ... *pe Eminescu îl copleșea uneori senzația de a fi rămas în voia soartei* (George Munteanu). ... *Doi ofițeri, trași la sorti de batalionul lor, îl provoacă la duel* (George Călinescu). Utilizarea doar a pluralului **sorti** pentru ambele forme duce la modificarea sensului expresiei, ceea ce nu se acceptă. Este cazul ca în dicționarele explicative unitățile de acest tip să fie delimitate ca două semnificații distincte [8; 61], iar lexicografii ar trebui să analizeze și să valorifice cu discernământul necesar, ambele cuvinte, pentru ca în final să redacteze corect articolele lexicografice. Considerăm, cu regret, modificarea, din ce în ce mai frecventă, și a altor expresii frazeologice în vorbirea noastră (uneori chiar și cu necunoașterea sensului lor exact), de exemplu, *a fi cu cinci roți la car, a pune pe roți, a pune boii la roți, a pune bețe în roți* etc. Expresia firească este *a fi cu cinci roate la car, a pune bețe în roate* etc., cele înregistrate cu **roți**, fiind, probabil, o creație de moment. Rostim corect *a apuca câmpii, a lua câmpii, a bate câmpii*, nu cu pluralul actual *câmpurile* (*a apuca câmpurile ...*), *a băga în boale* (nu *în boli*) etc. Căutând explicații, am ajuns la concluzia că, utilizând expresii frazeologice, noi le pronunțăm și le scriem în funcție de gradul în care suntem familiarizați cu aceste expresii, mai ales că „pun cu totul alte probleme de cultivare a limbii. Ele nu au nevoie să fie încurajate, întrucât se răspândesc de la sine vertiginos, în diverse varietăți ale limbii, trecând cu ușurință de la un stil la altul și din limba scrisă în cea vorbită. Ele au nevoie însă să fie supravegheate, deoarece utilizarea lor greșită

riscă să introducă unități frazeologice inutile și nefirești alături sau în locul celor consacrate, iar rapiditatea însușirii lor după auz duce adesea la greșeli în utilizarea lor sub aspect formal, semantic sau stilistic” [1: 562].

2. *Sensurile*

Ni se pare deosebit de importantă problema sensurilor deoarece oamenii, fie din necunoaștere, fie sub influența unor mass-media, care, din păcate, nu oferă exemple demne de urmat în ceea ce privește acuratețea limbii, fac greșeli. Prezentăm o serie de utilizări inadecvate, unele le vom explica pe scurt, altele nu le vom explica deloc, considerând că sublinierea lor este suficient de evidentă. *Un bărbat a fost furat la piața centrală...* (Internet, PRO TV). *A fost furată casa lui X...* (TV8 26 august, 2017), *țara a fost furată de niște bandiți* (TV8, 17 octombrie, 2017) Corect este, după părerea noastră, *un bărbat a fost prădat, jefuit, pungășit, jecmănit. A prăda* înseamnă: a deposea de bunuri. Pe când *a fura*, în cazul dat, echivalează cu sensul de *a răpi* (pe cineva). La fel *a fost prădată casa lui X, țara a fost jecmănită de niște bandiți* etc.

Această stare de fapt prezintă și următoarele îmbinări: *a perfecta tehnica medicală* (Prima oră, 20 ianuarie, 2017), corect *a perfecționa tehnica medicală* și *a perfecta actele. Adăugăm un ou, zahăr și făinoasele* (Prima oră, 3 februarie, 2017), prin *făinoase* bucătarul înțelegând făină de grâu, făină de secară, făină de migdale. Asemenea exprimări au drept urmare, poate, o știre mai concisă, dar săracă, inexpresivă și greșită, fiindcă cuvântul *făinoase* este un adjectiv și se folosește în sensurile: 1) care are aspectul sau consistența făinii; uscăcios, de exemplu, *fructe făinoase*; 2) se folosește doar în îmbinarea *paste făinoase*. În cazul dat corect ar fi *adăugăm mai multe feluri de făină* (de grâu, de secară etc.) sau pluralul rar folosit *făinuri* când e cazul de sorturi de făină. De asemenea, bucătarul *pune broccoli în careva tigaie* (Prima oră, 29 septembrie, 2017), *prelucrează tigaia cu făină*, adaugă *careva semințe de susan*. Greșite sunt și expresiile *nu are careva probleme de sănătate* (TV8, 9 august, 2017). *Radu este un debitant* (Moldova 1, 19 august, 2017), *forma costă mai scump anul acesta...* (TV8, 21 august, 2017), *metale colorate* (TV8, 16 octombrie, 2017). *Careva* este sinonim cu *cineva*, *Radu* este *debutant*, *forma* este *uniformă*, iar *metalele colorate* sunt *metale neferoase*.

Greșit este utilizată și îmbinarea *a remedia conducta* (TV8 august, 2017), producându-se aici o alterare formală care denotă o confuzie de sens. Pentru verbul *a remedia* dicționarul dă două sensuri: 1) a îndrepta, a îmbunătăți, a ameliora, a reface *o situație, o stare* etc. și 2) a (se) vindeca, a (se) tămădui, a (se) lecu. Putem spune *boala se remediază fără medicamente, am remediat problema*, conducta însă *se repară*, adică (conducta este) readusă în stare de folosire, de funcționare, cu sinonimele *a drege, a restabili*.

3. Confuzii și expresii stâlcite.

a) **îmbinări nereușite:** *o grămadă de probleme, de proiecte, de evenimente* (Prima oră), *până ce* (Prima oră, 29 septembrie, 2017), *numai ce, eu repede* (Prima oră, 25 octombrie, 2017), semnalăm și unele cazuri de vorbire pleonastică: *aplică de perete, o dimineață matinală* (Prima oră, 8 noiembrie, 2017) etc. Aceste „perle” demonstrează particularități populare sau regionale.

Prin urmare, se recomandă a se evita sintagme de tipul „*o grămadă de evenimente*”. Fraza poate fi înlocuită cu *o mulțime de...*, *grămadă* însemnând 1) cantitate mare de lucruri, de materiale puse unele peste altele în dezordine; 2) număr mare de ființe aflate la un loc”.

Motivele pentru care se recurge la regionalisme sunt de natură pragmatică. „Prin bogăția oralității ... poate fi exprimată o lume de sensuri și nuanțe dintre cele mai variate, care pot reda cu o mai mare precizie... conținuturi pentru un public din ce în ce mai numeros și mai neomogen” [6: 41], dar utilizarea greșită a lor a generat o presă de obor [6: 43]. De exemplu, pe podiumul greșelilor de exprimare se află expresia *ora doisprezece*, variantă greșită, dar acceptată ca regionalism în anumite părți din Transilvania. Această formă a generat o altă formă hibridă de toată „frumusețea” *clasa a doi* (numeral masculin) + *spre* (prepoziție) + *-zecea* (la forma feminină). Basarabenii se simt, probabil, neîmpliniți până nu-i copiază pe colegii de breaslă din România care apelează la acest *doisprezece* chiar și atunci când nu există nicio necesitate. [vezi 3.] Alte exemple, *doizeci procente* (anunț într-un supermarket), *echipa a fost completată cu doi nouă voci* (PRO TV.ro, 19 martie, 2017).

Aceste greșeli sunt comise, din păcate, de oameni de la care aștepti corectitudine în exprimare, acuratețe și rigoare.

În evaluarea unei exprimări în raport cu norma, este important să se țină cont de situația în care are loc comunicarea și, implicit, de rolul persoanelor care o realizează. Să ceri unui reporter care se află în centrul unor evenimente (ședință, miting, incendiu etc.) să nu facă nicio greșală nu putem, dar un prezentator sau moderator de emisiune din studio (cu scenariul în față) care se bâlbâie – e de neiertat. Utilizarea greșită a unor cuvinte este un semn de incapacitate de a susține o convorbire, dând dovadă de forțarea limbii și de improvizare joasă [6: 44]. Iată încă câteva situații alarmante pe care unii se încapățânează să le rostească, deși sunt evident greșite. De exemplu, *a finaliza borșul* (O seară în familie, 31 decembrie, 2016). Ideea prezentatorului era, probabil, să se exprime mai literar, însă s-a produs o confuzie lexicală cauzată de necunoașterea sensului acestui cuvânt. Enunțul putea fi formulat altfel: *a pregăti* sau *a găti*, *a duce la capăt*, *a termina borșul*, deși aceste reformulări generează și ele ambiguități.

b) **agramatisme:** *bomba a fost dusă la poligonul de distrugere a Ministerului Apărării* (Internet și practic toate canalele TV din Republica Moldova au preluat această știre în formă greșită), *fără a apela direct **ân**..., **sânt*** (titre, știri, Publica, 2 februarie, 2017), *înjurături necenzurate* (TV8, 21 septembrie, 2017), *se renovează scuarul **Ghimbu*** (titre, TV8, 12 octombrie, 2017), *la catedrală ... **se va duce** liturghia* (Prima oră, 13 octombrie, 2017), *îi pun la respect prin intimidări și șantaj, melodii **unicale*** etc.

c) **vulgarisme:** *au luat toți banii de pe **cniști*** (Fabrica, 21 decembrie, 2016), *... cum se spune la noi la moldoveni, **tșoncă*** (din interviul președintelui țării, Internet, 26 iulie, 2017), *e o peșcă în jocul de șah* (TV8, 21 septembrie, 2017), ***zdrobilcă**... cumpărată **de la** Italia* (din filmulețul președintelui țării difuzat de Ziua vinului, 29 septembrie, 2017). Din momentul în care vorbitorului basarabean îi este indiferent cum își exprimă gândurile, vorbește literar sau cu expresii rusești, înțelegem că limba, țara, valorile culturale nu au pentru el nicio importanță [5: 90].

Situațiile prezentate în acest articol constituie doar câteva dintre cele mai frecvente și mai grave greșeli ce privesc exprimarea corectă. Acestea pot fi evitate prin cunoașterea normei literare și prin consultarea, de fiecare

dată când apar ezitări, a dicționarilor și a lucrărilor normative. Dorință să fie, menționează cercetătorul Ion Ciocanu, – că materiale de cultivare a limbii există și ne așteaptă în biblioteci sau în librării. Mai mult, conștiința necesității de a ne cultiva mereu vorbirea și scrierea este unica noastră salvare de greșeli ce ne împânzesc exprimarea și – adeseori – scrierea. [2: 61].

Referințe bibliografice

1. **Avram Mioara**, *Cultivarea limbii și frazeologia*. În: *Limba Română*, Buc. 1981, nr. 5. – P. 562.

2. **Ciocanu Ion**, *Conștientizarea greșelii*, Chișinău – București, Litera Internațional, 2003.

3. **Ciocanu Ion**, *Incalificabilul „ca și”*.// Blogul ionciocanu.blogspot.md., accesat la 25 octombrie, 2017.

4. **Dicționar explicativ uzual**, Chișinău, Litera, 1999; **Dicționar enciclopedic**, Chișinău, Cartier, 2001; **Mic dicționar enciclopedic**, București, Editura enciclopedică, 2008 etc.

5. **Ivanov Constantin**. *Adaptarea rusismelor la normele gramaticale ale limbii române – problemă sau necesitate în comunicare*.// Filologia modernă: Realizări și perspective în context european, ediția a 7, „Lucrările colocviului Internațional „Spiridon Vagheli: scriitorul copilului universal”, 22 octombrie, 2013, AȘ a Moldovei, Institutul de Filologie. – Chișinău, 2016. Tipografia „Elan Poligraf”, 272 p.

6. **Molea Viorica**. *Oralitatea în textul publicistic actual românesc*, Chișinău, Prut Internațional, 2016, 252 p.

7. **Onofraș Maria**. *Reflecții despre corectitudine limbii*.// Buletin de Lingvistică, Chișinău, Institutul de Filologie, 2014-2015, nr. 15-16. – P.113-116.

8. **Păcuraru Veronica**. *Considerații privind dezambiguizarea semnelor lexicale polisemantice prin prisma interacțiunii semanticii cu pragmatica*.// *Philologia*, 2010, nr. 1-2. – P. 61-69.

CALCURI ȘI INVENȚII NEAVENITE ÎN TERMINOLOGIA NAȚIONALĂ A PEDAGOGIEI

VLAD PÂSLARU

Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat. *Pentru condițiile Rep.Moldova, demonstrează autorul, este imperativă oficializarea monitorizării utilizării terminologiei pedagogice, deoarece aceasta, pe de o parte, normează pedagogia ca știință, iar pe de alta, instalează cerințe unice față de comunicarea profesională pedagogică, în final ambele acțiuni soldându-se cu o cultură comunicativ-lingvistică a educabililor mai valoroasă.*

Cuvinte-cheie: *epistemologie, împrumuturi, kitsch terminologic, pedagogie, termeni, terminologie.*

* * *

Unul din criteriile definitorii ale unei științe, precum se știe, este prezența propriei terminologii. Terminologia pedagogică este un subiect complicat și încă necercetat în ansamblul său, ca entitate a unui tip specific de cunoaștere – cunoașterea pedagogică. Pedagogia este cel mai general domeniu de activitate umană, ea este concomitent activitate culturală, științifică, artistică, spirituală și fizică, deci și terminologia științei pedagogice este susceptibilă de varia influențe, împrumuturi și invenții. Pedagogia din Rep.Moldova suportă și mai multe provocări. Printre acestea, cultura generală comunicativ-lingvală și invazia terminologică rusă, devenite cronice, sunt agravate în ultimul sfert de secol de invazia terminologică engleză și franceză.

Această situație generează câteva fenomene lingvistic-pedagogice.

● **Insuficiența epistemică** în crearea/împrumutarea/utilizarea termenilor pedagogici. Aceasta penetrează toate fenomenele termenilor creării/utilizării termenilor pedagogici, unii dintre ei fiind în totalitate rezultat al insuficienței epistemice a pedagogiei.

Eficiența educației. Termenul *eficiență* este unul economic. Este rațional să se afirme despre eficiența educației, dacă eficiența, ca fenomen economic, este unul dintr-o clasă inferioară educației? Chiar și fiind abordat unilateral, *stricto sensu* economic, cuvântul *eficiență* indică asupra calității unui rezultat al activității economice a omului, care calitate a fost obținută datorită unei noi abordări a situației economice într-un timp și un spațiu concrete. Iar o nouă abordare nu a fost posibilă decât în urma unei noi calități a oamenilor care au obținut eficiența economică. Deci orice element care certifică o nouă calitate umană își are originea în educație. În acest caz, într-o educație economică.

Dar nu numai economică, căci activitatea într-un domeniu special nu este posibilă decât în baza unui nivel deja format de cultură generală. Astfel, nu mergem la facultate înainte de a absolvi școala generală și liceul, ci după acestea, căci cultura generală este determinativă în raport cu cultura profesională. Determinația inversă nu este exclusă, dar aceasta nu poate fi semnificativă.

Abordată epistemic, cheștiunea eficienței educației ni se deschide astfel. Educația este o stare implicită ființei umane. Nu există și nu poate exista individ uman în afara educației, căci existența umană nu este altceva decât avansarea permanentă a omului din natură – din calitatea sa pur biologică, la naștere – în cultură – într-un sistem de valori produse-elaborate-create de om, care valori însă își datorează apariția în primul rând valorilor date (Naturii, Cosmosului, Universului, Divinității), apoi și valorilor create de omenire până la nașterea individului educabil. În acest proces chiar și natura se transformă – pentru om, din valoare dată în valoare creată. Inclusiv natura umană. Căci omul, pe parcursul vieții, *nu este, el devine* [C. Noica, 8] ca atare datorită educației. I. Kant afirmă: *Omul devine om doar prin educație* [7]. Fiind astfel înțeleasă educația, se mai poate oare afirma că ea este sau nu este eficientă? Se poate afirma despre eficiența/ineficiența unor metodologii educaționale, nu și despre cea a educației în general.

Termenul *eficiență* nu este adecvat educației nici după natura produselor celor două domenii, educația și economia. Produsul educației (finalitatea) este omul cult în întreaga sa complexitate. E o finalitate preponderent de ordin spiritual. Produsul economic întotdeauna este unul material uzual – o pâine, o haină, un calculator, o rachetă etc., incomparabil cu natura caracteristicilor personalității umane – competențe, trăsături caracteriale, comportamente, reprezentări și viziuni, aptitudini și talente. Produsele economice se uzează

moral, fiind înlocuite cu altele. Produsele (finalitățile) educației nu se uzează, nu dispar, nu pot fi înlocuite cu altele. Dimpotrivă, acestea se dezvoltă mereu, dând naștere și altor caracteristici indispensabile ființei umane, de o clasă asemănătoare sau de una superioară. Astfel, cunoștințele, capacitățile și atitudinile se sintetizează în competențe; competențele – în trăsături caracteriale; competențele și trăsăturile caracteriale – în comportamente (inclusiv cognitive); competențele, trăsăturile caracteriale și comportamentele – în reprezentări și viziuni, iar la unele persoane, chiar în aptitudini și talente. Și fiecare dintre aceste caracteristici umane este strict individuală: talentul lui Eminescu nu poate fi comparat cu cel al lui Creangă; personalitatea lingvistică a lui Silviu Berejan nu poate fi comparată cu cea a lui Nicolae Corlăteanu etc. La fel, comportamentele, nici chiar cele profesionale, ale doi indivizi nu pot fi comparate, căci fiecare comportament reprezintă întreaga personalitate a individului uman. Nici chiar cunoștințele într-un domeniu ale unui individ nu pot fi comparate decât doar relativ cu ale altui individ de aceeași vârstă, profesie, sex, etnie etc. Astfel îi cunoaștem și îi recunoaștem – discriminându-i – anume ca indivizi și nu ca obiecte omogene (două pixuri, două pâini, două automobile).

Eficiența valorilor de personalitate ale unui individ deci poate fi taxată doar în raport cu întreaga personalitate a acestui individ, nu și cu educația în general.

Cunoștințele. Deși recunoscute ca având valoare universală, cunoștințele întâi de toate au valoare personală. Mai mult: dacă n-ar avea valoare personală, n-ar avea nici valoare universală – teză validată de raportul fundamental al cunoașterii, *singular-particular-general*, în care se clasează valorile: valorile personale reprezintă singularul, valorile naționale – particularul, și valorile generale – universalul. Relația inversă nu este posibilă, orice lucru constituindu-se mai întâi ca entitate, iar prin raporturile cu alte entități obținând și valoare generalizată. Valori literare universale ca origine, de ex., nu există și nu pot exista. Înainte însă de a se constitui ca entitate, orice lucru trebuie să se obiectiveze în singular. Astfel informația reprezintă cunoștințele neobiectivate în singular. Abia după obiectivarea în singular – după ce devin personale, fac parte din personalitatea individului cunoscător, căci informația se transformă în cunoștințe. Informația stocată într-un calculator/carte etc. își menține

valoarea de informație. Însușite, apropiate de un individ uman, informațiile devin cunoștințe. Cunoștințele nu există decât ca însușiri ale unei persoane.

Sintagmele *a transmite cunoștințe, a preda cunoștințe și a însuși cunoștințe*, amplu utilizate în mediul familial, profesional pedagogic și jurnalistic, sunt greșite epistemic, căci cunoștințele nu se transmit/predau, ci *se formează și se dezvoltă*, iar educabilii nu însușesc cunoștințe ci *își formează și își dezvoltă cunoștințe*.

Cunoștințe, priceperi/abilități și deprinderi (în rusă – знания, умения, навыки) este o sintagmă la care oamenii de știință pedagogi au renunțat încă în anii '80-'90 ai sec. al XX-lea, demonstrându-se că primele două valori ale cunoașterii nu se pot forma altfel decât în unitatea triadică *cunoștințe-capacități-atitudini*, care poartă numele de *competență de învățare*, iar deprinderea este o abilitate automatizată marcată caracterial: în funcție de caracteristicile personalității subiectului cunoscător, de condițiile de viață etc., în baza acelorași cunoștințe și priceperi, cineva poate să-și formeze anumite deprinderi, iar altcineva – nu. Priceperile sau abilitățile, după unii autori (S. Cristea, I. Negreț-Dobridor), au un câmp de acțiune mai amplu decât capacitățile, deci trebuie tratate și acestea separat de competență. Pe când *capacitățile* (în sens îngust), definite *ca savoir faire* (*a ști să faci* o operație simplă), indică asupra unei finalități educaționale simple, marcată de un obiectiv operațional. Cunoștințele nu se pot manifesta altfel decât prin capacități și atitudini, de aceea acestea le însoțesc unitar în triada numită *competență*.

Renunțarea la sintagma *cunoștințe-priceperi-deprinderi* și adoptarea competenței de învățare ca prim element fundamental al învățării este deci motivată epistemic. Cu toate acestea, chiar și în unele studii savante se întâlnește sintagma *cunoștințe și competențe*.

Or, cunoștințele nu pot fi separate de competențe, ele fiind parte organică a acestora.

- *Falsa identificare*, care constă în atribuirea forțată de însușiri unui termen în raport cu un termen dintr-o clasă superioară sau omogenă.

Învățământ postmodern. Termenul *postmodern* își are originea în activitatea cultural-artistică și a apărut pentru a marca evoluțiile din teoria critică, filosofie, arhitectură, artă, literatură și cultură în raport cu estetica și etica iluminismului. Postmodernismul slăbește și deconstruiește entitățile ideale în domeniile indicate, entități numite *metanarațiuni* sau *universalii*

monolitice, centrându-se pe/încurajând perspectivele multiple, fracturate și fluide [11]. Studiile de specialitate nu indică printre domeniile academice marcate de curentul postmodernist și pedagogia. Nici propria istorie a acestei discipline nu menționează faptul existenței sau inexistenței unor astfel de *valori moderniste* de-a lungul secolelor, în acest domeniu operându-se cu idei, concepte, principii, teorii și paradigme, care însă nu sunt raportate la vreun curent cultural-artistic. Pentru a le atribui mai multă greutate epistemică, categoriile cunoașterii pedagogice uneori sunt explicitate și pe anumite concepte filosofice, dar o ”pedagogie modernistă” nu este marcată de istoria acestei științe, deci nu există rațiuni pentru a denumi conceptul pedagogic modern (= din actualitate) drept *postmodernist*.

A doua rațiune care combate ideea existenței unei pedagogii postmoderniste sau postmoderne este faptul că, spre deosebire de alte domenii ale cunoașterii și activității umane, care au înregistrat pe parcursul istoriei anumite ”specializări” impuse de interesul economic, politic, social sau profesional (homo religiosus în Evul mediu, homo harmoniosus în Epoca Luminilor, omul dezvoltat multilateral, solicitat de dezvoltarea industriilor în sec. al XIX-lea; omul liber, revendicat în epoca postindustrială), educația dintotdeauna a avut ca obiect de influență iar pedagogia ca obiect de cunoaștere omul în integralitatea ființei sale triadice: biologică-intelectuală-spirituală. O educație modernă-postmodernă este o idee neavenită, improprie pedagogiei, deoarece educația nu poate fi altfel decât modernă, căci se realizează *hic et nunc* – într-un spațiu și un timp concret și cu subiecți concreți: Vlad Ulmu și Maria Streinu din clasa a VII-a, Școala medie din satul Neânfricați, raionul Ștefan Mușat, Republica Moldova, promoția 2017.

Învățământ dezvoltativ este un calc din limba rusă – *развивающее обучение*, nociv terminologiei pedagogice românești din Rep. Moldova din cauza amplexării utilizării lui în comunicarea profesională pedagogică.

Mai întâi, cuvântul *dezvoltativ* nu este înregistrat de DEX, deci este impropriu naturii limbii române. În limba română se folosește termenul *învățământ formativ*, ca tip de concept educațional general, specific modernității, și care stipulează că învățământul modern (= procesul instructiv-educativ) este centrat pe formarea-dezvoltarea educabililor a capacităților de personalitate, nu pe acumularea mecanică a informației, ca în învățământul scolastic, informativ-reproductiv.

În al doilea, în rusă termenul indică asupra *instruirii* – o instruire care provoacă dezvoltare, iar calchiat în română acesta se referă la *învățământ*, care are sensul de (1) precept, învățătură; (2) domeniu și activitate de instruire și de educare (prin școli), sistem al instituțiilor școlare [DEX].

În al treilea, deoarece cuvântul *dezvoltativ* este utilizat în spațiul educațional al Rep. Moldova cu aplicare la procesul *instructiv-educativ*, acesta îi diminuează valoarea, sincopând termenul *educativ*.

Curriculum nonformal. Termenul se întâlnește, neexplicat, la S. Cristea [3, p. 757] și Vl. Guțu [6], ambii autori lăsând să se înțeleagă că este vorba de ansambluri de valori și influențe educaționale pe care le primește educabilul în mod arbitrar, necontrolat de factorii educaționali formali – familia, societatea, școala. În acest caz însă nu avem a face cu un curriculum, căci un curriculum este un proiect elaborat pe temeuri științifice, încuviințat social și aprobat instituțional. Autorii nominalizați însă identifică în mod greșit un nou tip de curriculum din denumirea unui tip de învățământ (formal, nonformal, informal). Dar tipurile de curriculum nu se stabilesc după tipurile de învățământ, ci se diferențiază în cadrul primului tip de învățământ: curriculum național (de bază) – curriculum la alegerea școlii, curriculum pe arii curriculare, curriculum disciplinar.

Un alt caz de utilizare greșită a termenului *curriculum*, răspândit mai ales în practica educațională, este identificarea neavenită a acestuia cu *conținuturile educaționale/materiile de învățământ/studii*. Acestea din urmă însă nu sunt decât o componentă a *curriculumului*, alături de teleologie și metodologie.

● *Agramația*. Deși se consideră prin tradiție academică că într-un studiu științific nu este bine să se utilizeze cuvinte din lexicul injurios, noi trecem peste această mai mult credință decât principiu, căci orice există poate deveni și obiect de cercetare științifică, iar *agramația* este mai degrabă un termen pedagogic decât o injurie.

Subcompetență. Ca și cuvântul *dezvoltativ*, *subcompetență* nu este atestat de dicționarele limbii române. Deși autorii acestui termen inventat (nu există nici o definiție științifică a acestuia) – Vl. Guțu, I. Achiri, N. Bucun, L. Pogolșa [Cf.: 9, 10], A. Ghicov [4] ș.a., încearcă să atribuie „subcompetenței” rolul de entitate de rang inferior în raport cu *competența*, autorii de referință pe plan mondial demonstrează categoric caracteul unitar și insecabil al competenței [Cf.: 2].

Spre deosebire de alți termeni creați forțat – ignorând specificul obiectului de cunoaștere pe care-l marchează, surogatul *subcompetență* are și o conotație negativă, insultătoare pentru etnicii români, căci sugerează că ei ar învăța la școală să fie ... subcompetenți.

Agramația este soră cu autoritarismul și dictatura: „subcompetență” a fost impusă în anul 2010 și continuă să fie impusă în școli pe cale administrativă, prin curriculumul național, tipărituri și cursuri de perfecționare în mod dictatorial, fără să fi fost mai întâi realizată o expertiză și o aprobare științifică de rigoare, ba chiar acestea fiind ocolite insistent.

- *Aroganța*. Unii autori de texte pedagogice își arogă rolul de conceptori ai educației moderne, dar, neavând ce spune în raport cu giganții pedagogiei naționale și universale, inventează termeni care nu numai că sunt aberanți în raport cu epistemologia educației, dar mai sfidează și spiritul și litera limbii române.

Sintagmele „pedagogie transprezentă”, „profesor mentales” și „profesor raționalis” aparțin T. Callo [1]. Sintagma „pedagogie transprezentă” batjocorește caracterul unitar al triadei educației subiect-timp-spațiu, iar „profesor mentales” denotă o mare lipsă de respect față de toți pedagogii de ieri și de azi, deoarece lasă să se înțeleagă că aceștia ar fi fost/sunt lipsiți de „mentales” – rațiune.

A. Ghicov, discipolul primului autor, nu a sărit prea departe de trunchi, poluând terminologia pedagogică cu „didactica protextului”, de parcă principiile didacticii clasice și ale celei moderne n-ar preconiza explorarea textului și formarea-dezvoltarea educabililor a capacității de a explora textele literare și nonliterare, și cu „epocă postadevăr” [5], care nu putea să se nască decât în tenebrele unei conștiințe ale unui pretins conceptor de educație comunicativ-lingvală.

În concluzie: Crearea/utilizarea improprie a unor cuvinte ca termeni pedagogici denotă cauze de ordin epistemic, lingvistic și extralingvistic, de etică și deontologie științifică, producând fenomenul kitsch-ului terminologic pedagogic. Această situație, arată experiențele de decenii ale lingviștilor și pedagogilor din Rep.Moldova, nu poate fi diminuată doar prin propagarea normei lingvistice. Fiind provocată și de cauze nonlingvistice, depășirea ei solicită imperativ acțiuni organizatoric-manageriale. Propunem deci Consiliului Științific al Institutului de Filologie inițiativa unui demers al

condicerii AȘM către Guvern cu privire la oficializarea obligativității tuturor instituțiilor și persoanelor fizice care emit documente publice sau editează produse de utilitate în cadrul sistemului național de învățământ, de a le prezenta Centrului Național de Terminologie, înainte de emiterea/publicarea acestora, pentru avizarea termenilor utilizați.

Referințe bibliografice

Callo T. *Pedagogul raționalis – este el o realitate?* În: rev. *Didactica Pro*, 2007, nr.1-2, pag. 27-30; Praxiu pedagogic sau câteva reguli pentru a ne menține pedagogi în postmodernitate. În: rev. *Didactica Pro*, 2005, nr. 2, p. 15-20.

Competențe ale pedagogilor: Interpretări. Chișinău: Continental Grup, 2014.

Cristea S. *Dicționar enciclopedic de pedagogie*. Vol. I (A-C). București: Didactica Publishing Hous, 2015.

Ghiov A. și colab. *Limba și literatura română. Ghid de implementare a curriculumului modernizat pentru treapta gimnazială de învățământ*. Chișinău: Liceum, 2011.

Ghiov A. *Fundamente ale educației umaniste*. Chișinău: Pontos, 2011.

Guțu Vl. *Pedagogie*. Chișinău: CEP. USM, 2013. 508 p.

Kant I. *Tratat de pedagogie. Religia în limitele rațiunii*. Iași: Aurora SRL, 1992.

Noica C. *Devenirea întru ființă*. Vol. I: *Încercarea asupra filozofiei tradiționale*; Vol. II: *Tratat de ontologie*. București, 1981.

Pogolșa L., Bucun N. *Monitorizarea procesului de implementare a curriculumului școlar*. Chișinău: Print Caro, 2011. 38 p.

Pogolșa L., Guțu Vl. *Monitorizarea implementării curriculumului școlar*. În: rev. *Univers Pedagogic*, 2011, nr. 4, p. 9 – 22. ISSN 1811-5470.

Postmodernism // ro.wikipedia.org; vizitat la 22.11.2017.

MOTIVAȚIA SEMNELOR GLOTICE: DENUMIRI DE PLANTE

VASILE PAVEL

Institutul de Filologie al AȘM

Résumé. *Les signes linguistiques sont, au début, motivés. À la longue, beaucoup de mots perdent leur motif et deviennent opaques. Dans les patois daco-roumains on constate la présence d'un grand nombre d'unités lexicales motivées servant à nommer le maïs et le tournesol (y compris leurs parties), plantes cultivées par le peuple roumain relativement tard. L'opposition arbitraire/motivé n'est qu'apparente. La thèse sur l'existence de deux types de mots – motivés et immotivés – n'est pas en contradiction avec le caractère arbitraire du signe linguistique.*

Mots-clés: *concept, mot motivé, référent, motivation, signe arbitraire.*

Motivația cuvintelor, în momentul creării lor, face parte din procesul complex al identificării, reflectării și desemnării obiectelor, altfel spus, al *n o m i n a ț i e i*. Acest fenomen – motivația – se află în cele mai strânse legături cu delimitarea semnelor reprezentării obiectelor (a modelelor motivante), care determină forma internă a denumirilor. În lucrările sale filozoful german G. W. Leibniz afirma: „Percepția senzorială ne oferă obiectul, rațiunea ne oferă numele lui”. Urmează apoi o definiție a numelui. „Dar ce este numele? Un semn distinctiv, un indiciu bățator la ochi, din care eu fac un reprezentant al obiectului, ce caracterizează obiectul, pentru a mi-l prezenta în totalitatea sa” (Leibniz, 1765).

Pot fi distinse trei tipuri mai însemnate de motivații ale unităților monolexicale: semantică (de ex.: *splină* (la căruță sau car), în majoritatea graiurilor moldovenești de la est de Prut; semantico-constructivă (*tablar* „tinichigiu”, în unele graiuri) și fonetică sau fonetico-constructivă (*huhurez*; *a cârâi* – despre unele păsări).

Se susține în mod întemeiat că despre o motivație a imaginii acustice de către semnificat (concept) se poate vorbi doar în cazul onomatopeelor (*cronc*, *croncău* „corb”, al interjecțiilor și al simbolismului fonetic).

Terminologia plantelor este extrem de vastă. Observațiile ce urmează se vor referi la trei subgrupuri: plante cultivate, plante medicinale, ciuperci.

În limba română cele mai importante denumiri de plante cultivate sunt moștenite din latină (*grâu*, *orz*, *secară*, *mei*, *lințe*, *ceapă*, *ai* „usturoi”, *in*, *câneapă*) sau împrumutate din alte limbi (*ovăs*, *orez*, *sfeclă*, *morcov*), care constituie în prezent semne verbale nemotivate.

Denumirile motivate desemnează plantele cunoscute de români relativ târziu, precum porumbul și floarea-soarelui.

În arealul românesc porumbul, plantă originară din America, este cunoscută din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Pentru denumirea generală a plantei „Zea mais” în graiurile dacoromâne sunt cunoscuți termenii *păpușoi* (în graiurile moldovenești), format din *păpușă* „rodul tânăr al porumbului în timpul formării știulețului” + suf. – *oi*; *mălai* (în graiurile maramureșene și nord transilvănene), derivat semantic evoluat din *mălai* „mei”; *porumb* „Zea mais”, care la început s-a răspândit în graiurile muntenesti și transilvănene și care este de asemenea derivat semantic, dezvoltat din *porumb* „hulub”. ALR ne înfățișează u l t e r i o r extensiunea în graiurile menționate a formei diminutive *porumbel* „hulub”. Aria *porumbel* (pasăre) se suprapune și coincide actualmente aproape total cu aria *porumb* „păpușoi”. E o dovadă că forma *porumbel* pentru pasăre s-a generalizat, susține Sextit Pușcariu, pentru a se evita omonimia cu planta numită *porumb*. În concepția lui Gilliéron, omonimia (omolexia în terminologia acad. Silviu Berejan) este o boală primejdioasă pentru cuvinte.

Pentru diverse părți componente ale porumbului, în afară de *păpușă*, despre care am amintit mai sus, în hărțile ALM sunt fixate și alte denumiri motivate: *mătase de păpușoi*, *mătăsică*, *peteală*, *mustăți*, *bărbie*, *ciup de mălai*, *chică*, *cosiță de păpușoi*; sau *floare*, *mugur*, *fulg* „spic de porumb”; de asemenea, *copileț*, *odraslă*, *frați*, *puișori*, *puiet* „copileț la tulpinile de porumb” (ALM II/2, 1973, h. 911-913).

Inovațiile lexicale apar în baza asocierii de contiguitate, de formă și de funcție a lucrurilor. Același aspect al realității poate fi conceptualizat în

mod diferit de vorbitorii unei limbi, mai ales la nivelul cunoașterii empirice (populare), la nivelul limbajului diatopic.

Pentru capitolul (discul) florii-soarelui, în care sunt înfipite semințele, *Atlasul lingvistic* elaborat în cadrul AȘM, a înregistrat circa 40 de denumiri (baze onomasiologice): *tablă, pălărie, căciulă, cușmă, șleapcă, caschetă, cap, căpățână, gămălie, pită, turtă, plăcintă, tavă, taler, sită, veșcă, roată, rotiță, ciur* ș. a., toate aceste lexeme fiind urmate, bineînțeles, de determinanți (caracteristici onomasiologice): *pălărie de răsărită, turtă de soreancă* etc., care precizează sensul termenilor indicați mai sus (ALM II/2, *op. cit.*, h. 921). În acest caz, pentru floarea-soarelui, plantă de asemenea târziu cunoscută de români (de la sfârșitul sec. al XIX-lea), în graiurile cercetate avem termeni motivați de expresie analitică (sintagme nominative) și care se înscriu în fenomenul *lexicalizării*. Cât privește termenul literar *floarea-soarelui*, acesta este un calc de structură, de origine savantă, după grec. *helianthus (annus)* (Hristea, 1973, p. 565-567). În Basarabia formează o arie compactă termenul *răsărită*. Origine neclară. Probabil, format din îmbinarea *răsărita-soarelui*, prin omiterea celui de-al doilea element (Saramandu, 1983, p. 267). Varianta *răsărită* pentru „răsărit” este bine cunoscută limbi vechi. Comp.: *Sâmbătă în răsărita soarelui... au intratu Petru-Movilă în cetatea Ciceiului...* Gr. Ureche (SDELM, 1978, p. 368).

Motivația diferă mai ales la nivelul motivului, al semnului motivant concret, dar este în mare parte similară la nivelul tipurilor de semne motivante, al *motivemelor* care țin deci de nivelul emic (abstracțiilor). Formula-tip pentru discul florii-soarelor este „obiect rotund și plat plus numele plantei în general”.

Drept cuvinte motivate sunt sesizate un număr mare de numiri de plante medicinale: *crețișoară, gălbenele, măselar, măselariță, barba-ursului*.

Modele motivante, specifice lexicului micologic: semnul care indică locul de creștere a plantei (*ciupercă de gunoi*); semnul care indică forma denotațiilor asociați între ei (*urechiusă, creasta-cocoșului*); semnul culorii (*gălbior, burete galben*); gustul plantei (*iuțan, burete iute, ciupercă iute*), consistența plantei (*băloșel, ciupercă grasă „hrib”*).

Denumirea plantelor se face în acord cu trăsăturile bine observate ale acestora, dovadă a „expresiunei” modului de a simți și de a vedea lumea de către români.

Relevarea modelelor motivante în baza *diverselor sfere semantice* poate fi urmărită în temeiul mai multor limbi, descoperindu-se astfel similitudinile la nivelul motivemelor.

Interesul științific pentru fenomenul motivației, pentru investigațiile contrastiv-tipologice este demonstrat pe larg de *ALE* și *ALiR*, care conțin numeroase hărți lingvistice motivaționale.

Semnul glotic, la început, nu poate fi decât motivat (Dalbera, cu referire la Guirand, 2006, p. 19). Cu timpul multe cuvinte își pierd forma internă (motivul) și devin opace, nemotivate. Existența a două tipuri de cuvinte – motivate și nemotivate – constituie o trăsătură tipologică universală. Pe de altă parte, „Trăsătura *motivată* și trăsătura *arbitrară* ale semnului nu sunt nimic altceva, în definitiv, decât descrierea a două stadii succesive ale dezvoltării semnului” (Dalbera, *op. cit.*, p. 20).

Însușirea de *arbitrară* se referă la raporturile dintre semnificant și semnificat. În termenii teoriei reflectării, remarcă profesorul Eugeniu Coșeriu, legătura între concept și denotat nu este arbitrară (conceptul este dependent de denotat); semnificatul-concept este legat arbitrar de semnificantul-expresie. Cu alte cuvinte, „motivarea unui semn lingvistic nu se află în opoziție cu arbitrarul său, atâta vreme cât alegerea unui anumit motiv nu este obligatorie” (Viereck, 2003-2004, p. 328).

Semnele limbii sunt arbitrare (în afara onomatopeelor, interjecțiilor și cuvintelor cu simbolism fonetic) și totodată motivate, până nu-și pierd această facultate.

Referințe bibliografice

ALM II/2 – *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea a II-a: *Corpusul omenesc Familia*, de Vasile Melnic; *Agricultura* de Vasile Pavel. Chișinău, 1973.

SDELM – *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*. Redactori: N. Raevschi, Marcu Gabinschi, Chișinău, 1978.

Dalbera, Jean Philippe. *Des dialectes au langage. Un archéologie du sens*. Paris, 2006.

Hristea, Theodor. *Un calc lexical de structură: floarea-soarelui*. În: Studii și cercetări lingvistice, XXIV, 1973, 5, p. 565-567.

Leibniz, G. W. *Noi eseuri asupra intelectului uman*, 1704, editat postum în 1765.

Saramandu, Nicolae. '*Tournesol*' dans les langues romanes (*Sur les données de L'Atlas Linguarum Europae*). În: R.R.L., XXVIII. Bucurest, 1983, p. 262-269.

Viereck, Wolfgang. *Atlasul limbilor Europei (Atlas linguarum Europae)*. În: Fonetica și dialectologie, XXII-XXIII, 2003-2004, p. 327-332.

DEANTROPONIME SUBSTANTIVALE

VIORICA RĂILEANU

Institutul de Filologie al AȘM

Rezumat: *Lexicul românesc s-a îmbogățit, în timp, cu numeroase cuvinte provenite din nume proprii. Fenomenul lingvistic prin care un nume propriu devine nume comun este numit deonimizare, iar cuvintele obținute – deonime, formații deonomastice, onomatisme etc.*

Deonimele se regăsesc nu doar în terminologie, ci, prin lexicalizare, și-au lărgit semnificația și au pătruns și în limbajul uzual, fiind folosite atât în varianta literară standard, cât și în diverse stiluri (beletristic, publicistic) și registre (argou).

Deonimele se clasifică, după subclasa onomastică transferată, în: deantroponime, detoponime, deastronime, dezoonime etc.

Deantroponimele își au sursa în patronime (nume de familie) și prenume.

Cuvinte-cheie: *Antonomază, deantroponime, deonimizare, deonomastice, deonim, deonimie, nume propriu, patronim, prenume.*

Lexicul românesc s-a îmbogățit, în timp, cu numeroase cuvinte provenite din nume proprii. Trecerea unui nume propriu la un nume comun este un proces continuu. Această formă particulară de conversiune, prin care numele propriu își pierde funcția onimică și/ sau caracterul de substantiv propriu, este numită *deonimizare*. Din perspectiva neologiei lexicale, *deonimia* reprezintă un procedeu complex care dă naștere unor formații de tip special, unor terminologii numite, din diverse perspective, diferit *deonime* (termenul *deonim* a devenit mai popular și mai frecvent datorită filologilor romanici din Italia, Germania, Franța și Elveția, care au participat la proiecte comune de cercetare, cum ar fi *DI* (*Deonomasticon Italicum*) și *DÉRom* (*Dictionnaire étymologique des langues romanes*), formații deonomastice (v. Avram, 1996), nume pseudoonomastice (v. Onet, 2015, p. 769), onomatisme (neonimul *onomastism* (< gr. veche *ὀνομαζω*, nume) a fost introdus de lexicograful canadian J.-C. Boulanger în 1986 și desemnează orice cuvânt sau

expresie din lexicul comun care este legat etimologic de un nume propriu-zis) (v. Shokhenmayer, 2014, p. 86) etc. De remarcat că termenul *onomastism*, tot mai prezent în scrierile europene, este folosit în principal de către lingviștii din Quebec. În rândul onomasticienilor europeni, până de curând, parafraze ca *formații deonomastice* erau mai frecvent întâlnite. În limba non-specializată, unii autori folosesc termenul *eponim*, care este totuși polisemic.

În literatura de specialitate termenul *deonim* este caracterizat ca un termen „omnium-gatherum” (*miscelaneu*) care cuprinde toate formele derivate dintr-un nume propriu: gramaticalizare, verbalizare, adjectivizare, adverbializare, metaforizare, metonimizare, generalizare, particularizare, deproprializare, deonomizare, apelativizare, lipsa majusculei, afixare, inflexiune, diminutivizare etc. În mod obișnuit, *deonomasticele* se regăsesc în terminologie dar, prin lexicalizare, și-au lărgit semnificația și au pătruns în limbajul uzual, atât în varianta literară standard, cât și în diverse stiluri (beletristic, publicistic) și registre (de exemplu: argou: *canadian*, *-ancă*, *canadieni*, *-ence*, „persoană care se îmbracă cu articole cumpărate de la magazine cu marfă second-hand/la mâna a doua, adusă din străinătate”). Datorită ponderii deonimelor la îmbogățirea vocabularului, au fost editate dicționare deonomastice în mai multe limbi, inclusiv în română (v. Cojocaru, 2011; Despău, 2007).

Din unul și același nume propriu pot deriva lanțuri întregi de cuvinte comune, care, la rândul lor, pot da naștere la cuvinte noi. (De exemplu: de la *Caezar* > *cezar* (s.m.); *cezarian*, *-ă* (adj.), *cezarin* (adj.); *cezarianism* (s. n.); de la *Cipru* > *cipriot*; *cupru* (s. n.) > *a cupra* (vb.) > *cuprare* (s. f.) > *cuprat* (adj.); de la *Amor* > *amor* (s.n.) > *amoraș* (s.m.); *amoretă* (s.f.); *amorez* (s. m.) etc.) „Il est important de noter que la plupart des déonymes continue à développer de nouvelles significations. Nous constatons le développement de la polysémie sur la base des déonymes. Ce processus peut aboutir à la formation des lexèmes des autres parties du discours, p. ex., en anglais le verbe *to atlas* qui vient du substantif *atlas*”. Unele derivate se consolidează în uz, altele au o existență efemeră (v. *venghercă* „haină scurtă îmblănită”; *brandenburg* „broderie sau galon la o haină”), în ciuda eforturilor onomaturgilor iluștri de a le păstra.

Majoritatea deonimelor din limba română sunt împrumuturi din alte limbi, receptate într-un timp îndelungat, dintr-o largă arie culturală, cu circulație internațională: *amper*, *august*, *axel*, *barem*, *batistă*, *boicot*, *derbi*, *diesel*, *doberman*, *hertz*, *huligan*, *jacard*, *jacuzzi*, *joben*, *joule*, *kelvin*, *ludovic*, *mansardă*, *ohm*, *pascal*, *recamier*, *siluetă*, *șrapnel*, *tontină*, *vermorel*, *vernier*, *vespasiană*, *volt*, *zepelin* etc. Întâlnim însă și *onomatisme* create pe

teren propriu. Drept formații românești pot fi considerate cuvintele: *brașoavă* „minciună; palavră” (aluzie la marfa din Brașov sau la apucăturile făloase ale brașovenilor”; atestăm și expresia *vânzător de brașoave*); *chiovean* „cărauș; chirigiu” (de la Chiov, variantă a numelui Kiev); *gherlă* „închisoare” (de la localitatea Gherla, unde exista o închisoare), *marghiloman* „cafea cu rom” (de la numele lui (Alexandru) Marghiloman); *balamuc* „ospiciu; spital de nebuni” (de la Malamuc, localitatea unde se afla un ospiciu); *moschicesc* „(înv.) rusesc; moscovit” (de la *Mosc* „vechiul nume românesc al Moscovei” + suf. *-icesc*); *ceahlău* „(reg.) vultur-bărbos; zăgan” (de la numele muntelui omonim); *păcală* „om glumeț, poznaș” (de la *Păcală*, personaj al basmelor și snoavelor românești); *pepelea* „(pop.) om isteț, glumeț și poznaș” (de la Pepelea, personaj al snoavelor și povestirilor populare românești); *inochentist* „adept al unei secte întemeiate de călugărul basarabean Inochentie (1875-1918)”; *joimăriță* „(fig.) femeie foarte urâtă” (de la *Joi* + *Mare* + suf. *-iță*); *lipscan* „(înv.) negustor care vindea pe piețele românești mărfuri aduse din Lipsca (vechea denumire a orașului german *Leipzig*)” (de la (Lipsca) + suf. *-an*); *marțolea* „(în mitologia românească) ființă imaginară în chip de babă, ce pedepsește femeile care lucrează marțea, de obicei omorându-le copiii; *mărțoaia*” (de la ziua de Marți), *sămănătorism* „curent social, cultural și literal inițiat la începutul sec. XX, în România” (de la revista *Sămănătorul*) etc.

Din perspectiva categoriilor onomastice, deonimele fac trimitere la cele două subdomenii majore ale onomasticii: antroponimia și toponimia, cu toate subdiviziunile acestora, studiul de față prezentând doar componenta antroponimică. Deonomasticele se clasifică, în funcție de subclasa onomastică transferată, în: *deantroponime*, *detoponime*, *deastronime*, *dezoonime* etc.

Vom încerca, în cele ce urmează, să examinăm categoria *deantroponimelor*, întrucât un număr important de formații deonomastice au ascendență antroponimică: din **prenume** (*axel*, *crai*, *filipică*, *oscar*, *simonie* etc.), din **patronime** (*algoritm*, *dalie*, *tsukahara* (săritură), *vespasiană* etc.), din **porecle/supranume** (*renglotă*) etc.

Cele mai multe deantroponime le atestăm în clasa substantivului. Într-un număr mai mic se regăsesc în clasa adjectivului, verbului și adverbului.

În prezentul studiu ne propunem să investigăm deantroponimele substantivizate, înregistrate în vocabularul românesc, care păstrează „aceeași formă cu cea a numelui propriu”. Deantroponimele substantivizate denumesc lucruri, ființe sau noțiuni abstracte (însușiri, stări, acțiuni) etc. și nu suportă alte modificări formale decât pierderea majusculei.

Conversiunea numelui propriu în apelativ, fără modificări formale, poate fi prezentată, metaforic, ca o „parazitare” a numelui propriu de către cuvântul comun, la început într-un „polisemantism” *sui generis*, ca o „extensiune semantic”, în care semnificarea este dublată de desemnare. Valoarea deonimică se desprinde treptat, ca „omonim” funcțional, de cea propriile, autonomizându-se. Forma rămâne aceeași cu cea preluată de la numele propriu original, iar sensul depinde tot mai puțin de nota semantică propriile din care a pornit și s-a dezvoltat desemnarea.

Aceste nume proprii s-au impus ca elemente deonimizabile, prin forța lor descriptivă.

Este necesar ca în cazul fiecărui nume comun derivat de la nume propriu să se facă o cercetare amănunțită, pentru a ști ce se află în spatele lui. Or, deonimele omonime ar putea să ne deruteze uneori, dacă nu le cunoaștem originea.

Deantroponimele substantivizate sunt „foarte numeroase în limbajul specializat și au pătruns și în limbajul uzual: *barem, boicot, decibel, diesel, frigider, pubelă, mansardă, morfină* ... și se folosesc în mod curent.” (Chiș, 2005). Cele mai multe sunt create prin conversiune, presupunând o utilizare metonimică „persoană pentru lucru”: pânze: *batist, denim, goblen, jacard* etc.; produse de consum: *carne, chateaubriand, madlenă, sândvici/séndviș, savarină* etc.; obiecte de îmbrăcăminte: *adidași, almagiv, gambetă, joben, pantalon, malacof, spențer* etc.; luni ale anului: *ianuarie, februarie, mai, martie, iunie, iulie, august* etc.; zile ale săptămânii: *joi, vineri* etc. monete: *antonian, bolivar, ioachim, (taler), mahmudea, napoleon* etc.; transport: *decovil, drezină, faeton, landou, pulman* etc.; unități de măsură: *amper, curie, gauss, kelvin, neper, pascal, volt, watt, weber* etc.; probe sportive: *badminton* etc.; boli: *basedow, parkinson, sifilis* sau presupunând o utilizare figurată, metaforică (ex.: *hercules* „fulgi de ovăș” < *Hercules* „denumire dată de romani eroului grec Heracles, neîntrecut în forță și vitejie”; *cicerone* „călăuză, ghid care însoțește vizitatorii unui oraș, ai unui muzeu etc.” < *Cicerone* „celebru orator (106-43 î.Hr.)”; *napoleon* „tort inițial triumfiular, sub forma faimosului tricorn pe care îl purta Imperatorul Franței (a primit acest nume în 1912, cu ocazia celor 100 de ani de la expulzarea francezilor din Rusia)” < *Napoleon Bonaparte*; *mercur* „metal dens și mobil; sprinten ca mesagerul zeilor” < *Mercurius*, zeu roman; *morfină* „substanță folosită în medicină ca narcotic, calmant și somnifer” < *Morpheus*, zeul somnului și al viselor etc.).

Retoricele mai vechi sau mai noi înregistrează antonomaza ca o figură semantică, un trop, mai exact o specie de sinecdocă „desemnarea unui individ,

nu prin numele său propriu, ci printr-un apelativ care exprimă chintesența individualității sale și, reciproc, utilizarea unui substantiv propriu pentru a exprima un tip, un prototip și astfel a desemna alți indivizi, și folosit sub denumirea de paradigmă, *exemplum* sau *imago*” (Dorin N. Uritescu, p. 32). Cel de-al doilea tip al figurii, numit și *antonomază generalizantă*, apare mai frecvent și e ilustrat de retoricieni prin exemple clasice: cineva e *un Sardanapal*, *un Nero*, *un Mecena* ori, în varianta feminină, *o Lucreție*, *o Penelopă*.

Pentru a ilustra mai bine mecanismul antonomazei, afișăm mai jos o listă de cuvinte lexicalizate și lexicografiate, având etimoane propriale. E vorba de numele unor persoane *istorice*, *legendare*, *biblice*, *literare* care au devenit emblemă, datorită unei trăsături morale pozitive sau negative, pentru a desemna tipuri umane. Având, astfel, posibilitatea să călătorim imaginar prin istorie, mitologie, istoria civilizației, istoria culturii etc.

adónis *s. m.* (adesea *ir.*) tânăr de o frumusețe rară < (*mit.*) *Adonis*, june grec de o frumusețe extraordinară, născut din unirea incestuoasă dintre Ciniras, regele Ciprului, și fiica sa Smirna sau Mira.

afrodită *s. f.* (*fam.*) femeie foarte frumoasă < (*mit.*) *Afrodita*, zeița dragostei și a frumuseții.

amfitrion *s. m.* și *f.* stăpân al unei case; gazdă < (*mit.*) *Amphitryon*, fiul lui Alceu, regele Tirintului, soțul Alcmenei; personaj legendar.

apólo *s. m.* (*fam.*) om de rară frumusețe < (*mit.*) *Apollo* sau *Apolo* este, în mitologia greacă și în mitologia romană, zeul zilei, al luminii și al artelor, protector al poeziei și al muzicii, conducătorul corului muzelor, personificare a Soarelui.

argus *s. m.* om vigilent, cu privire ageră, pătrunzătoare; paznic supărător; spion < (*mit.*) *Argus*, divinitate grecească ce avea o sută sau, după alte surse, o mie de ochi cu care putea vedea totul, oricând. După moartea lui Argus, ochii acestuia au fost semănați pe coada păunului, pasăre pe care el o iubea cel mai mult.

aristarh *s. m.* critic erudit, sever, dar corect < (*ist.*) *Aristarchos* (Aristarh) din Samotrace, critic, filolog și gramatic alexandrin (cca 217-145 î.Hr.).

arlechin *s. m.* (*fig.*) om care își schimbă adesea părerile; om (politic) fără principii, care a trecut prin mai multe partide politice < (*ist.*) *Hernequin*, conte de Boulogne, de unde a derivat numele *Herlequin* sau *Hellequin*, prin care este desemnat diavolul-bufon.

bacantă *s. f. (fig. mai ales la pl.)* femeie desfrânată; femeie exaltată, furioasă, cu atitudini libertine; menadă < (*mit.*) (mai ales la *pl.*) preoteasă care oficia la romani cultul lui Bacchus, zeu al puterii roditoare a pământului, cunoscut, mai ales ca zeu al vinului, făcând parte din cortegiul dansant și orgiastic organizat cu ocazia celebrării misterelor bahice.

belzebút *s. m. (fig.)* om puternic și rău < (*bibl.*) *Belzebút*, căpetenie a demonilor.

benjamín *s. m. (livr.)* **1.** cel mai mic copil al unei familii (*fig.*) copil iubit, răsfățat (de obicei cel mai mic dintre frați) **2.** (*ext.*) cel mai tânăr membru al unui grup < (*bibl.*) *Benjamin* (Veniamin), personaj biblic, ultimul copil al lui Iacob și, totodată, preferatul său.

bigót *s. m.* persoană care dă dovadă de o credință îngustă, lipsită de înțelegere, conformându-se strict, zelos, tuturor preceptelor rituale ale unei religii; habotnic < (*bis.*) la origine o formulă în germană *bei Got* sau în engleza veche *by God*, „pe Dumnezeu”.

bogdán *s. m. (înv.)* moldovean < (*ist.*) *Bogdan I*, întemeietor al principatului Moldovei ca Stat independent, după care Moldova a fost numită și *Bogdania* (1360-1364).

cabotin *s. m. și f.* actor lipsit de talent, afectat și înfumurat (*fig.*) persoană care are un comportament prefăcut, fals, teatral < (*ist.*) *Cabotin*, artist ambulant din prima jumătate a secolului al XVII-le, pe vremea lui Ludovic al XIII-lea, cunoscut în epocă pentru călătoriile și petrecerile sale.

caiafă *s. f.* **1.** persoană ipocrită, prefăcută, fățarnică; **2.** (*intl.*) informator; (*intl.*) hoț cu vechime/ cu experiență. < (*bibl.*) *Caiafa*, personaj biblic, mare preot al evreilor, care l-a interogat și acuzat pe Iisus de blasfemie.

caliban *s. m.* ins necioplit, răufăcător; brută < (*lit.*) *Caliban*, personajul shakespearian din „Furtuna”.

casanova *s. m.* aventurier < (*ist.*) *Giacomo Girolamo Casanova de Seingalt* (1725-1798), aventurier venețian, celebru prin peripețiile sale galante.

cato *s. m.* om de o virtute severă < (*ist.*) *Cato cel Bătrân* (Marcus Porcius Cato Maior) (234-149 î. Hr.), om politic și scriitor roman. Consul și cenzor de o severitate rămasă proverbială. A cerut cu insistență distrugerea Cartaginei, vechea rivală a Romei.

cenușărească *s. f. (fig.)* fată persecutată în familie, care muncește peste puteri; femeie murdară și proastă; (*intl.*) hoț care în timpul unei spargerii stă

la pândă pentru a preveni apariția inopinată a polițiștilor < (*lit.*) *Cenușăreasa*, personaj din basme care ascunde sub o înfățișare respingătoare și neroadă, cele mai înalte însușiri ale inimii și ale minții.

cerber *s. m. (fig.)* paznic sever, neîmblânzit, neînduplecat < (*mit.*) *Cerber*, animal fabulos, reprezentat sub forma unui câine monstruos (de obicei cu trei capete și cu coadă de șarpe).

chivuță *s. f. (fig.)* femeie rea de gură (*înv.*) femeie care spoiește cu ziua, bidinărească < n. pr. *Chiva* (= Parasciva), nume propriu femeiesc.

cicerone *s. m.* călăuză, ghid care însoțește vizitatorii unui oraș, ai unui muzeu etc. < (*ist.*) *Cicerone*, celebru orator (106-43 î.Hr.).

cresus *s. n. (livr.)* om foarte bogat < (*mit.*) *Cresus*, ultimul rege al Lydiei (cca 561-546 î.Hr.), faimos pentru averea sa colosală.

cupidon *s. m. (fam.)* tânăr foarte frumos < (*mit.*) *Cupidon* sau *Amor*, zeul iubirii la romani.

dalila *s. f. (eufem.)* prostituată < (*bibl.* în *Vechiul Testament*) *Dalila*, simbol al perfidiei și al trădării.

diană *s. f.* fată virgină, destul de severă < (*mit.*) *Diana*, sora lui Apollon, zeița vânătorii la romani, a pădurilor și a Lunii, identificată în mitologia greacă cu *Artemis*.

donjuan *s. m. (iron.)* bărbat afemeiat; seducător (*fig.*) tipul desfrânatului, al seducătorului orgolios și cinic < (*lit.*) *Don Juan* Tenorio de Sevilla, personaj istoric înainte de a deveni personaj legendar și literar, a trăit în secolul al XVI-lea și era vestit prin aventurile sale amoroase. Numele a inspirat numeroase opere literare și muzicale (Pușkin, Mérimée, Lenau, Mozart, Gluck, R. Strauss, Hoffmann etc.).

dulcinee *s. f.* femeie care constituie obiectul unei iubiri ridice < (*lit.*) *Dulcineea*, iubita ideală a lui Don Quijote, eroul romanului omonim al lui Miguel de Cervantes.

egérie *s. f. (liv.)* sfătuitoare secretă (*fig.*) inspiratoare a unui om politic sau artist < (*mit.*) *Egeria*, nimfă care îi dădea sfaturi lui Numa Pompilius, rege al Romei.

fénix *s. m. (fig.)* om superior, unic în felul său, de mare valoare < (*mit.*) *Phoenix*, pasăre mitică având un destin excepțional, ce renaște din propria ei cenușă; simbol al reînnoirii veșnice.

figaro *s. m. (fam.)* coafor, bărbier; om ingenios < (*lit.*) *Figaro*, personaj din „Bărbierul din Sevilla” și din „Nunta lui Figaro” de Beaumarchais.

frinée *s. f. (livr.)* femeie frumoasă și cu moravuri libere < (*ist.*) *Frine*, curtezană care a folosit lui Praxiteles, celebru sculptor grec, ca model pentru statuile Afroditei.

ganimede *s. m. (livr.)* **1.** tânăr galant cu înclinații perverse **2.** chelner, paharnic < (*mit.*) *Ganimede*, paharnic al zeilor în Olimp.

harpagon [var.: *arpagon*] *s. m.* om zgârcit, avar; meschin < (*lit.*) *Harpagon*, eroul piesei „Avarul” de Molière. Personificare admirabilă a avarului, ridicol prin parcimonia lui meschină și tema de a fi depozitat.

harpie *s. f. (fig.)* femeie hrăpăreață, arțăgoasă și rea < (*mit.*) *Harpii*, divinități răufăcătoare.

huligán *s. m.* persoană care încalcă în mod grosolan normele de conduită în societate < (*lit.*) *Hooligan*, personaj dintr-o comedie irlandeză, mare bătaș.

iezuít *s. m. (fig.)* om ipocrit, intrigant, viclean, perfid < „Societas Jesù”, Ordinul catolic („Compania lui Iisus”).

jocheu *s. m.* persoană care, pentru bani, călărește caii altuia la alergări; călăreț care conduce caii la probele de trap, galop și obstacole de pe hipodrom < n. pr. *Jockey*, diminutiv de la *Jock*, forma scoțiană a antroponimului *Jack* (Iacob).

lolită *s. f.* adolescentă seducătoare < (*lit.*) *Lolita*, eroina romanului omonim (1958) al scriitorului american Vladimir Nabokov (1899-1977).

matusalem *s. m.* persoană care ajunge la o vârstă foarte înaintată < (*bibl.*) *Matusalem*, personaj biblic, bunic al lui Noe; a trăit 969 ani. Simbol al longevității.

mecéna *s. m. (livr.)* protector al artelor, literaturii și științei. Se poate spune că este un mecena și despre o persoană care sprijină o acțiune care are un scop fie colectiv, fie individual, fundamentat pe generozitate < (*ist.*) *Mecena* (Caius Clinius *Maecenas*), mare bogătaș din Roma antică, om politic și istoric roman, protector al literaților și învățaților din epoca lui Octavian August.

medee *s. f. (pop.)* femeie impulsivă, geloasă, răzbunătoare < (*mit.*) *Medeea*, fiica lui Aietes, regele Colhidei. Vrăjitoare vestită din legenda argonauților. După ce l-a ajutat pe argonautul Iason să dobândească *Lâna de aur*, s-a căsătorit cu el. Părăsită de acesta, pentru fiica regelui Corintului, și-a

ucis rivala, precum și copiii proprii. Legenda ei a inspirat tragediile scrise de Euripide, Seneca și Corneille.

meğeră [var.: *mejéră*] *s.f. (livr.)* femeie rea și arțăgoasă < (*mit.*) *Mege*ra, una dintre cele trei Furii.

mentor *s. m.* **1.** conducător spiritual, povățuitor, îndrumător; preceptor, educator **2.** (*fig.*) sfetnic sau conducător luminat < (*mit.*) *Mentor*, înțelept grec căruia Ulise îi încredința educația lui Telemac.

mesalină *s. f. (livr.)* femeie de moravuri ușoare, desfrânată. Acest termen, desemnând caracteristica depravării, a ajuns să fie folosit cu referire la orice femeie snoabă și josnică < (*ist.*) Valeria *Messalina* (15 î.Hr.-48 d.Hr.), soția împăratului Claudiu, vestită pentru desfrânarea sa.

metis *s. m. și f.* persoană provenită din căsătoriile a doi indivizi de rase diferite < (*mit.*) *Metis* (*Metida*), fiica lui Oceanus și a lui Tethys și prima soție a lui Zeus.

mitică *s. m.* persoană superficială și neserioasă < n. pr. *Mitică*, hipocoristic din numele Dumitru.

moloh *s. m. (livr.)* **1.** persoană sau colectivitate care se caracterizează prin cruzime, lăcomie, rapacitate **2.** simbol al cruzimii, al rapacității, al distrugerii < (*mit.*) *Moloh* (*Moloch*), zeu fenician, reprezentat printr-un monstru cu trup de om și cap de taur, căruia i se sacrificau copii și sclavi prin foc.

murgilă *s. m. (pop.)* fantomă (stafie, strigoi) ce umblă în amurg < (*mit. pop.*) *Murgilă*, personificare a amurgului în basmele românești, apare uneori lângă frații săi, *Zorilă* și *Miezilă*

narcis *s. m. (livr.)* **1.** tânăr frumos, îndrăgostit de aspectul său fizic **2.** tânăr deosebit de frumos < (*mit.*) *Narcis*, în mitologia greacă, tânăr de o rară frumusețe deosebită, fiul zeului fluviu Cefis și al nimfei Liriope. Îndrăgostindu-se de propria imagine, oglindită în apă, a murit tânjind după chipul său de neatin. Un pseudonim alegoric, de origine literară, afirmă că pe locul morții sale au răsărit florile care-i poartă numele.

nestor *s. m. (fig.)* bătrân înțelept, înzestrat cu prudență și cu multă experiență < (*mit.*) *Nestor*, (în „Iliada”), rege al Pilosului.

nimfă *s. f. (fig.)* fată tânără, frumoasă, plină de grație < (*mit.*) *Nimphae*, fiecare dintre divinitățile apelor, ale pădurilor, ale crângurilor și ale munților, considerate fiice ale lui Zeus. Nimfele erau înzestrate cu darul profeției, erau divinități binefăcătoare, protectoare ale tinereții și, în special, ale tinerelor fete și ale îndrăgostiților, ale logodnicelor.

novác *s. m. (pop.)* nume dat în mitologia populară unui personaj închipuit ca un om puternic și voinic; uriaș < n. pr. *Novac*.

orfeu *s. m.* poet, muzician < (*mit.*) *Orfeu*, cântăreț grec din epoca mitică, fermeca cu viersul său fiarele sălbatice, arborii și pietrele; se coborî în Infern pentru a o readuce pe pământ pe soția sa moartă, Euridice, dar o pierdu pentru totdeauna, căci nu putu rezista tentației de a o privi înainte de ieșirea din Infern (condiție impusă de zei).

otello *s. m.* persoană geloasă < (*lit.*) *Otello*, personaj din tragedia cu același nume de William Shakespeare (1564-1616), care din gelozie și-a sufocat propria soție.

pantalonar *s. m.* denumire disprețuitoare dată de către boierii conservatori, la începutul secolului al XIX-lea, tinerilor cu idei progresiste, care adoptaseră îmbrăcămintea occidentală; denumire dată de țărani celor îmbrăcați orășenește; bonjuriști < (*ist.*) *Pantaleone*, nume propriu la Veneția, ai cărei locuitori purtau de obicei pantaloni largi.

pasvangiu *s. m.* (în forma *pazvant*) om rău, crud, nemilos; (*p. ext.*) hoț, tâlhar, pungaș < (*ist.*) *Osman Pazvantoğlu (Pazvan-Oglu)* (1758-1807), pașă de Vidin. A făcut dese incursiuni de pradă în Țara Românească, la sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX.

păcală *s. m. (p. ext.)* om glumeț, poznaș, care se ține de farse < (*lit.*) *Păcală*, personaj al basmelor și snoavelor românești.

penelopa *s. f. (fig.)* femeie credincioasă; simbol al castității și fidelității conjugale < (*mit.*) *Penelopa* (în „Odiseea”), fiica lui Icar și a naiadei Peribea, soția lui Ulise. A așteptat credincioasă, vreme de 20 de ani, întoarcerea soțului ei. Pentru a scăpa de insistențele pețitorilor, le-a promis că se va mărita cu unul dintre ei de îndată ce va isprăvi de țesut o pânză (în care urma să fie înmormântat socrul ei, Laerte) pe care ziua o țesea, însă tot ea o destrăma, de fiecare dată, noaptea. *Pânza Penelopei* simbolizează mereu o lucrare mereu reîncepută, care nu se sfârși niciodată.

pepelea *s. m. (pop.)* om isteț, glumeț și poznaș, care își bate joc de toți < (*lit.*) *Pepelea*, personaj din basmele populare, ce-și ascunde istețimea sub aparențe de naivitate și ignoranță.

pigmalion *s. m.* persoană îndrăgostită în propria lui creație < *Pigmalion*, vestit sculptor grec, rege al Ciprului, care, trăind singuratic și urând femeile, s-a îndrăgostit totuși de propria sa creație, statuia de fildeș a unei tinere de o mare frumusețe, pe care Afrodita, la rugămintea sculptorului, i-a dăruit-o ca soție, dând viață statuii.

pilat *s. m.* persoană care face altora fapte rele, cu mânie, eschivându-se de răspundere < (*bibl.*) *Pilat (Ponțiu)*, procurator roman al Iudeii. Potrivit tradiției, în timpul guvernării sale a avut loc procesul și condamnarea lui Iisus Hristos, după care, pentru a-și arăta nevinovăția s-a spălat pe mâini în fața mulțimii.

polișinel *s. m. (fig.)* persoană care face pe alții să râdă prin glume, gesturi caraghioase, comportament etc.; persoană care este considerată un bufon în societate, lipsită de o linie fermă de conduită și de o opinie personală constantă < (*lit.*) *Pulcinella*, personaj din comedia italiană bufă (cf. *Secretul lui polișinel* „un secret cunoscut de toată lumea”).

proteu *s. m. (livr.)* om nestatornic, care își schimbă mereu ideile, părerile < (*mit.*) *Proteus*, zeu marin care avea darul prevestirii și putea lua după voie orice formă.

quasimodo *s. m.* om foarte urât < (*lit.*) *Quazimodo*, numele personajului din romanul „Notre-Dame de Paris” (1831) de Victor-Marie Hugo (1802-1885), scriitor francez.

robinson *s. m.* om care duce o viață izolată, în condiții depărtate de civilizație < (*lit.*) *Robinson Crusoe*, erou al romanului lui Daniel de Foë.

samodivă *s. f.* zeița morții (*fig.*) femeie rea, urâtă, prefăcută < (*mit. pop.*) *Samodiva*, zâna rea în basmele din Muntenia; travestită în pasăre, îi ademenește și îi ucide pe oameni.

satir *s. m. (fig.)* om desfrânat, libidinos, cinic < (*mit.*) *Satyros*, personaj imaginar, prezentat ca un monstru păros, cu coarne mici, urechi mari și ascuțite și cu picioare de cal sau de țap, personificând brutalitatea. Divinități minore (genii) din mitologia greacă, legate de cultul lui Dionysos, numiți și *sileni*, iar în mitologia romană *fauni*. Erau considerați aroganți, certăreți, bătauși și bețivi.

sosie *s. f. (liv.)* persoană care seamănă perfect cu alta < (*mit.*) *Sosie*, în mitologia greacă valetul generalului Amphítryon.

șovin *s. m. și f.* partizan al șovinismului; șovinst < (*ist.*) *Nicolas Chauvin* din Rochefort, Franța (înc. sec. 19). Soldat în armata lui Napoleon I, a participat la numeroase lupte. Din cauza naivității și exagerării sentimentelor sale a devenit întruchiparea patriotului ridicol. Numele lui este sinonim cu patriotismul fanatic.

sibilă *s. f.* femeie căreia i se atribuie darul de a prevedea viitorul < (*mit.*) *Sibila* (*Sibylla*), preoteasă dedicată cultului lui Apollo, înzestrată cu darul profeției și a interpretării oracolelor zeului.

silfidă *s. f. (rar silfă) (fig.)* femeie tânără, suplă, grațioasă < (*mit.*) *Silphidae*, personaj închipuit ca o femeie, care întruchipa elementul aerului.

stentor *s. m.* om cu voce puternică < (*mit.*) *Stentor*, erou grec din războiul traian, pomenit în *Iliada*; când striga, vocea sa acoperea glasul a cincizeci de oameni.

tartuf *s. m.* om fățarnic, ipocrit, mincinos, perfid < (*lit.*) *Tartuffe*, numele personajului principal din comedia omonimă de Molière (1622-1673).

titan *s. m. (fig.)* om înzestrat cu o putere fizică sau spirituală extraordinară; uriaș, gigant < (*mit.*) *Titan*, primul copil al lui Uranus (Cerul) și al zeiței Gea (Terrei)

vestală *s. f. 1.* preoteasă care întreținea focul sacru în templul zeiței *Vesta* **2.** (*fig.*) femeie sau fată virtuoasă, castă < (*mit.*) *Vesta*, zeița focului și a căminului (cf. *vestibul*).

xantipă *s. f. (fig. și fam.)* femeie rea, cicălitoare < (*ist.*) *Xantipa*, soția lui Socrate, caracterul ei dezagreabil fiind proverbial în toată Antichitatea.

yankeu *s. m. și f. 1.* nume dat , începând din secolul al XVII-lea, unei persoane care locuiește în nord-estul SUA **2.** (*adesea depreciativ*) cetățean al SUA; american < n. pr. *Janke* (*Yanke*), diminutiv al lui Jean.

zoil *s. m. (fig.)* critic invidios, lipsit de obiectivitate, negativist < (*ist.*) *Zoil* (*Zoilos*) (sec. 4 î. Hr.), retor și critic grec, detractor al lui Homer, Isocrate și Platon.

Exemplelor de mai sus – citate în mod tradițional – li se pot adăuga multe altele, consacrate prin uz în domenii variate.

Când numele proprii ale unor personaje mitologice, folclorice sau literare se folosesc metaforic, pentru a desemna tipuri umane, atunci acestea se scriu cu literă mică. În cazul substantivelor, apare articolul nehotărât și variația după număr, de exemplu: *un adonis*, *o baba-cloanța*, *un cațavencu*, *un donjuan*, *un harpagon*, *doi mitici*, *un amfitrion*, *o chivuță*, *doi huligani* etc. (Numele ființelor mitologice multiple, indiferent de mitologie, se scriu cu literă mică: *ciclop*, *elf*, *iele*, *muză*,

nimfă, parcă, rusalcă, satir, titan, trol etc.) Astăzi crește frecvența în uz a împrumuturilor din categoria antroponimelor prin cinema, de exemplu: *rambo* „un fel de invincibil Superman”.

Uneori există o inconsecvență în scriere, mai ales atunci când numele propriu are rezonanțe puternice în mintea vorbitorului: *adónis* vs *Adonis*, *lolită* vs *Lolita*, *lavalieră* „cravată; microfon” vs *La Vallière*, *macadam* vs *McAdam* etc. (Nistea; Golopenția, 2014, p. 172)

„Într-o ierarhie a gradului de uzură, procedeul transformării numelui propriu în nume comun prin adăugarea articolului nehotărât ar sta pe primul loc; trecerea la plural ar fi ceva mai puțin convențională, iar tipul cel mai îndrăzneț l-ar constitui, pentru limba română, articularea cu articol hotărât. Substantivele obținute în acest ultim mod – cu sau fără majusculă, cu sau fără un al doilea nume, eventual cu o inițială contopită cu primul (...), – nu pot apărea decât într-un stil familiar, chiar umoristic. Modelul de articulare cu articol hotărât corespunde, de altfel, unei valori semantice și unei funcții în text: e vorba de „obiectualizarea” unui individ. Depersonalizarea e graduală: de la o oarecare individualizare până la eliminarea totală a trăsăturilor umane. Când transformarea în obiect e totală, antonomaza intră în relație cu aluzia, cu metonimia sau chiar cu metafora. Banalitatea figurii face loc unor imagini inedite...” (Zafiu, 2001).

O confuzie între deonimie și utilizări asemănătoare ale numelor proprii se poate crea între fenomenul lingvistic care ne interesează și clișeele specifice stilului jurnalistic unde, numele unor personalități politice ale momentului „au o pondere însemnată, funcționând ca veritabile repere ale actualității” (Zafiu, 2001). Anumite modalități de utilizare a numelor proprii, caracteristice acestui limbaj se datorează dezinvolturii presei libere de astăzi, caracterizată de stilul umoristic și ironic, una dintre acestea fiind derivatele ad-hoc de la numele de persoană. În aceste situații nu se poate vorbi în niciun caz de deonimie ci, eventual, de un abuz de antonomază. Or, datorită antonomazei se pot evidenția unele efecte stilistice (cu precădere în discursul publicistic) (Stoichițoiu-Ichim, 2006, p. 330). Deși simpla modificare gramaticală a numelor proprii produce aproape automat o figură destul de previzibilă, cu efect facil, șansa unei valorificări mai ingenioase nu e anulată: inovațiile semantice sunt oricând posibile. În orice caz, vechile figuri retorice se dovedesc încă o dată vii în limbajul publicistic.

Menirea acestui studiu însă a fost de a determina locul *deonimelor* în sistemul lexical al limbii; de a identifica și a selecta unele *deantroponime substantivizate* menite să conducă la formarea unei viziuni de ansamblu asupra fenomenului și a caracteristicilor acestuia; de a stabili unele criterii; de clasificare.

Referințe bibliografice

Avram, Mioara. *Formațiile deonomastice în lexicografia românească*. În: Studii și cercetări lingvistice, 1996, nr. 1-6, p. 9-31.

Chiș, Dorina. *O importantă resursă terminologică – numele proprii*, Universitatea „Tibiscus” Timișoara, http://www.litere.uvt.ro/litere-old/vechi/documente_pdf/aticole/uniterm/uniterm3_2005/dchis.pdf, vizitat pe 7.10.2017.

Cojocaru, Constantin. *Dicționar de eponime*. Chișinău: Pontos, 2011.

Laiu-Despău, Octavian. *Dicționar de eponime – de la nume proprii la nume comune*. București: Editura Saeculum I. O., 2007.

Marinela Doina Nistea, Elena Maftעי Golopenția, *Nume din... Nume*. În: Construcții identitare – reverberații ale modelului cultural francez în context european și universal. Vol. 3, coordonator Ludmila BRANIȘTE. Editura Presa universitară bălțeană, Bălți & Editura Vasiliana '98, Iași 2014, p. 169-178. <http://tinread.usarb.md:8888/tinread/fulltext/conferinte/constructii3.pdf>

Oneț, Veronica. *Literary onomastics: theoretical guidelines regarding the anthroponyms in the romanian fairy tales*. În: Discourse as a form of multiculturalism in literature and communication. Section: Language and discourse. Tîrgu Mureș: ARHIPELAG XXI PRESS, 2015, p. 761-772.

Shokhenmayer, Evgeny. *Terminological discrepancy of modified proper names between English, French, German and Russian*, în *Els noms en la vida quotidiana*. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Annex. Secció 1, 2014, p. 81-91. <http://llengua.gencat.cat/permalink/1f2a45a0-5384-11e4-8f3f-000c29cdf219>

Stoichițoiu-Ichim, A. *Creativitate lexicală în româna actuală*. București: Editura Universității din București, 2006.

Zafiu, Rodica. *Diversitatea stilistică în româna actuală*. București: Editura Universității din București, 2001. <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/Zafiu/sumar.htm>

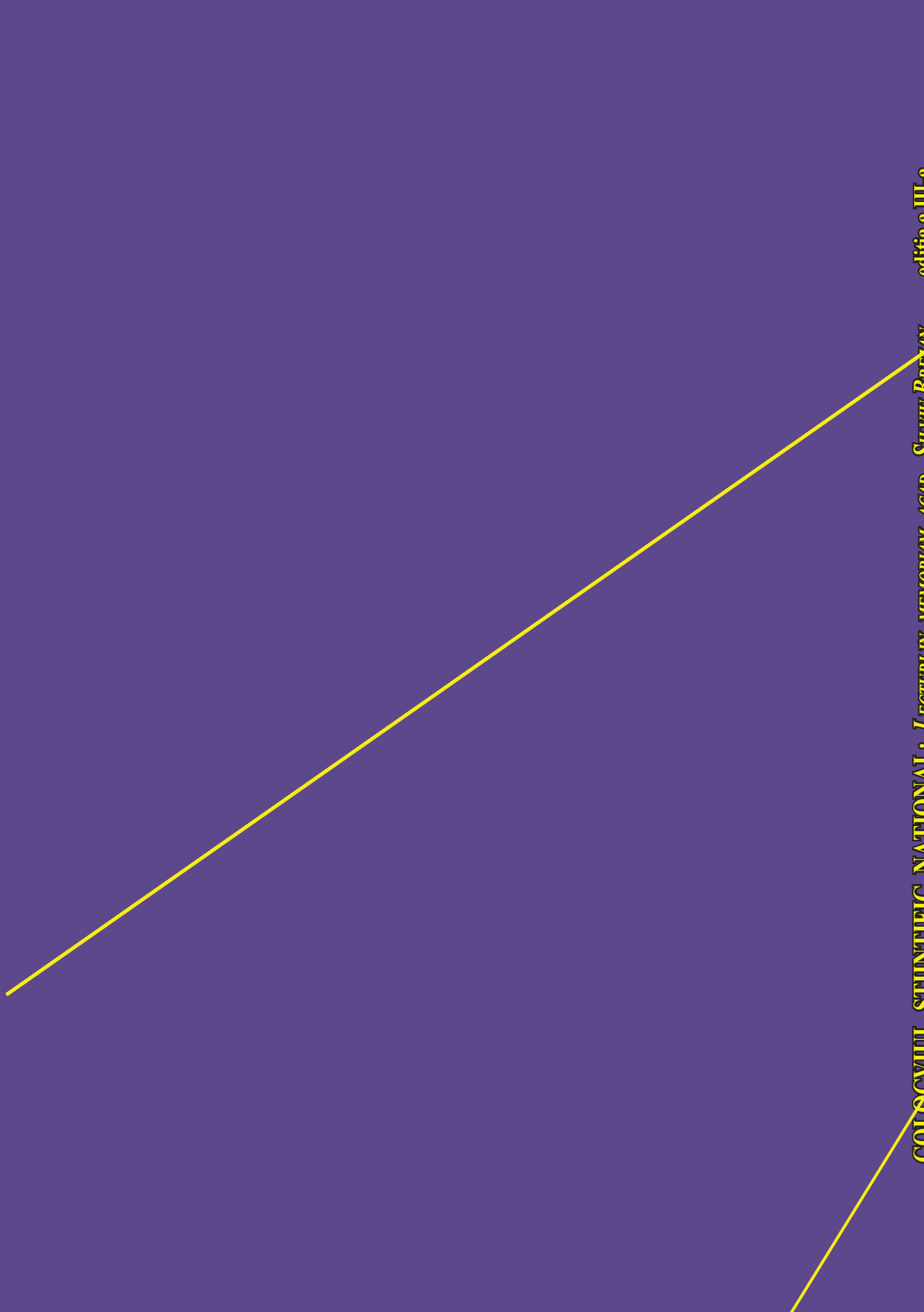
ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE

COLOCVIUL ȘTIINȚIFIC NAȚIONAL:

Lecturi in memoriam acad. SILVIU BEREJAN
(ediția a III-a)

Coordonator: dr. EUGENIA MINCU

Chișinău, 2017

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE

COLOCVIUL ȘTIINȚIFIC NAȚIONAL:

Lecturi in memoriam acad. SILVIU BEREJAN
(ediția a III-a)